

Р А А Т i s a n k a А

альманах сучаснае беларускае культуры №35

pARTisanka

рэдактар_кі: pARTisanka ў супрацы з HAU Hebbel am Ufer, Berlin
у межах праекта "Я выходжу! Берлін сустракаецца з Мінскам"

пры фінансавай падтрымцы Федэральнага Цэнтра Грамадзянскай Адукацыі і Інстытута Гётэ

заснавальнік: Артур Клінаў
адказная рэдактарка: Таня Арцімовіч
пераклад на беларускую мову: Ліда Наліўка, Ганна Комар, Ірына Герасімовіч
пераклад на нямецкую мову: Ірына Герасімовіч разам з Сюзаннай Сафіяй Колтун,
Рут Альтэнхофер, Цінай Вюншман
карэктура беларускіх тэкстаў: Ліда Наліўка
карэктура нямецкіх тэкстаў: Ніна Вэлер, Ціна Вюншман, Сюзана Сафія Колтун
карэктура нямецкіх тэкстаў: Ірыс Вайсэнбёк
карэктура ангельскіх тэкстаў: Даніэль Брунэт

дызайн і вёрстка: Насця Стальмахава

Фатаграфіі ©: Яўген Ацецкі, Маша Святагор, Васіліса Паляніна, Антаніна Слабодчыкава, Ульяна Няўзорова,
Сяргей Шабохін, Юры Лядзян, Андрэй Анро, Міхаіл Гулін, Вольга Пранкевіч, Сяргей Брушко, Марына Напрушкіна,
Уладзіслаў Стальмахаў, Надзя Саяпіна, арт-група "Бергамот".

На вокладцы: Маша Святагор. Той, які спіць на Плошчы Перамогі. 2019. З серыі "Танцюць усе!"

Выказваем асабістую падзяку Якабу Рачаку, Ігару Крэбсу (www.prajdzisvet.org),
Дзмітрыю Брушко, Максім Тымінко (www.cultprotest.me), Ясе Каралевіч-Картэль (www.90s.by).

Herausgeber:in: pARTisanka in Kooperation mit dem HAU Hebbel am Ufer, Berlin
im Rahmen von „Я выходжу! Berlin trifft Minsk“

Gefördert von der Bundeszentrale für politische Bildung und dem Goethe-Institut

Gründer: Artur Klinau
Chefredaktion: Tania Arcimovich
Belarusische Übersetzung von Lida Naliuka, Hanna Komar, Iryna Herasimovich
Deutsche Übersetzung von Iryna Herasimovich mit Susanna Sophia Koltun,
Ruth Altenhofer, Tina Wünschmann
Korrektur Belarusisch: Lida Naliuka
Lektorat: Nina Weller, Tina Wünschmann, Susanna Sophia Koltun
Korrektur Deutsch: Iris Weibenböck
Korrektur Englisch: Daniel Brunet

Design und Umbruch: Nastya Stalmachova

Fotos ©: Yauhen Attetski, Masha Svyatogor, Vasilisa Palianina, Antonina Slobodtschikowa, Uljana Niazorawa,
Sergey Shabohin, Jury Liadzian, Andrey Anro, Mikhail Gulin, Volha Prankevich, Sergey Brushko, Marina Naprushkina,
Vladislav Stalmachov, Nadzia Sayapina, Bergamot Künstlergruppe

Umschlag: Masha Svyatogor. Ein Schlafender auf dem Siegesplatz. 2019. Aus der Reihe „Alle tanzen!“

Die Redaktion dankt Jakob Racek, Ihar Krebs (www.prajdzisvet.org), Dzmitry Brushko,
Maxim Tyminko (www.cultprotest.me), Yasia Karalevich-Kartel (www.90s.by).

Я ВЫХОЖУ!*

* "Ich gehe raus!" (Raman Bandarenka, 1989–2020)

BERLIN TRIFFT MINSK

Mi 13.1., 19:00

“Eure Vergangenheit ist unsere Zukunft?”

Diskussion und Launch der neuen Ausgabe des Magazins für zeitgenössische Kunst pARTisanka
Mit: **Tania Arcimovich** (Minsk/Gießen), **Olga Shparaga** (Minsk/Vilnius)

Moderation: **Katja Artsiomenka** (Essen) / Sprache: Belarusisch und Deutsch mit deutscher und belarusischer Simultanübersetzung

✳️ DIALOG

Fr 15.1., 19:00

КОРИДОР – KORRIDOR

Konzert mit **Svetlana Ben** (Minsk), **Chikiss** (Berlin), **Yegor Zabelov** (Minsk), **Mustelide** (Berlin),
Kassiopeya (Minsk)

✳️ MUSIK

So 17.1., 19:00

P For Pischevsky

HUNCHtheatre Belarus, **CHEAP**, **Delo Pi_ Campaign Against Homophobia** (Minsk, Berlin, London)

Premiere / Russisch und Deutsch mit englischen Untertiteln

✳️ PERFORMANCE

Mo 18.1., 19:00

Coming out! Kunst, Straße, Widerstand

Mit: **Andrei Zavalei** (Minsk), **Maryna (Rusia) Šukiurava** (Minsk), **Tucké Royale** (Berlin)

Moderation: **Muri Darida** (Berlin) / Englisch

✳️ DIALOG

Mi 20.1., 19:00

Spells of Protest

Konzert mit **Shuma** (Minsk), **Kutzkelina** (Berlin)

✳️ MUSIK

HAU

13.–20.1.2021

Per Stream auf www.HAU4.de

Gefördert durch die Bundeszentrale für politische Bildung (bpb).
Mit freundlicher Unterstützung des Goethe Instituts.

→ www.hebbel-am-ufer.de

Hinweis: Leider kann das hier abgedruckte Programm des HAU Hebbel am Ufer "Я выходжу! Berlin trifft Minsk" wegen neuer Corona-Einschränkungen nur teilweise zu den genannten Daten in Berlin stattfinden. Der Großteil der Veranstaltungen musste verschoben werden.

ваша мінулае – наша будучыня?

слова ад рэдакцыі

У красавіку 2020 года разам з Энай Кінонес і Сарай Рэйман (HAU Берлін) мы пачалі абмяркоўваць канцэпцыю будучай pARTisanki. Нягледзячы на абставіны пандэміі COVID-19, якія сталі агульнай тэмай для грамадстваў Заходняй і Усходняй Еўропы, мы вырашылі не спыняцца на “моманце”, але падумаць, якім чынам можна прадставіць беларускі кантэкст у дыялогу з сацыяльнымі і культурнымі працэсамі ў Германіі пасля падзення Берлінскай сцяны. Мы пагадзіліся, што гэта не павінна быць прэзентацыяй Беларусі: задача, хутчэй, знайсці агульныя пункты мінулага і сучаснасці нашых краін для сумеснай рэфлексіі і магчымага абмену досведам. З гэтага пункту гледжання pARTisanka як прас-тора мастацкага і інтэлектуальнага ўяўлення можа стаць пунктам адліку для такіх размоў.

Былі дзве асноўныя перспектывы – мінулае (як гістарычная перспектыва) і сучаснасць (сацыяльны і палітычны фон нашых грамадстваў). Мы выходзілі з таго, што досвед Беларусі да жніўня 2020 года часта параўноўвалі з досведам Усходняй Германіі. Успамінаю гісторыю пра беларускіх студэнтаў, якія на месяц прыехалі вучыць нямецкую мову ў Дрэздэн. Адноўчы яны паехалі ў Лейпцыг, каб наведаць Музей ГДР. Вярнуліся прыгнечаныя. Як сказала адна дзяўчына: “Яны паказваюць нам сваё мінулае, якое для нас ёсць нашай сучаснасцю”.

Аднак пасля выбараў прэзідэнта ў Беларусі 9 жніўня 2020 года стала відавочна, што наша канцэпцыя страчвае першапачатковы сэнс і набывае новыя сэнсавыя вымярэнні. Найбуйнейшыя ў гісторыі краіны пратэсты на вуліцах, высокі ўзровень гвалту з боку ўлады, забастоўкі, арышты, ціск і, што найбольш істотна, воля грамадства, якое прадэманстравала гатоўнасць да доўгатэрміновага супрацьстаяння, паказалі, што мы назіраем яшчэ адзін гістарычны момант, які варта апісаць і прэзентаваць. На гэты момант складана прааналізаваць, што адбываецца і якой будзе новая будучыня, бо сітуацыя мяняецца хутка. Але тое, што мы можам зрабіць, – гэта ўзняць пытанні, неабходныя для таго, каб уявіць сабе тую будучыню, за якую змагаецца грамадства.

ВАША МІНУЛАЕ – НАША БУДУЧЫНЯ.

Якое мінулае маецца на ўвазе? Што ёсць наша цяпершыня? І якая будучыня? Хто такія мы і вы ў гэтай канструкцыі? А што наконт паняткаў свабоды, перамен, пераходу? Што гэта значыць увогуле – пераходнае грамадства? Якія яго маршруты – адкуль і куды яно ідзе? Хто гаворыць і за каго, а таксама якую ролю адыгрывае досвед суседніх – еўрапейскіх – грамадстваў у гэтым працэсе? Якой мы ўяўляем сабе будучыню? Хоць беларускае паўстанне яшчэ не скончанае і ніхто не ведае, што будзе заўтра, мы упэўненыя, што настаў момант, калі неабходна абмяркоўваць нашы чаканні, страхі, волю, патрабаванні.

Відавочна, гэты нумар часопіса pARTisanka ўнікальны ў шмат якіх сэнсах (пачынаючы ад з’яўлення канцэпцыі і зместу і заканчваючы формай вытворчасці). Але як ніколі разам з аўтаркамі і аўтарамі мы аказаліся прывязаныя да часовага вымярэння, таму што напісанае сёння ўжо заўтра можа страціць сваю актуальнасць. Узнісшы настрой і ўздзім пасля жніўняўскіх і вераснёўскіх падзей (калі падавалася, словамі Валіяціна Акудовіча, што ўжо заўтра мы прачнёмся ў сваёй краіне) замяніўся трывожным рэжымам чакання і нявызначанасці. Прывязка да часу стала вызначальнай, таму момант стварэння кожнага тэксту пазначаны, каб больш відавочным быў кантэкст яго напісання. Магчыма, калі часопіс выйдзе з друку, сітуацыя будзе кардынальна іншай. Але задача гэтай pARTisanki, хутчэй, стаць дакументам і сведчыць у гісторыю.

Любая рэвалюцыя ці паўстанне ёсць экстрэмальным досведам для грамадства ў цэлым і для чалавека ў прыватнасці. Гэта своеасаблівы лімінальны стан, які мае часавыя абмежаванні ў тым сэнсе, колькі магчыма знаходзіцца ў такім стане. Ён не можа і не павінен станавіцца штодзённым досведам, што цяпер адбываецца з беларускім грамадствам, і ад гэтага вусцішна. Таму, хоць і не зразумела, якая будучыня чакае беларускае грамадства, неабходна, каб яна наступіла. Каб грамадства зноў змагло натуральна функцыянаваць, а чалавек – жыць.

Мы не ведаем, што гэта будзе за досвед, што чакае тых прыгнечаных групы, якія здзяйснялі гэтае паўстанне (жанчыны, рабочыя, студэнты, нацыянальныя меншасці, ЛГБТК+ і іншыя). Але мы выйшлі, і кожнае наша дзеянне – на вуліцы, дома, тэкстам альбо словам, – хочацца верыць, набліжае нас да таго моманту, калі гэта гісторыя будзе завершаная.

Таня Арцімовіч разам з Энай Кінонес

Васіліса Паляніна. Ушэсце. 2020
Vasilisa Palianina. Himmelfahrt. 2020

Eure Vergangenheit – unsere Zukunft?

Vorwort der Redaktion

Im April 2020 begann ich, mit Aenne Quiñones und Sarah Reimann vom HAU Hebbel am Ufer in Berlin das Konzept der hier vorliegenden pARTisanka zu besprechen. Trotz der COVID-19-Pandemie, die zu einem gemeinsamen Thema auch in den Gesellschaften von Ost- und Westeuropa wurde, beschlossen wir, nicht im „Moment“ zu bleiben, sondern darüber nachzudenken, wie man sich den belarusischen Kontext im Zusammenhang mit den sozialen und kulturellen Prozessen in der DDR vor 1989 vorstellen könnte. Also etwa in dem Sinne: „Eure Vergangenheit ist unsere Gegenwart?“ Wir waren uns einig, dass wir keine einseitige Präsentation von Belarus wollten. Vielmehr ging es uns darum, Überschneidungen in der Vergangenheit, insbesondere Ostdeutschlands, und der belarusischen Gegenwart aufzuspüren und sie für gemeinsame Reflexionen und einen möglichen Erfahrungsaustausch zu nutzen.

Die belarusischen Erfahrungen vor dem August 2020 haben einiges gemeinsam mit dem Leben in der DDR. Mir kam eine Geschichte über belarusische Studierende in den Sinn, die in Dresden einen Sprachkurs absolvierten. Einmal unternahm sie einen Ausflug nach Leipzig, um ein DDR-Museum zu besuchen. Bedrückt kamen sie zurück: „Sie zeigen uns ihre Vergangenheit, die für uns unsere Gegenwart ist.“

Nach der Präsidentschaftswahl in Belarus am 9. August 2020 wurde allerdings offensichtlich, dass unser Konzept für die neue Ausgabe der Zeitschrift den aktuellen Entwicklungen nicht mehr standhielt. Die größten Straßenproteste in der Geschichte des Landes, Streiks, Verhaftungen, politischer Druck auf jede:n Einzelnen, aber vor allem der Wille der Gesellschaft und deren Bereitschaft zum langfristigen Widerstand machen deutlich, dass wir gerade einen historischen Moment erleben, der dokumentiert werden sollte.

Im Moment fallen eine umfassende Analyse der Vorgänge und eine Zukunftsprognose schwer – die Situation ist in ständigem Wandel. Mit der Beobachtung und Erfahrung, nicht nur der ostdeutschen, sondern auch osteuropäischen Perspektive nach 1989 können wir aber Fragen stellen, die nicht nur die Gegenwart betreffen, sondern auch das „Danach“. Von diesem Standpunkt aus kann pARTisanka als Raum für künstlerische und intellektuelle Imagination zum Ausgangspunkt für einen weiterführenden Dialog betrachtet werden.

Also geht es jetzt um die Frage:
EURE VERGANGENHEIT IST UNSERE ZUKUNFT?

Welche Vergangenheit ist gemeint? Was ist unsere Gegenwart, die sich täglich ändert? Und um welche Zukunft geht es? Wie stehen die Chancen für einen selbstbestimmten politischen Weg? Wer sind „wir“ und „ihr“ in dieser Konstruktion? Und welche Bedeutung haben die Begriffe Freiheit, Wandel, Transformation? Was soll das überhaupt sein – eine Transformationsgesellschaft? Wie gestalten sich ihre Wege? Woher kommt und wohin bewegt sie sich? Wer ergreift das Wort und für wen und welche Rolle spielen die Erfahrungen, insbesondere nach dem Mauerfall 1989, in diesem Prozess? Wie stellen wir uns die Zukunft vor? Auch wenn der belarusische Aufstand noch nicht zu Ende ist und niemand weiß, was morgen kommt, sind wir sicher: Es ist an der Zeit, unsere Erwartungen, Ängste, unseren Willen, unsere Forderungen miteinander zu besprechen.

Diese pARTisanka-Ausgabe ist einzigartig in vielerlei Hinsicht, von der gemeinsamen Konzeptentwicklung über die Inhalte bis hin zur Herstellungsform. Wie nie zuvor waren wir und unsere Autor:innen an die zeitlichen Umstände gebunden: Was heute geschrieben wird, verliert morgen womöglich seine Aktualität. Die Aufbruchstimmung nach den Ereignissen im August und September (als es schien, dass wir, mit Valiancin Akudowitsch gesprochen, „morgen im eigenen Land aufwachen“) wurde abgelöst durch das besorgte Warten und die Unsicherheit. Die zeitliche Gebundenheit ist konstitutiv geworden, deshalb ist bei jedem Text sein Entstehungsdatum angegeben, damit man die historischen Abläufe verfolgen kann. Wenn das Magazin aus dem Druck kommt, wird sich die Situation vermutlich noch einmal grundsätzlich verändert haben. pARTisanka sieht hier auch ihre Aufgabe darin, eine Dokumentation der Geschichte zu sein.

Jede Revolution und jeder Aufstand ist eine Grenzerfahrung, sowohl für die Gesellschaft als auch für die:den Einzelnen. Es ist eine Art Schwellenzustand, der nur für eine begrenzte Zeit auszuhalten ist. Er kann und darf nicht zum Alltag werden, wie das gerade in Belarus geschieht. Auch wenn die Zukunft der belarusischen Gesellschaft ungewiss bleibt, muss sie irgendwann eintreten. Damit die Gesellschaft wieder funktions- und der Mensch lebensfähig wird.

Wir wissen nicht, was das für eine Erfahrung sein wird und was die unterdrückten Gruppen erwartet, die diesen Aufstand bewirkt haben (Frauen, Arbeiter:innen, Student:innen, nationale Minderheiten, LGBTQI+ und andere). Aber wir sind rausgegangen, und jede unserer Handlungen – ob auf der Straße oder zu Hause, ob in Text oder Wort – bringt uns hoffentlich näher an den Punkt, an dem die Geschichte vollendet sein wird.

Tania Arcimovich mit Aenne Quiñones

ЗМЕСТ/CONTENT

02/03 ВАША МІНУЛАЕ – НАША БУДУЧЫНЯ? СЛОВА АД РЭДАКЦЫЇ
EURE VERGANGENHEIT – UNSERE ZUKUNFT? VORWORT DER REDAKTION

06/09 МАРЫЯ ГУЛІНА І АНТАНІНА СЛАБОДЧЫКАВА. ЛІСТЫ
MARIA GULINA UND ANTONINA SLOBODTSCHIKOWA. BRIEFE

10/14 “Я ХАЧУ, КАБ БУДУЧЫНЯ НАСТУПІЛА”. РЭВАЛЮЦЫЯ-ЯК-ПРАЦЭС. ДЫСКУСІЯ.
„ICH WILL, DASS DIE ZUKUNFT EINTRITT.“ REVOLUTION-ALS-PROZESS. DISKUSSION.

18/22 КЛАЎСВОЛЬФРАМ: ЛЮДЗІ ВЫШЭЙ УЗДЫМАЛІ ГАЛАВУ, ГЛЯДЗЕЛІ АДНО АДНАМУ
Ў ТВАР, ІШЛІ НА КАНТАКТ
KLAUS WOLFRAM: DIE MENSCHEN TRUGEN DEN KOPF HÖHER, SAHEN EINANDER INS GESICHT, WAREN ANSPRECHBAR

26/31 ІНГА ЛІНДАРЭНКА. ЛУНА
INHA LINDARENKA. DER MOND

36/41 АНТАНІНА СЛАБОДЧЫКАВА І МІХАІЛ ГУЛІН: НАС НЕ ЧУЕ ДЗЯРЖАВА, АЛЕ НА ЎЗРОЎНІ НІЗАВОЙ, ГАРЫЗАНТАЛЬНАЙ ІНІЦЫЯТЫВЫ МЫ ЧУЕМ АДНО АДНАГО!
ANTONINA SLOBODTSCHIKOVA UND MIKHAIL GULIN: DER STAAT HÖRT UNS NICHT, ABER AUF DER EBENE DER HORIZONTALEN GRASWURZELINITIATIVE HÖREN WIR EINANDER!

46/52 АЛЬМІРА УСМАНАВА. АЎТАРЫТАРЫЗМ І ПАТРЫЯРХАТ, АЛЬБО ЧАМУ ПРАТЭСТУЮЦЬ БЕЛАРУСКІ
ALMIRA OUSMANOVA. AUTHORITARIANISM AND PATRIARCHY, OR WHY BELARUSIAN WOMEN TAKE ISSUE

56/60 ВОЛЬГА БУБІЧ. ЗДЫМАЦЬ НЕЛЬГА ЗЛІТАВАЦЦА
OLGA BUBICH. WER FILMT, KOMMT NICHT DAVON

64/68 АНА ВУЯНАВІЧ: ГІСТОРЫЯ НІКОЛІ НЕ ПАЎТАРАЕЦЦА
ANA VUJANOVIĆ. HISTORY NEVER REPEATS ITSELF

71/74 ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: РЭВАЛЮЦЫЯ – ГЭТА ПРАЦЯГЛЫ СТАН
INES GEIPEL: REVOLUTION IST EIN DAUERZUSTAND

76/83 МАСТАЦТВА Ў ПОШУКАХ АБЛІЧЧА. ЛІЗАВЕТА МІХАЛЬЧУК РАЗАМ З ЕЛІЗАВЕТАЙ КАЎЦЯК
KUNST AUF DER SUCHE NACH EINEM GESICHT. LISAWETA MICHALTSCHUK MIT JELISAVETA KAUCIAK

82/85 ФЕЛІКС АКЕРМАН. ГОЛАС УРАЗЛІВЫХ. ДАЛЁКІ ПАЧАТАК КУЛЬТУРНАГА ІНШАДУМСТВА Ў БЕЛАРУСІ
FELIX ACKERMANN. THE VOICE OF THE VULNERABLE. THE LONGUE DURÉE OF CULTURAL DISSENT IN BELARUS

87/89 ГАННА КОМАР. СМЕЛАСЦЬ
HANNA KOMAR. MUT

92/98 НАДЗЯ САЯПІНА. РЭЙВ, А НЕ ДАЖЫНКІ
NADZIA SAYAPINA. RAVE STATT ERNTEDANK

102/103 ЮЛЯ ЦІМАФЕЕВА / JULIA CIMAFIEJEVA
MY EUROPEAN POEM

104 ЮЛЯ ЦІМАФЕЕВА. ЧУЖОЙ МОВАЙ: ЧАМУ Я НАПІСАЛА “МОЙ ЕЎРАПЕЙСКІ ВЕРШ”
JULIA CIMAFIEJEVA. IN EINER FREMDSPRACHE: WARUM ICH „MY EUROPEAN POEM“ SCHRIEB

Марыя Гуліна / Maria Gulina

школьніца, 15 гадоў / Schülerin, 15 Jahre alt

Замест згустку сліны згустак вады,
замест згустку крыві густая чырвоная фарба цячэ
па венах, запаўняючы мяне сабой,
бо галоўнае не ўпадаць у тую бездань адчаю і
безвыходнасці.

Я б зрабіла сабе трэпанцыю чэрапа, калі б праз
гэтыя дзіркі змагла выцечы ўся тая жоўць, што са-
бралася ўва мне за такі кароткі прамежак часу.

Мне ўвесь час балюча, і я не ведаю, як гэта вы-
правіць, як надакучылі ўжо спробы завуляваць
усё, гаварыць метафарамі.

Я б не хацела нараджацца ў іншай краіне, але ча-
сам так страшна тут быць.

Я ніколі не думала, што гэта будзе лета, якое на-
столькі зменіць маё жыццё, падзеліць яго на да і
пасля. Я ніколі не думала, што ў пятнаццаць га-
доў я ўжывую ўбачу, як расстрэльваюць людзей,
як выбухаюць гранаты і як вінаватыя збіваюць
нявінных.

Ї для гэтага мне не давлялося выходзіць з дому –
дастаткова было вызірнуць з акна ў ноч з 9 на 10
жніўня. Я б, магчыма, хацела абстрагавацца, па-
спрабаваць забыць на нейкі час тое, што адбыва-
ецца, але не магу.

Ды і ў такой сітуацыі гэта абсалютнае і недара-
вальнае крывадушша. У школах нам безупынна
гавораць пра тое, што самае важнае для нас ця-
пер – экзамены. Экзамены... Так... Кожны дзень
пяць чалавек памірае ад каранавірусу. Дзяржава
заплюшчвае вочы, а разам з імі і ўстановы, якія
з'яўляюцца галоўнай яго апорай. Кожныя выход-
ныя да 500 чалавек затрымліваюць і збіваюць.
Дык давайце ж шчасліва перагорнем гэтую ста-
ронку і будзем вучыць кінематычны закон па фі-
зіцы.

Учора ўначы на Рызе зноў стралялі. Але я про-
ста зачыну акно шчыльнай. Сёння, выходзячы ў
краму, я чула крыкі пенсіянераў, бабуль і дзядуль,
у якіх кідалі гранаты ў дзесяці хвілінах хады ад
майго дома. Але я проста яшчэ шчыльнай усаджу
ў вушы навушнікі і пайду больш хуткім крокам.

Спадарства настаўнікі, вы ўяўляеце сабе гэта
так? А можа, зусім не ўяўляеце...

Папракняце мяне тым, што мне яшчэ няма 18, каб
што-небудзь вырашаць? Але хіба вам не крыўдна,
што ў свае гады ў вас таксама дагэтуль няма пра-
ва голасу? Гэтых двух месяцаў мне больш чым ха-
піла, каб зразумець, хто ёсць хто, хоць сумневаў
і да гэтага не было. Ува мне больш не засталася
страху, але ёсць злосць і лютасць. Я больш не ба-
юся, як і ўсе мы.

Мы – народ Беларусі. Ё мы пераможам.

Statt eines Speichelgerinnsels ein Wassergerinnsel,
statt eines Blutgerinnsels fließt dickflüssige rote
Farbe durch meine Adern und füllt mich aus,

weil das Wichtigste ist, in diesen Abgrund der
Verzweiflung und Ausweglosigkeit nicht zu stürzen.

Ich würde mich einer Schädelrepanation
unterziehen, wenn die ganze Galle, die sich in so
kurzer Zeit in mir angesammelt hat, aus diesen
Löchern herausfließen könnte.

Ich habe ständig Schmerzen und weiß nicht, wie ich
sie beheben soll, ich bin die Versuche leid, alles zu
verschleiern, in Metaphern zu sprechen.

Ich will nicht in einem anderen Land geboren
werden, aber manchmal ist es so beängstigend,
hier zu sein.

Ich hätte nie gedacht, dass dieser Sommer mein
Leben dermaßen verändern, es in ein Vorher und ein
Nachher teilen wird. Ich hätte nie gedacht, dass ich
im Alter von 15 Jahren erleben werde, wie Menschen
erschossen, Granaten in die Luft gesprengt und
Unschuldige von Schuldigen verprügelt werden.

Dabei musste ich nicht einmal meine Wohnung
verlassen, es reichte, in der Nacht vom 9. auf den 10.
August aus dem Fenster zu schauen. Ich würde wohl
gerne zu dem Ganzen in Distanz gehen, versuchen,
für eine Weile zu vergessen, was geschieht, aber ich
kann das nicht.

In dieser Situation wäre das außerdem eine absolute
und unverzeihliche Heuchelei. In den Schulen
befeuert man uns unentwegt, das Wichtigste
seien für uns jetzt die Prüfungen. Die Prüfungen
... Na ja ... Jeden Tag sterben fünf Menschen am
Coronavirus. Der Staat lässt das außer Acht, und
mit ihm zusammen auch die Institutionen, die
seine tragenden Säulen sind. Jedes Wochenende
werden bis zu 500 Menschen festgenommen und
zusammengeschlagen. Lasst uns glücklich die
Seite im Physikbuch umblättern und uns mit den
Gesetzen der Kinematik beschäftigen.

Gestern Abend wurde beim Supermarkt Riga erneut
geschossen. Aber ich mache mein Fenster einfach
fester zu. Als ich heute in den Laden ging, hörte
ich Rentnerinnen und Rentner schreien, Omas und
Opas, die in zehn Gehminuten von meinem Haus
mit Granaten beworfen wurden. Aber ich stecke
mir die Kopfhörer einfach fester in die Ohren und
beschleunige meine Schritte.

Verehrte Lehrerinnen und Lehrer, stellen Sie sich
das in etwa so vor? Oder vielleicht stellen Sie sich
gar nichts vor ...

Werden Sie mir vielleicht vorwerfen, dass ich
nicht noch nicht 18, also nicht alt genug bin, um
etwas entscheiden zu können? Aber kränkt es Sie
denn nicht, dass Sie in Ihrem Alter auch nichts
entscheiden können? Diese zwei Monate waren
mehr als genug für mich, um zu verstehen, wer wie
tickt, selbst wenn es auch davor keine Zweifel gab.
In mir gibt es keine Angst mehr, dafür aber Wut
und Zorn. Ich habe keine Angst mehr, wie auch alle
anderen von uns.

Wir sind das Volk von Belarus. Und wir werden
siegen.

Жнівень 2020/ August 2020

Антаніна Слабодчыкава / Antonina Slobodtschikowa.
Untitled. 2018

Антаніна Слабодчыкава. Жанчыны, якія не дапамагаюць іншым жанчынам, гараць у пекле. 2020
Antonina Slobodtschikowa. Die Frauen, die den anderen nicht helfen, brennen in der Hölle. 2020

Пра што я цяпер думаю?

Пра дачку.

Бацькоў, пра каханага і яго маму, пра брата і яго сяброўку, пра сваякоў, сяброў, знаёмых.

Пра людзей, якіх я ведаю толькі па карцінках у сацсетках, але, тым не менш, яны мне таксама цяпер сталі блізкія.

Я Салідарная з імі!

Прайшло тры месяцы.

Усе гэтыя тыдні я вяду шалёную барацьбу са сваім страхам.

Тры месяцы зусім іншага жыцця.

Пытанне пра накіраванне чалавека, пытанне ўчынку як ніколі сталі самымі важнымі.

За гэты час пахавалі забітых.

У дзень выбараў, 9 жніўня, пасля галасавання, дома ў брата, я натыкнулася на кнігу Маркеса "Недобры час" і варажыла на ёй, задумаўшы пэўную старонку і радок. Фраза, якая там была, гучала так: "...много ночей, уже научившись различать бесконечное количество оттенков страха, они провели без сна, положив голову на подушку, набитую листовками".

За ўвесь бясконцы перыяд двух месяцаў гэтая фраза мне стала па сапраўднаму зразумелая.

Шакавальная праўда пра тое, як адны беларусы катуюць, гвалцяць, знішчаюць іншых беларусаў, стаіць невыносным звонам у вушах.

Шок ад гэтага пастаяннага звону, як сігналы машын, якія ты чуеш глыбокай ноччу, у поўнай цішыні, спрабуючы заснуць.

Мне здаецца, маё сэрца лопнула. Так невыносна ўсведамляць тое, што адбываецца.

Пра што ж я думаю яшчэ?

Я думаю пра мастацтва.

Гэта тое, чым я займаюся, тое, што цалкам за-паўняе маё жыццё.

Як мастачка, я зразумела, чаму падчас вайны робіцца "плакатнае" прамое мастацтва, усярэ-дзіне няма месца для рэфлексіі, зусім няма.

Цяпер мастацтва не пра намаляванае ці напі-санае.

Хутчэй, гэта Нешта, што выбудоўваецца / існуе паміж намі ўсімі.

Нешта, што не паўтарае форму нашых рэльефаў, а, наадварот, прымае новыя формы, здольныя паўплываць на развіццё / змены нашых абры-саў.

Гэтыя новыя формы напоўнены памяццю пра ўрокі гісторыі, адчувальнасцю і эмпатыяй.

У гэтым Нешта, у гэтым мастацтве няма месца абьякавасці.

Woran ich jetzt denke?

An meine Tochter.

An meine Eltern, an meinen Liebsten und seine Mutter, an meinen Bruder und seine Freundin, an meine Verwandten, Freunde, Bekannten. An Menschen, die ich nur von Bildern in sozialen Netzwerken kenne, die mir aber trotzdem nah geworden sind.

Ich bin mit ihnen solidarisch!

Drei Monate sind vergangen.

In all den Wochen führe ich einen unerbittlichen Kampf mit meiner Angst.

Drei Monate lang ein völlig anderes Leben.

Die Frage nach der Vorbestimmung des Menschen wie die Frage der Tat sind virulent wie nie zuvor.

In dieser Zeit hat man die Ermordeten begraben.

Am Wahltag, dem 9. August, war ich nach der Abstimmung bei meinem Bruder. Dort stieß ich auf den Roman „Die böse Stunde“ von Gabriel García Márquez und versuchte, die Zukunft zu erraten, indem ich mir eine Seitenzahl und eine bestimmte Zeile ausdachte. Der Satz, auf den ich traf, lautete: „... die vielen Nächte, die sie bereits schlaflos auf Kissen voller Flugblättern verbracht hatten, hatten sie gelehrt, unendlich viele Schattierungen von Angst zu unterscheiden.“

In der Unendlichkeit der letzten Monate habe ich diesen Satz vollständig begriffen.

Die schockierende Wahrheit, dass Belarusen andere Belarusen foltern, vergewaltigen und vernichten, klingt unerträglich in den Ohren.

Dieser unaufhörliche Ton schockiert wie das Signal eines Autos, das du in tiefer Nacht in völliger Stille hörst, während du versuchst einzuschlafen.

Ich glaube, mein Herz ist geplatzt. So unerträglich ist das Wissen um die Geschehnisse.

Woran denke ich sonst noch?

Ich denke an die Kunst.

Sie ist meine Hauptbeschäftigung, die mein Leben gänzlich ausfüllt.

Als Künstlerin habe ich verstanden, warum während eines Krieges „plakative“ direkte Kunst gemacht wird, für Reflexion gibt es im Inneren keinen Platz, überhaupt keinen.

Jetzt ist Kunst nicht das Gemalte oder Geschriebene.

Vielmehr ist sie etwas, das sich zwischen uns allen aufbaut/existiert.

Etwas, das nicht unsere Reliefformen wiedergibt, sondern neue Formen annimmt, die die Entwicklung/Veränderung unserer Konturen beeinflussen können.

Diese neuen Formen sind gefüllt mit Erinnerung an die Lehren aus der Geschichte, mit Sensibilität und Einfühlungsvermögen.

In diesem Etwas, in dieser Kunst, gibt es keinen Raum für Gleichgültigkeit.

"Я ХАЧУ, КАБ БУДУЧЫНЯ НАСТУПІЛА". РЭВАЛЮЦЫЯ-ЯК-ПРАЦЭС

Канец кастрычніка 2020

Падзеям у Беларусі пасля 9 жніўня прысвечана шмат тэкстаў беларускіх і замежных экспертаў і экспертак. Асноўны фокус гэтых артыкулаў – фіксацыя падзей і аналіз характару пратэстаў, якія закранулі практычна ўсе сацыяльныя групы грамадства і выяўляюцца праз разнастайныя формы – грамадзянскага непадпарадкавання, італьянскіх страйкаў, дваровых свят, індывідуальных і калектыўных жэстаў салідарнасці, заяў, маршаў. Але, нягледзячы на створанае дыскусійнае поле, бракуе абмеркавання сцэнароў будучыні, што можна тлумачыць рознымі прычынамі, у тым ліку нежаданнем дэмаматываваць пратэст.

У МЕЖАХ ГЭТАЙ ДЫСКУСІЇ МЫ ЗАДАЛІСЯ НАСТУПНЫМІ ПЫТАННЯМІ:

- Што далей? Якой мы бачым будучыню Беларусі? Якія існуюць магчымыя сцэнары?
- У чым гэтая будучыня можа быць падобнай да досведу іншых грамадстваў краін Цэнтральнай і Усходняй Еўропы – досведу, які часцей за ўсё апісваецца са знакам "мінус"? Якія існуюць стэрэатыпы гэтага досведу "пераходных" грамадстваў? Ці ёсць сэнс у параўнаннях увогуле?
- Ці можна памысліць унікальны шлях беларускага грамадства? Новы дзіўны свет?

У РАЗМОВЕ ПРЫНЯЛІ ЁДЗЕЛ:

Алена Гапава, сацыёлаг, Дэпартамент сацыялогіі Western Michigan University / ЗША
Альміра Усманова, філосаф, Дэпартамент сацыяльных навук Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта / Літва
Валерыя Караблёва, філосаф, сацыёлаг, Інстытут усходнеўрапейскіх даследаванняў, Карлаў універсітэт / Чэхія
Фелікс Акерман, гісторык, антраполог, Нямецкі інстытут гісторыі / Польшча

ФЕЛІКС АКЕРМАН: Я цяпер знаходжуся ў Польшчы. Да гэтага я на тыдзень выязджаў у Берлін, а вярнуўся ўжо ў іншую Польшчу – у краіну, дзе ўзнялася хваля пратэстаў супраць прыняцця новага закона аб абортах, які забараняе аперацыю нават пры медыцынскіх паказаннях. Тысячы жанчын выйшлі на вуліцу выказацца супраць гэтага закона. То-бок, як мне здаецца, тое, што адбываецца ў Беларусі – у першую чаргу маю на ўвазе масавыя жаночыя маршы, – пайшло ўжо на экспарт. Гэта не проста маршы, але асабліва роля жанчын у гэтых маршах і адмова ад традыцыйных формаў фармавання палітычных партый вакол бачных лідараў патрыярхальнага тыпу. У Польшчы таксама створаны Каардынацыйны савет, куды запрошаныя не палітыкі. Што самае важнае – гэта барацьба за правы не проста жанчын, але за палітычныя правы і за іншы від арганізацыі грамадства. Гэта адбываецца з відавочнай спасылкай на Беларусь. Я маю на ўвазе не толькі тое, што бачнасць жанчын тут вельмі высокая, але і ў прынцыпе гэта жаночы рух.

АЛЕНА ГАПАВА: Падзеі развіваюцца імкліва. Месяц таму я б казала пра іншае і разглядала б іншыя варыянты і магчымасці будучыні. Тады здавалася, што можна думаць пра рэарганізацыю дзяржавы і грамадскага жыцця. У дадзены момант мы наўрад ці можам гэта абмяркоўваць у рэальным "ладзе", прынамсі адносна бліжэйшага часу. Магчыма, калісьці там, магчыма, праз гады, таму што цяпер у грамадстве не хапае сіл пераламаць гэтую сілу, якой мы супрацьстаім. Ніхто не ўяўляў, што можа быць не проста парушэнне закона, а яго поўная адсутнасць, калі можна зрабіць усё, што заўгодна, калі можна забіць і сказаць, што "гэта ён упав", і што ўсе інстытуты дзяржавы – міліцыя, пракуратура, суд, машына СМІ, армія, парламент, сістэма адука-

цыі, спорт і ўсё астатняе, што кантралюецца дзяржавай, – не толькі нічога не зробіць, каб гэта спыніць і расследаваць, але будучы ўсімі сіламі на гэта "працаваць". Калі можна пасадзіць не толькі палітыка, але і яго адваката, а потым адваката адваката.

Яшчэ я думаю цяпер пра тое, хто што "ведае". Нам здаецца, што ўсе сядзяць у інтэрнэце і ўсе ведаюць, але гэта мы сядзім у інтэрнэце. А ёсць іншая частка насельніцтва, якая глядзіць на свет з іншага акенца. І тая карцінка, якую стварае ў гэтым акенцы ўлада, – яна становіцца "праўдай". Я маю на ўвазе ў гэтым выпадку факты, рэальныя падзеі, а не нейкія вышэйшыя ісціны. Нам здаецца, адбылося вось гэта і гэта, і пра гэта ўсе ведаюць. Але аказваецца, што "праўдай" становіцца тое, што паказана ў тым акенцы. Як быць у гэтай сітуацыі? Што можна з гэтым зрабіць?

АЛЬМІРА УСМАНАВА: Я згодная, што цяпер у нас такія настроі, які пастаянна мяняюцца. Рэпрэсіі ўзмацніліся, і можа скласціся ўражанне, што градус пратэсту зніжаецца, а надзея на хуткія перамены слабее. Але я стараюся не траціць аптымізму, таму што тры месяцы пратэстаў запусцілі незваротныя працэсы. Аўтарытарны рэжым, які здаваўся маналітам нават у пачатку жніўня, усё больш ператвараецца ў калоса на гліняных нагах. Так, бяззбройныя людзі, грамадзянская супольнасць у цэлым, бяссільныя супраць рэпрэсіўнай дзяржаўнай машыны, аднак хуткая развязка можа адбыцца таму, што эканамічныя, палітычныя, прававыя і сацыяльныя падставы гэтага рэжыму расхітваюцца рознымі формамі пратэсту. Так што падмурак падточваецца, функцыянальных людзей у сістэме ўлады становіцца ўсё менш, міжнародная ізаляцыя рэжыму ўзмацняецца. Інакш кажучы, мой аптымізм заснаваны на тым, што сістэма пачынае сыпацца.

Цяпер наша будучыня як бы адкладаецца на нявызначаны тэрмін, але я думаю, што яна можа наступіць значна раней, чым гэта нам здаецца сёння. Прыкладна так, як нечакана "здарыўся" канец Савецкага Саюза: здавалася, што "гэта было назаўсёды, пакуль не скончылася", калі ўспомніць навуку кнігі Аляксея Юрчака. Таму мы павінны быць гатовыя да новай будучыні, абмяркоўваючы яе сцэнары і кажучы пра тое, што будзе трэба і неабходна рабіць пасля канца гэтага рэжыму.

ВАЛЕРЫЯ КАРАБЛЁВА: У гэтай размове ў мяне пазіцыя вонкавага назіральніка, які мае падобны вопыт грамадзянскага ўдзелу і яго тэарэтычнага асэнсавання. Я зыходжу не толькі з украінскага кантэксту. Пасля Майдана я пачала вывучаць пратэсныя рухі ў постсавецкім рэгіёне і параўноўваць іх: праводзіла серыю круглых сталаў, дзе прадстаўнікі розных краін дзяліліся як сваім вопытам уключанага назірання, так і спробамі структурнага аналізу ў больш шырокім кантэксце. Бадай, адзін з галоўных інсайтаў у тым, што і ўмоўная "перамога" пратэстаў, і іх умоўная "параза" сапраўды вельмі адносныя. З аднаго боку, кожны паспяхова пратэст – той, які прывёў да адхілення ад улады дзейных прэзідэнтаў, што страцілі легітымнасць, – мае папярэднія досведы паражэнняў: падушаных пратэстаў. То-бок гэта нейкі назапашвальны вопыт, які часам мае адкладзены бачны вынік. Таму кожнае паражэнне не варта расцэнюваць як поўную дыскрэдытацыю пратэснага руху (шырэй – запыту на перазаснаванне палітычнай сферы і рэканфігурацыю адносін "ўлада – грамадства"). Магчыма, як казала Алена, пакуль грамадства не гатовае, але яго рухаецца ў гэтым кірунку. Тут важна звяртаць увагу на павелічэнне колькаснасці і сацыяльнай базы пратэстаў.

Іншы бок медаля – умоўная перамога. У нас ва Украіне было некалькі Майдаў – пратэстаў паспяховых у тым сэнсе, што яны прыводзілі да (частковай) змены кіруючых эліт. Але выяўлялася, што змена людзей ва ўладзе не прыводзіла да змен сістэмы ўлады. Ап'яненне поспехам змяняецца фрустрацыяй і падманутымі чаканнямі, калі лідары пратэстаў аказваюцца няздольныя выканаць іх павестку, прынесці чаканыя вынікі. Прычым гэта звязана не толькі з якасцямі саміх лідараў, але і з супрацівам неапатрыманальнай сістэмы, і з нежаданнем грамадзян мяняць сябе і свае паўсядзённыя практыкі. Але гэта размова на будучыню.

Я пагаджуся з Альмірай. Мне здаецца, што рэжым Лу-кашэнка асуджаны. Тут я зыходжу з палітычнай тэорыі і вопыту іншых краін. Ханна Арэнт казала пра тое, што ўла-да і сіла процілеглыя адна адной: калі сканчаецца адно, пачынаецца іншае; як толькі ўлады звяртаюцца да маса-вага гвалту, яны губляюць сваю гегемонію, сваю легітым-насць. Такім чынам яна каментавала падзеі 1968 года: са-вецкія танкі на вуліцах Прагі пазначылі канец савецкага рэжыму – сімвалічнае банкруцтва савецкай улады. Але спатрэбілася яшчэ 20 гадоў, каб савецкі рэжым паў. Па-добны прыклад у Польшчы – рух Салідарнасці. У 1981 го-дзе, калі лідары руху былі пасаджаныя ў турмы і было аб-вешчана ваеннае становішча, здавалася, што гэта параза. Але праз 8 гадоў быў круглы стол – і падзенне савецкага рэжыму. Мне здаецца, што час паскараецца: у беларускіх рэаліях спатрэбіцца менш часу. Для мяне тое, што мы на-зіралі і працягваем назіраць у Беларусі, гэта знак банкру-цтва цяперашняга рэжыму і сведчанне таго, што ён асу-джаны. Хоцацца спадзявацца, што кошт перамогі не будзе занадта высокім.

АГ: Я памятаю 16 жніўня, калі велізарныя дэманстрацыі з за-водаў ішлі з расцяжкай, на якой было напісана: “Мы не бы-дла” і “Нас не 20 чалавек, а 16 тысяч”, калі ўвесь горад быў на вуліцах і здавалася ўжо, што мы перамаглі. Я памятаю гэтае пачуццё: вось усё, яно ўжо адбылося. Але назаўтра высветлілася, што не ўсё, таму што ў нас няма механізму падзення ўлады, няма інстытутаў, пры дапамозе якіх мож-на яе дэканструяваць. Гэтага проста няма. Ні апазіцыйнай партыі, ні іншых нейкіх інстытутаў, ні хоць бы пратаколу пе-радачы ўлады. Так што мне здаецца, думаць трэба непя-средна пра тое, што рабіць у той сітуацыі, якая ёсць цяпер.

Але, думаючы ўсё ж пра будучыню – што будзе потым і як рэканструяваць усю гэтую сістэму, – мяне хвалюе вось што. У пратэстах цяпер удзельнічаюць таксама тыя лю-дзі, якія выступалі супраць рэжыму даўно, многія пацяр-пелі, сядзелі або сядзяць цяпер. Яны належаць да “старой апазіцыі”. З аднаго боку, яны падтрымлівалі агонь пратэсту ўсе гэтыя гады. З іншага боку, цяпер жа народ устаў, умоў-на кажучы, не за іх. Людзі ўсталі за цалкам новыя імёны, за новых людзей, якія прыйшлі з іншага класа і ўвасабляюць сабой іншыя грамадскія ідэалы. Цяпер, вядома, мы ўсе разам і салідарныя, гэтыя адрозненні здаюцца няважнымі. Але наступіць момант, калі трэба будзе выпрацоўваць праграму: якім быць новаму грамадству. І тады ўстануць вось гэтыя пытанні: за што змагаліся? І тут ёсць небяспека, што “старыя ідэі” паглынуць новыя, таму што яны ўжо ёсць, яны гатовыя і іх можна “ўзяць”. А новыя не прапрацаваныя.

Напрыклад, у жніўні быў арганізаваны ланцуг салідарнас-ці, які ішоў з Курапатаў у горад, як бы праводзячы лінію ад сталінскіх рэпрэсій да цяперашніх. У канцы кастрычніка прайшла “Ноч расстраляных паэтаў” у Курапатах з тым жа пасылам. Купалаўцы ў сваёй новай пастаноўцы “Тутэй-шых”, якую ўсе глядзелі ў анлайне, сканчаюць сцэнай рас-стрэлу ўсіх герояў п’есы пад чырвона-зялёным сцягам. Гэта такія зручныя метафары, хоць пасля сацыялізму прай-шло трыццаць гадоў і любім мы яго не толькі за гэта. Да таго ж многія пратэстоўцы сёння бачаць сябе нашчадкамі савецкіх партызан і салдат, якія змагаліся з фашызмам. І пе-ратварэнне цяперашняй дэмакратычнай рэвалюцыі, якая пра новыя адносіны грамадзяніна з дзяржавай, у нацы-яналістычную або антыкамуністычную мне здаецца небя-спечным і можа прывесці да цяжкага расчаравання.

У мяне былі дыскусіі на гэтую тэму з некаторымі бела-рускімі і украінскімі “левымі”. Яны – не ўсе, але многія – разглядаюць цяперашнія падзеі як ліберальна-буржуаз-ную рэвалюцыю, якая рабочым нічога добрага не прыня-се. То–бок абодва бакі “горш”, таму што працоўны народ ад гэтага ўсё роўна нічога не атрымае. Сапраўды, гэтая ж рэвалюцыя не сацыялістычная. Праўда, я як social scientist не разумею, як сацыялістычная рэвалюцыя магчымая ў прынцыпе, але гэта ўжо асобнае пытанне. То–бок гэтая рэвалюцыя грамадзянская – за новыя адносіны грама-дзяніна з дзяржавай. Мы павінны быць прызнаныя ў якасці аўтаномных самастойных актараў, якія маюць права, якія маюць голас, каб мы былі прызнаныя і маглі заклікаць да адказу дзяржаву. Зусім ліберальныя мэты, вядома. Хаце-

лася б, каб гэтыя ліберальныя ідэалы сумясціліся не з ан-тыкамунізмам, а ўсё ж з нейкім “левым” праектам. Ёсць жа сацыял–дэмакратычны вопыт Еўропы, дзе атрымоўваецца сумясціць і сацыяльную дзяржаву, і правы грамадзян.

ФА: Калі ў жніўні я пісаў для нямецкіх газет пра сітуацыю ў Бе-ларусі, я ўжываў параўнанне з ГДР. Увесну 1989 года там адбыліся лакальныя выбары і было абурэнне, якое вылілася ў вулічныя пратэсты. Мне здавалася, гэтае параўнанне до-брае не таму, што вось, глядзіце, беларусы – гэта такая по-зняя ГДР, дзе проста такая дыктатура. Агульнае тут – гэта тое, што людзі вымушаныя задавацца важнымі пытаннямі: пайсці на марш, падтрымаць страйк, прагуляцца ўвечары, адпусакаць туды дзіця. Гэта ўсё экзістэнцыяльныя выбары, таму што яны звязаны з уключэннем у жыццё ў гэтай краі-не. І яны складаныя менавіта тым, што ніхто не ведае, ці будучь перамены, калі гэта здарыцца. Ніхто ў ГДР нават не мог падумаць, што праз два месяцы дзяржавы практычна ўжо не будзе. Менавіта ў гэтым сітуацыя падобная. Наша стаўленне да будучыні не лінейнае менавіта таму, што мы гэтую будучыню павінны ўключыць у наш спосаб рашэння.

Я цяпер займаюся турмамі, у тым ліку на тэрыторыі Бела-русі. Гэта будзе вырашальны момант для ахоўнікаў. Дзяр-жаўная ўлада падае, калі ахоўнікі разумеюць, што трэба адпусакаць вязняў, каб выратаваць сваё жыццё. Гэтае эк-зістэнцыяльнае пытанне тычыцца не толькі тых, хто на баку пратэсту, але і тых, хто на баку дзяржаўнага апарата: яны павінны злавіць момант і быць у гэты момант там, дзе яны могуць далей існаваць.

Хачу яшчэ вярнуцца да таго, што сказала Алена наконт “ле-вых”. У Нямецчыне таксама ёсць такая рэакцыя. Я думаю, гэта звязана з тым, што ўсё ж расійская прапаганда пасля Майдана была даволі паспяховай у Германіі, асабліва ва Усходняй Германіі, у “левых” колах. Такая праява волі на-рода – адразу ж ідзе асацыяцыя з нацыяналізмам як чым-сьці дрэнным. Думка, што суверэнітэт і ёсць воля народа ў прамым сэнсе, што ёсць грамадзянская інтэрпрэтацыя гэтага, – яна ў Германіі нейкім дзіўным чынам адсутнічае.

Што тычыцца параўнання з Польшчай. Так, паміж пачат-ком Салідарнасці і круглым сталом прайшло 10 гадоў, былі працяглыя перыяды, калі мала людзей падтрымлівала пратэст. Многія вярнуліся да свайго штодзённага жыцця, было зроблена шмат кампрамісаў. Але менавіта ў гэты час у гэтым даволі доўгім прамежку ў Польшчы былі наладжа-ны некаторыя механізмы, якія былі патрэбныя, каб увогуле справа дайшла да круглага стала. Таму што ўсе размовы, якія мы сёння вядзём пра будучыню, – гэта пакуль што раз-мовы аднаго боку канфлікту. Улада нелегітымная, але, тым не менш, як знайсці спосаб, каб уключыць іх у размову? На дадзены момант гэта ўтопія.

АУ: Я б хацела вярнуцца да таго, пра што казала Валерыя – з нагоды пазітыўнасці негатыўнага вопыту. Гэтыя тры ме-сяцы супраціву сістэме суправаджаліся бесперапынным ростам палітычнай свядомасці і калектыўнай інтэлекту-альнасці: людзі пачалі разумець і цікавіцца тым, як улад-каваная дзяржава, чаму важна адстойваць канстытуцый-ныя правы і свабоды чалавека і грамадзяніна. Прадстаўнікі розных прафесійных груп, якія раней былі зусім апалітыч-ныя, усвядомілі свае палітычныя інтарэсы і правы. Гэта бясцэнны вопыт, важны з пункту гледжання выбудоўвання іншай будучыні вакол агульных мэт.

Гаворачы пра драматычнасць вопыту паражэнняў, хацела-ся б адзначыць наступнае. Пратэсты ў той ці іншай фор-ме доўжацца ўжо шмат месяцаў, пачынаючы як мінімум з чэрвеня. Вопыт супраціву дазволіў выявіць і зрабіць бач-нымі тыя “скрэпы”, на якіх трымаецца аўтарытарны рэжым. Дзясяткі тысяч людзей, якія прайшлі праз машыну рэп-рэсій – пагроз, эканамічнага ціску, затрыманняў, арыштаў, катаванняў, – на сабе адчулі прававое самавольства ў сістэме судовай улады і нялюдскасць існай пенітэнцы-ярнай сістэмы. Гэта дазваляе спадзявацца на тое, што рэарганізацыя ўсёй сістэмы дзяржаўнага кіравання будзе знаходзіцца пад грамадскім кантролем і адбывацца пры ўдзеле многіх грамадзян.

Пра ўнікальны характар беларускай рэвалюцыі было ўжо нямала сказана і напісана. Мне хацелася б верыць, што і

наша будучыня таксама будзе ў чымсьці ўнікальнай – дзя-куючы запущаным палітычным працэсам. Напрыклад, ці маглі мы марыць яшчэ пэўны час таму, што ў нашым пост-савецкім патрыярхальным грамадстве тэма гендарнай роўнасці і фемінісцкая павестка выйдучь ледзь не на пер-шы план (як унутры краіны, так і ў міжнародным кантэксце)? А тут літаральна за тры-чатыры месяцы адбылася даволі радыкальная перазагрузка грамадскіх настрояў і ўяўлен-няў пра ролю жанчын у палітычным жыцці краіны. Акрамя таго, у кантэксце цяперашніх падзей (з улікам маштабу і практык дзяржаўнага гвалту, з аднаго боку, і патэнцыялу гарызантальнай мабілізацыі грамадзян – з другога) шмат хто стаў задумвацца пра тое, што дзяржава ў яе ранейшым выглядзе (з апаратамі нічым не абмежаванага (санкцыяна-ванага) гвалту і разрослай бюракратыяй) не функцыяналь-ная.

І яшчэ адна ідэя, якая тычыцца ўзмацнення грамадзянскай супольнасці. Французскі тэарэтык Жак Рансьер мерка-ваў, што палітыка становіцца магчымай толькі пры “ўдзеле абыхавых”. Гэта якраз тое, што мы назіраем цяпер у Бе-ларусі. Усе тыя, хто раней з’яўляўся абыхавым у палітыч-ным сэнсе (а гэта сотні тысяч, калі не мільёны чалавек), нечакана аказаліся палітычна ангажаванымі, залучанымі ў палітычнае жыццё грамадства, але ж зусім нядаўна гэта немагчыма было сабе ўявіць.

ВК: Мы ўвесь час кажам пра тое, ці можна параўноўваць бе-ларускі пратэст з іншымі пратэстамі, або ён унікальны. Мне здаецца, адно не адмяняе іншага. Я згодная, што гэта пратэст за адкрытую будучыню: менавіта таму яна будзе адкрытай і не будзе паўтараць нейкія ўжо існуючыя мадэлі. Але ў той жа час карысна іх вывучаць для таго, каб бачыць рызыкі і падводныя камяні. У прыватнасці, я бачу тут такую пастку або, калі хочаце, ілюзію таго, што ўсе члены грамад-ства прагнуць прамога палітычнага ўдзелу, партыцыпа-торнай дэмакратыі, і гэтак далей.

На экранях і ў навінах мы бачым актыўную частку грамад-ства, якая досыць шматлікая. У цені застаецца маўклівая большасць. Ці калі не большасць, то, прынамсі, істотная частка грамадства з моцнымі патэрналісцкімі інстынктамі. З усімі агаворкамі аб рэпрэзентатыўнасці сацыялагічных даследаванняў у цяперашняй Беларусі, тыя лічбы, якія я знайшла паводле нядаўніх даследаванняў, – гэта тое, што сімпатыкаў пратэстаў, то–бок не толькі людзей, якія наўпрост удзельнічаюць у пратэстах, але якія так ці інакш асацыююць сябе з гэтай павесткай, крыху больш за 40%.

У той жа час перакананых прыхільнікаў Лукашэнкі ў разы менш – па розных ацэнках 10–12, максімум да 15%. Заста-ецца каля 40% палітычна апатычных людзей. Гэтае пытан-не стала каменем спатыкнення ва Украіне.

Гэта робіць беларускі кейс актуальным і важным для бу-дучыні дэмакратыі ў цэлым, бо ад ідэі, што дзякуючы маг-чымасцям сучасных медыя мы рухаемся да больш прамой дэмакратыі / дэмакратыі ўдзелу, мы прыходзім да разу-мення, што адбываецца новае расслаенне на палітычна актыўную частку і свядома пасіўную большасць, якая прын-цыпова не жадае актыўнага палітычнага ўдзелу. Джэфры Э. Грын называе іх пазіцыю пазапалітызмам (extrapoliticism). Яны хочучь захаваць за сабой прывілей устрымлівацца ад удзелу ў палітыцы, пры гэтым дэлегуючы свае інтарэ-сы тым, каго яны лічаць сваімі прадстаўнікамі. Часта гэтыя інтарэсы сацыяльна–эканамічныя. Калі мы так памыслім бягучую сітуацыю, то становіцца зразумела, што будзе ба-рацьба за гэтую прынцыпова пазапалітычную частку гра-мадства, якая выбірае, каму дэлегаваць свой голас – абра-ным лідарам, палітыкам альбо грамадзянскім актывістам.

Варта разумець: калі вы пераможаце, хутчэй за ўсё, ак-тыўная частка – людзі, якія будуць ахвотна і далей уклю-чацца ў палітыку на паўсядзённым узроўні і працягваць выбудоўваць гэтыя гарызантальныя структуры кіравання і вырашэння бягучых пытанняў, – зменшыцца. У той жа час застанецца няхай 10% іх ідэалагічных апанентаў, якія – калі не былі ўцягнутыя ў нейкія адкрытыя злачынствы супраць чалавечнасці – застануцца такімі ж грамадзянамі Беларусі са сваімі правамі і альтэрнатыўным палітычным уяўным. І самае галоўнае – сімвалічная барацьба за падтрымку па-запалітычнай большасці як важны палітычны рэсурс.

наша будучыня таксама будзе ў чымсьці ўнікальнай – дзя-куючы запущаным палітычным працэсам. Напрыклад, ці маглі мы марыць яшчэ пэўны час таму, што ў нашым пост-савецкім патрыярхальным грамадстве тэма гендарнай роўнасці і фемінісцкая павестка выйдучь ледзь не на пер-шы план (як унутры краіны, так і ў міжнародным кантэксце)? А тут літаральна за тры-чатыры месяцы адбылася даволі радыкальная перазагрузка грамадскіх настрояў і ўяўлен-няў пра ролю жанчын у палітычным жыцці краіны. Акрамя таго, у кантэксце цяперашніх падзей (з улікам маштабу і практык дзяржаўнага гвалту, з аднаго боку, і патэнцыялу гарызантальнай мабілізацыі грамадзян – з другога) шмат хто стаў задумвацца пра тое, што дзяржава ў яе ранейшым выглядзе (з апаратамі нічым не абмежаванага (санкцыяна-ванага) гвалту і разрослай бюракратыяй) не функцыяналь-ная.

І яшчэ адна ідэя, якая тычыцца ўзмацнення грамадзянскай супольнасці. Французскі тэарэтык Жак Рансьер мерка-ваў, што палітыка становіцца магчымай толькі пры “ўдзеле абыхавых”. Гэта якраз тое, што мы назіраем цяпер у Бе-ларусі. Усе тыя, хто раней з’яўляўся абыхавым у палітыч-ным сэнсе (а гэта сотні тысяч, калі не мільёны чалавек), нечакана аказаліся палітычна ангажаванымі, залучанымі ў палітычнае жыццё грамадства, але ж зусім нядаўна гэта немагчыма было сабе ўявіць.

ВК: Мы ўвесь час кажам пра тое, ці можна параўноўваць бе-ларускі пратэст з іншымі пратэстамі, або ён унікальны. Мне здаецца, адно не адмяняе іншага. Я згодная, што гэта пратэст за адкрытую будучыню: менавіта таму яна будзе адкрытай і не будзе паўтараць нейкія ўжо існуючыя мадэлі. Але ў той жа час карысна іх вывучаць для таго, каб бачыць рызыкі і падводныя камяні. У прыватнасці, я бачу тут такую пастку або, калі хочаце, ілюзію таго, што ўсе члены грамад-ства прагнуць прамога палітычнага ўдзелу, партыцыпа-торнай дэмакратыі, і гэтак далей.

На экранях і ў навінах мы бачым актыўную частку грамад-ства, якая досыць шматлікая. У цені застаецца маўклівая большасць. Ці калі не большасць, то, прынамсі, істотная частка грамадства з моцнымі патэрналісцкімі інстынктамі. З усімі агаворкамі аб рэпрэзентатыўнасці сацыялагічных даследаванняў у цяперашняй Беларусі, тыя лічбы, якія я знайшла паводле нядаўніх даследаванняў, – гэта тое, што сімпатыкаў пратэстаў, то–бок не толькі людзей, якія наўпрост удзельнічаюць у пратэстах, але якія так ці інакш асацыююць сябе з гэтай павесткай, крыху больш за 40%.

У той жа час перакананых прыхільнікаў Лукашэнкі ў разы менш – па розных ацэнках 10–12, максімум да 15%. Заста-ецца каля 40% палітычна апатычных людзей. Гэтае пытан-не стала каменем спатыкнення ва Украіне.

Гэта робіць беларускі кейс актуальным і важным для бу-дучыні дэмакратыі ў цэлым, бо ад ідэі, што дзякуючы маг-чымасцям сучасных медыя мы рухаемся да больш прамой дэмакратыі / дэмакратыі ўдзелу, мы прыходзім да разу-мення, што адбываецца новае расслаенне на палітычна актыўную частку і свядома пасіўную большасць, якая прын-цыпова не жадае актыўнага палітычнага ўдзелу. Джэфры Э. Грын называе іх пазіцыю пазапалітызмам (extrapoliticism). Яны хочучь захаваць за сабой прывілей устрымлівацца ад удзелу ў палітыцы, пры гэтым дэлегуючы свае інтарэ-сы тым, каго яны лічаць сваімі прадстаўнікамі. Часта гэтыя інтарэсы сацыяльна–эканамічныя. Калі мы так памыслім бягучую сітуацыю, то становіцца зразумела, што будзе ба-рацьба за гэтую прынцыпова пазапалітычную частку гра-мадства, якая выбірае, каму дэлегаваць свой голас – абра-ным лідарам, палітыкам альбо грамадзянскім актывістам.

Варта разумець: калі вы пераможаце, хутчэй за ўсё, ак-тыўная частка – людзі, якія будуць ахвотна і далей уклю-чацца ў палітыку на паўсядзённым узроўні і працягваць выбудоўваць гэтыя гарызантальныя структуры кіравання і вырашэння бягучых пытанняў, – зменшыцца. У той жа час застанецца няхай 10% іх ідэалагічных апанентаў, якія – калі не былі ўцягнутыя ў нейкія адкрытыя злачынствы супраць чалавечнасці – застануцца такімі ж грамадзянамі Беларусі са сваімі правамі і альтэрнатыўным палітычным уяўным. І самае галоўнае – сімвалічная барацьба за падтрымку па-запалітычнай большасці як важны палітычны рэсурс.

Важнае для мяне пытанне: як гэтыя гарызантальныя сеткі сітуацыйнай мабілізацыі, салідарнасці і палітычнага ўдзелу, якімі характарызуецца пратэст, трансфармаваць у эфэк-тыўныя структуры дзяржаўнага кіравання і перманент-нага палітычнага ўдзелу? Як зрабіць, каб яны працавалі і захоўвалі свой “мандат” ад большасці, якая не цікавіцца палітыкай? З улікам росту папулізму і крызісу дэмакратыі нават у краінах Заходняга “ядра”, рашэнне гэтага пытання мае вялікае значэнне і за межамі Беларусі.

ФА: Як нямецкі гісторык, хачу сказаць: я вельмі перажываю за ўсе параўнанні таго, што цяпер адбываецца, з нацыя-нал–сацыялізмам менавіта таму, што там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І маю на ўвазе Заходняга габрэяў. Усё там ёсць спробы вы-карыстоўваць генацыд як прававы інструмент для таго, каб апісаць сітуацыю. Гэта небяспечна з тых прычын, што ўжо былі названыя, калі за гэтым ідзе пэўная нацыяналістыч-ная нарацыя. З іншага боку, мне здаецца гэта негатыўным і праблематычным. Як нямецкі гісторык, я прызнаю, што гэта такая дзіўная форма адносінаў да іншых вымярэнняў рэальнасці і да іншай вайны, якая мела месца ў Беларусі. І ма

„Ich will, dass die Zukunft eintritt.“ Revolution-als-Prozess

Oktober 2020

Den belarusischen Ereignissen nach dem 9. August sind inzwischen viele Artikel belarusischer und internationaler Expertinnen und Experten gewidmet. Diese Texte beschäftigen sich vorwiegend mit dem Festhalten der Ereignisse und der Analyse des Charakters von Protesten, die so gut wie alle soziale Gruppen umfassen und unterschiedliche Formen einnehmen: Vom zivilen Ungehorsam und italienischen Streik über Nachbarschaftsfeste, individuelle und kollektive Solidaritätsbekundungen bis zu Stellungnahmen und Märschen. Auch wenn ein Diskussionsfeld inzwischen entstanden ist, mangelt es an Besprechungen von Zukunftsszenarien, was durch unterschiedliche Gründe erklärt werden kann, darunter auch durch die Sorge, den Protest zu demotivieren.

IM RAHMEN DIESER INFORMELLEN ONLINE-DISKUSSION BEFASSTEN WIR UNS MIT FOLGENDEN FRAGEN:

- Was kommt weiter? Wie sehen wir die Zukunft von Belarus? Welche Zukunftsszenarien sind möglich?
- Inwiefern kann diese Zukunft mit den Erfahrungen von anderen Gesellschaften in Ländern von Mittel- und Osteuropa verglichen werden, deren Erfahrungen meistens als negativ beschrieben werden? Welche Stereotypen gibt es in Bezug auf „Transformationsgesellschaften“? Sind Vergleiche überhaupt sinnvoll?
- Kann ein einzigartiger Weg für die belarusische Gesellschaft gedacht werden? Eine neue wunderbare Welt?

AN DER DISKUSSION NAHMEN TEIL:

Elena Gapova, Soziologin, Department für Soziologie an der Western Michigan University / USA
Almira Ousmanova, Philosophin, Department für Sozialwissenschaften an der Europäischen Humanistischen Universität / Litauen
Valeria Korablyova, Philosophin, Soziologin, Institut für Osteuropastudien, Karl-Universität / Tschechien
Felix Ackermann, Historiker, Anthropologe, Deutsches Historisches Institut / Polen

FELIX ACKERMANN: Ich befinde mich derzeit in Polen. Davor fuhr ich für eine Woche nach Berlin und kehrte in ein anderes Polen zurück – ein Land, in dem eine Protestwelle gegen das neue Abtreibungsgesetz aufkam, das jegliche Eingriffe aus medizinischen Gründen verbietet. Tausende von Frauen gingen auf die Straße, um gegen das Gesetz zu protestieren. Das heißt, was in Belarus geschieht – ich meine in erster Linie die Massenaufmärsche der Frauen – wird bereits exportiert. Dabei geht es nicht nur um Märsche als solche, sondern auch um die besondere Rolle der Frauen bei diesen Märschen und den Verzicht auf traditionelle Formen der politischen Parteienbildung mit sichtbaren patriarchalischen Anführern im Zentrum. In Polen wurde auch ein Koordinationsrat gebildet, zu dem Nichtpolitiker eingeladen sind. Das Wichtigste ist, dass es nicht nur um einen Kampf für Frauenrechte geht, sondern ganz grundsätzlich für politische Rechte sowie für eine andere Art der Gesellschaftsgestaltung. Der Bezug auf Belarus ist da ganz explizit.

ELENA GAPOVA: Die Ereignisse entwickeln sich rasch. Noch vor einem Monat hätte ich über anderes gesprochen und andere Optionen und Möglichkeiten für die Zukunft in Betracht gezogen. Damals schien die Möglichkeit vorhanden, über eine Neuorganisation des Staates und des öffentlichen Lebens nachzudenken. Im Augenblick können wir darüber kaum im realen „Modus“ diskutieren, zumindest nicht für die nahe Zukunft. Vielleicht irgendwann später, vielleicht Jahre später, weil die Gesellschaft jetzt nicht genug Kraft besitzt, um diese Macht zu durchbrechen, der wir widerstehen. Niemand konnte sich vorstellen, dass es nicht nur zu einem Gesetzesbruch kommt, sondern zu dieser absoluten Gesetzlosigkeit, wenn man alles tun kann, wenn man töten und sagen kann „er ist hingefallen“. Niemand konnte sich vorstellen, dass dabei alle staatlichen Institute – Polizei, Staatsanwaltschaft, Gericht, Medienmaschine, Armee, Parlament, Bildungssystem, Sport und alles andere, was vom Staat kontrolliert wird – nicht nur nichts dagegen unternehmen werden und nichts ermitteln, sondern mit vollem Einsatz dafür „arbeiten“ werden. Wer hätte gedacht, dass es möglich ist, nicht nur einen Politiker ins Gefängnis zu stecken, sondern auch seinen Anwalt und dann den Anwalt des Anwaltes.

Ich überlege mir auch, wer jetzt was „weiß“. Wir glauben, jeder sitzt im Internet und jeder weiß, was passiert, aber wir sind diejenigen, die im Internet sitzen. Und es gibt einen anderen Teil der Bevölkerung, der die Welt aus einem anderen Fenster betrachtet. Und das Bild, das die Macht in diesem Fenster erzeugt – es wird zur „Wahrheit“. Ich meine in diesem Fall Fakten, reale Ereignisse, nicht irgendwelche höheren Wahrheiten. Es scheint uns, dass dies und das passiert ist, und jeder weiß davon. Aber es stellt sich heraus, dass das, was in diesem Fenster gezeigt wird, zur „Wahrheit“ wird. Was soll man in dieser Situation tun? Was kann dagegen unternommen werden?

ALMIRA OUSMANOVA: Ich stimme zu, wir sind jetzt in einer Stimmung, die sich ständig ändert. Die Repressionen haben sich verschärft, und es mag den Anschein haben, dass der

Grad der Proteste abnimmt und die Hoffnung auf einen schnellen Wandel schwächer wird. Aber ich versuche, den Optimismus nicht zu verlieren, denn die dreimonatigen Proteste haben unumkehrbare Prozesse in Gang gesetzt. Das autoritäre Regime, das noch Anfang August ein Monolith zu sein schien, verwandelt sich zunehmend in einen Koloss auf tönernen Beinen. Ja, unbewaffnete Menschen, die Zivilgesellschaft als Ganzes, sind gegenüber dem repressiven Staatsapparat machtlos, aber es kann zu einer schnellen Auflösung kommen, weil die wirtschaftlichen, politischen, rechtlichen und sozialen Grundlagen dieses Regimes durch verschiedene Formen des Protests erschüttert werden. So wird das Fundament untergraben, es gibt immer weniger funktionsfähige Menschen im Machtsystem, die internationale Isolation des Regimes wird verstärkt. Mit anderen Worten, mein Optimismus gründet sich auf der Tatsache, dass das System zu zerfallen beginnt.

Jetzt wird unsere Zukunft gewissermaßen auf unbestimmte Zeit verschoben, aber ich glaube, sie kann viel früher eintreten, als wir heute glauben. Etwa so, wie das Ende der Sowjetunion plötzlich „passierte“: Es schien, dass „es für immer war, bis es vorbei war“ wenn man sich an den Titel des Buches von Alexej Yurchak erinnert. Wir müssen uns also auf die neue Zukunft vorbereiten, indem wir die Szenarien diskutieren und darüber sprechen, was nach dem Ende dieses Regimes getan werden soll und muss.

VALERIA KORABLYOVA: In diesem Gespräch habe ich die Position einer externen Beobachterin mit ähnlichen Erfahrungen der Bürgerbeteiligung und deren theoretischer Reflexion. Ich beziehe mich nicht nur auf den ukrainischen Kontext. Nach dem Maidan begann ich, Protestbewegungen im postsowjetischen Raum zu untersuchen und zu vergleichen – ich veranstaltete eine Reihe von Rundtischgesprächen, bei denen Vertreter verschiedener Länder ihre Erfahrungen der inklusiven Beobachtung sowie ihre Versuche der Strukturanalyse in einem breiteren Kontext austauschten. Eine der wichtigsten Erkenntnisse ist vielleicht, dass sowohl der „Sieg“ der Proteste als auch ihre „Niederlage“ in der Tat recht relativ sind. Einerseits hat jeder erfolgreiche Protest, unter einem erfolgreichen Protest verstehe ich einen, der zur Amtsenthebung amtierender Präsidenten führte, die ihre Legitimität verloren hatten, Erfahrungen mit Niederlagen in der Vorgeschichte. Das heißt, es handelt sich um eine Art kumulative Erfahrung, manchmal mit einem verzögerten sichtbaren Ergebnis. Deshalb darf eine Niederlage nicht als völlige Diskreditierung der Protestbewegung gesehen werden (im weiteren Sinne als Scheitern der Forderungen nach einer Neugründung der politischen Sphäre und einer Neugestaltung der Beziehungen zwischen Macht und Gesellschaft). Vielleicht ist die Gesellschaft, wie Elena sagte, im Moment noch nicht bereit, aber sie bewegt sich in diese Richtung. Hier ist auf gestiegene Zahl der Protestierenden und den Zuwachs der sozialen Basis der Proteste zu achten.

Die andere Seite der Medaille ist ein relativer Sieg. Wir hatten mehrere Maidans in der Ukraine. Das waren erfolgreiche Proteste in dem Sinne, dass sie zu einem (partiellen) Wechsel der herrschenden Eliten führten. Es stellte sich jedoch heraus, dass der Wechsel der Machthaber nicht zu Veränderungen im Machtsystem führte. An die Stelle des Erfolgsrausches treten Frustration und enttäuschte Erwartungen, wenn die Protestanführer nicht in der Lage sind, ihre Agenda zu erfüllen und die erwarteten Ergebnisse zu erbringen. Dies ist nicht nur auf die Qualitäten der Führer selbst zurückzuführen, sondern auch auf den Widerstand eines neopatrimonialen Systems und den Unwillen der Bürger, sich selbst und ihre tägliche Praxis zu ändern. Aber das ist ein Gespräch für die Zukunft.

Ich stimme Almira zu. Ich glaube auch, dass Lukaschenkos Regime dem Untergang geweiht ist. Dabei berufe ich mich sowohl auf die politische Theorie als auch auf die Erfahrungen anderer Länder. Nach Hannah Arendt sind Macht und Gewalt einander entgegengesetzt, wenn das eine endet, beginnt das andere: Sobald die Behörden zur Massengewalt greifen, verlieren sie ihre Hegemonie, ihre Legitimität. So kommentierte sie die Ereignisse 1968: Sowjetische Panzer auf

den Straßen von Prag markierten das Ende des sowjetischen Regimes – einen symbolischen Bankrott der Sowjetmacht. Aber es dauerte weitere 20 Jahre, bis das Sowjetregime zusammenbrach. Ein weiteres Beispiel wäre die Solidarność-Bewegung in Polen. 1981, als die Führer der Bewegung inhaftiert wurden und der Kriegszustand ausgerufen wurde, sah das wie eine Niederlage aus. Aber acht Jahre später kam es zu dem Rundtischgespräch und zum Sturz des Sowjetregimes. Nach meinen Beobachtungen beschleunigt sich die Zeit: In Belarus wird es schneller gehen. Was wir in Belarus beobachtet haben und weiterhin beobachten, zeugt aus meiner Sicht von dem Bankrott des gegenwärtigen Regimes und bestätigt, dass es dem Untergang geweiht ist. Ich hoffe, dass der Preis des Sieges nicht zu hoch sein wird.

ELENA GAPOVA: Ich erinnere mich noch an den 16. August, als riesige Demonstrationen von den Fabriken mit den Bannern marschierten, auf denen „Wir sind kein Pöbel“ und „Wir sind nicht zwanzig Leute, sondern 16.000“ stand. Da war die ganze Stadt auf den Straßen stand und es schien, wir hätten bereits gesiegt. Ich erinnere mich an dieses Gefühl: Es ist so weit, es ist schon passiert. Weiter stellte es sich aber heraus, dass es nicht so weit war, denn wir haben keine Mechanismen für den Machtsturz, keine Institutionen, mit deren Hilfe die Macht dekonstruiert werden könnte. Nichts von dem gibt es. Weder eine Oppositionspartei noch sonst irgendwelche Institutionen, nicht einmal ein Protokoll der Machtübergabe. Wir sollten uns überlegen, was in der jetzigen Situation getan werden kann.

Aber wenn ich doch über die Zukunft nachdenke – was als Nächstes passiert und wie das ganze System wieder aufgebaut werden kann, beschäftigt mich Folgendes. Zu den Protestierenden gehören jetzt auch Menschen, die seit Langem gegen das Regime sind, viele sind betroffen, viele waren oder bleiben immer noch im Gefängnis. Sie gehören der „alten Opposition“ an. Einerseits haben sie all die Jahre sich darum gekümmert, dass das Feuer des Protests nicht erlischt. Andererseits hat sich das Volk jetzt nicht wirklich für sie eingesetzt. Man setzte sich für völlig neue Namen ein, für neue Menschen, die andere Gesellschaftsschichten und somit andere Ideale verkörpern. Jetzt sind wir natürlich alle zusammen und solidarisch, diese Unterschiede scheinen irrelevant zu sein. Aber irgendwann wird es an der Zeit sein, die Agenda für die neue Gesellschaft zu erarbeiten. Und dann wird sich die Frage stellen: Wofür haben wir gekämpft? Und es besteht die Gefahr, dass die „alten Ideen“ die neuen absorbieren, weil sie bereits ausformuliert und „gebrauchsbereit“ sind, wobei die neuen erst herausgearbeitet werden müssen.

So wurde zum Beispiel im August eine Solidaritätskette veranstaltet, die von Kurapaty bis in die Stadt reichte und somit eine Parallele zwischen den stalinistischen Repressionen und der Gegenwart zog. Ende Oktober fand in Kurapaty die „Nacht der erschossenen Dichter“ mit der gleichen Botschaft statt. In den letzten Szenen des Theaterstücks „Die Hiesigen“ der Theatergruppe Kupalaucy werden Erschießungen unter der rot-grünen Fahne gezeigt. Das sind ganz bequeme Metaphern, obwohl seit dem Sozialismus dreißig Jahre vergangen sind, und wir ihn nicht nur dafür lieben. Außerdem sehen sich viele Protestierende heute als Nachkommen sowjetischer Partisanen und Soldaten, die gegen den Faschismus kämpften. Die gegenwärtige demokratische Revolution, bei der es um neue Beziehungen zwischen dem Bürger und dem Staat geht, in eine nationalistische oder antikommunistische umzuwandeln, ist aus meiner Sicht gefährlich und kann zu bitteren Enttäuschungen führen.

Ich thematisierte das mit einigen „Linken“ aus Belarus und der Ukraine. Auch wenn nicht alle, doch viele von ihnen sehen die aktuellen Ereignisse als eine bürgerlich-liberale Revolution, die den Arbeitern nichts Gutes bringen wird. Das heißt, beide Seiten sind „schlechter“, weil die Arbeiter sowieso nichts davon haben werden. In der Tat ist diese Revolution ja nicht sozialistisch. Als Sozialwissenschaftlerin verstehe ich allerdings nicht, wie eine sozialistische Revolution grundsätzlich möglich ist, aber das ist eine andere Frage. Diese Revolution ist eine bürgerliche Revolution – sie setzt

Ульяна Няўзорова. Хэпенінг “Гэты плакат можа стаць прычынай майго затрымання”. Аператарка Паліна Маслава. Відэа. Вагон метро, Мінск. 22.10.2020
 ... Каментары па-за кадрам гучаць неразборліва: “Ганьба! Разумеець, проста ганьба! Ні адукацыі, ні досведу жыцця, нічога няма. Навошта яна стаіць, няхай затрымліваюць”. Жаночы голас: “Навошта вы людзей падстаўляеце?”

Uljana Niauzorawa. Dieses Plakat kann der Grund für meine Verhaftung sein, Happening. Kamera: Palina Maslawa. Video. U-Bahn-Wagen, Minsk. 22.10.2020
 ... Die Unterhaltungen klingen unverständlich: „Schande! Verstehen Sie, nichts als Schande! Keine Ausbildung, keine Lebenserfahrung, nichts. Warum steht sie da, festgenommen werden soll sie.“ Eine Frauenstimme: „Warum stellen Sie den Leuten eine Falle?“

sich ein für die neuen Beziehungen zwischen den Bürgern und dem Staat. Wir müssen als autonome unabhängige Akteure mit Rechten und Stimmen anerkannt werden, damit wir anerkannt werden und den Staat zur Rechenschaft ziehen können. Absolut liberale Ziele, natürlich. Es wäre schön, wenn diese liberalen Ideale nicht mit Antikommunismus, sondern mit irgendeinem „linken“ Projekt vereinbar wären. Es gibt doch die sozialdemokratischen Erfahrungen in Europa, wo sowohl der Sozialstaat als auch die Bürgerrechte unter einen Hut gebracht werden konnten.

FA: Als ich im August für deutsche Zeitungen über die Situation in Belarus schrieb, habe ich den Vergleich mit der DDR benutzt. Im Frühjahr 1989 fanden dort gefälschte Kommunalwahlen statt, und es kam zu Empörung, die zu Straßenprotesten führte. Ich fand diesen Vergleich nicht deshalb gut, weil der suggeriert, Belarus sei genau wie die späte DDR, wo gerade eine solche Diktatur herrscht. Die Gemeinsamkeit liegt darin, dass die Menschen sich mit den wichtigen Fragen beschäftigen müssen: ob sie zum Marsch gehen und den Streik unterstützen, ob sie abends „spazieren gehen“, ob sie Kinder mit zu den Protesten nehmen. Das sind alles existenzielle Entscheidungen, denn es geht um die Teilhabe am öffentlichen Leben des jeweiligen Landes. Und sie sind gerade deswegen kompliziert, weil niemand weiß, ob es zu Veränderungen kommt und wann sie eintreten. Niemand konnte sich in der DDR auch nur vorstellen, dass es den Staat in zwei Monaten nicht mehr geben wird. In dieser Hinsicht sind die beiden Situationen vergleichbar. Unsere Haltung gegenüber der Zukunft ist nicht linear, gerade weil wir diese Zukunft in unsere Entscheidungsfindung einbeziehen müssen.

Ich beschäftige mich gerade als Historiker mit Gefängnissen, darunter auch mit belarusischen. Irgendwann kommt ein entscheidender Moment für die Wachleute. Die Staatsmacht geht unter, wenn die Wachleute erkennen, dass sie die Gefangenen gehen lassen sollten, um das eigene Leben zu retten. Die existenziellen Fragen betreffen nicht nur die auf der Seite des Protests, sondern auch die auf der Seite des Staatsapparates: Sie müssen den richtigen Moment abpassen, der ein Weiterleben für sie ermöglicht.

Ich möchte auf das zurückkommen, was Elena über die Linke gesagt hat. Diese Reaktion gibt es auch in Deutschland. Ich glaube, es hat damit zu tun, dass nach dem Maidan die russische Propaganda in Deutschland, vor allem in Ostdeutschland, in linken Kreisen recht erfolgreich war. Kommt es zu einer Manifestation des Volkswillens, gibt es umgehend Assoziationen mit Nationalismus als etwas Schlechtem. Das Bewusstsein, dass mit Souveränität wortwörtlich Wille des Volkes bedeutet, dass es eine bürgerschaftliche Interpretation der Nation gibt, ist in Deutschland merkwürdigerweise nicht vorhanden.

Was den Vergleich mit Polen betrifft. Ja, fast zehn Jahre vergingen zwischen dem Beginn der Solidarność-Bewegung

und dem Runden Tisch, es gab lange Phasen, in denen nur wenige Menschen den Protest aktiv unterstützten. Viele kehrten in ihren Alltag zurück, viele Kompromisse wurden eingegangen. Aber gerade in diesem ziemlich langen Zeitraum konnten in Polen einige Mechanismen eingerichtet werden, die den Runden Tisch überhaupt erst ermöglicht haben. Denn alle Gespräche, die wir heute über die Zukunft führen, sind immer noch Gespräche innerhalb einer Seite des Konflikts. Die Machthaber haben in Belarus jede Legitimität verloren, aber dennoch stellt sich die Frage: Wie lässt sich ein Weg finden, sie in ein Gespräch einzubeziehen? Im Moment scheint das eine Utopie zu sein.

AO: Ich möchte auf das zurückkommen, worüber Valeria gesprochen hat – über die Positivität der negativen Erfahrung. Diese drei Monate des Widerstands gegen das System waren von einem kontinuierlichen Wachstum des politischen Bewusstseins und der kollektiven Intellektualität begleitet: Die Menschen beschäftigen sich mit den Fragen, wie der Staat organisiert ist, warum es wichtig ist, die verfassungsmäßigen Menschen- und Bürgerrechte und -freiheiten zu verteidigen. Vertreter verschiedener Berufsgruppen, die zuvor völlig unpolitisch gewesen waren, wurden sich ihrer politischen Interessen und Rechte bewusst. Dies ist eine unschätzbare Erfahrung, die für den Aufbau einer anderen Zukunft um gemeinsame Ziele herum wichtig ist.

Was die Dramatik der Niederlagen angeht, möchte ich auf Folgendes hinweisen: In der einen oder anderen Form gibt es die Proteste schon seit vielen Monaten, zumindest seit Juni. Die Erfahrungen des Widerstands machten „die tragenden Säulen“ des autoritären Regimes sichtbar und erkennbar. Zehntausende von Menschen, die die Repressionsmaschinerie durchlaufen haben – Drohungen, wirtschaftlicher Druck, Inhaftierungen, Verhaftungen, Folter –, haben die Willkür der Justiz und die Unmenschlichkeit des bestehenden Strafvollzugssystems zu spüren bekommen. Dies lässt hoffen, dass die bevorstehende Reorganisation des gesamten Systems der Staatsverwaltung unter öffentlicher Kontrolle und mit aktiver Beteiligung von Bürgerinnen und Bürgern laufen wird.

Es ist viel über den einzigartigen Charakter der belarusischen Revolution gesagt und geschrieben worden. Ich möchte glauben, dass auch unsere Zukunft dank der eingeleiteten politischen Prozesse etwas Einzigartiges sein wird. Konnten wir denn beispielsweise erst vor einiger Zeit überhaupt davon träumen, dass in unserer postsowjetischen patriarchalischen Gesellschaft das Thema der Gerechtigkeit und die feministische Agenda dermaßen in den Vordergrund gerückt wird (sowohl im Inland als auch im internationalen Kontext)? Innerhalb von drei oder vier Monaten kam es aber doch zu einem ziemlich radikalen Neustart der Stimmungen in der Gesellschaft und der Vorstellungen über die Rolle der Frauen im politischen Leben des Landes. Im Kontext der aktuellen Ereignisse (unter Berücksichtigung des Ausmaßes und der

Praktiken staatlicher Gewalt einerseits und des Potenzials der horizontalen Mobilisierung der Bürger andererseits) merken viele, dass der Staat in seiner früheren Form (mit den Apparaten unbegrenzter (sanktionierter) Gewalt und der erweiterten Bürokratie) nicht funktionsfähig ist.

Und noch ein Gedanke bezüglich Stärkung der Zivilgesellschaft. Der französische Theoretiker Jacques Rancière behauptete, Politik sei nur durch die „Teilnahme der Teilnahmslosen“ möglich. Genau das beobachten wir jetzt in Belarus. All diejenigen, die früher im politischen Sinne teilnahmslos war (und das sind Hunderttausende, wenn nicht Millionen von Menschen), werden plötzlich politisch engagiert, beteiligen sich am politischen Leben der Gesellschaft, was bis vor Kurzem unvorstellbar war.

VK: Es geht uns immer wieder darum, ob der belarusische Protest mit anderen Protesten verglichen werden kann oder einzigartig ist. Aus meiner Sicht schließt das eine das andere nicht aus. Ich finde auch, dass das ein Protest für eine offene Zukunft ist: Deshalb bleibt er auch weiterhin offen und wird keine der bestehenden Modelle nachahmen. Gleichzeitig ist es aber auch sinnvoll, sich mit diesen Modellen auseinanderzusetzen, um potenzielle Risiken und Fallstricke zu erkennen. Beispielsweise sehe ich hier eine Falle oder, wenn Sie so wollen, eine Illusion, dass sich alle Mitglieder der Gesellschaft nach direkter politischer Beteiligung, partizipativer Demokratie und so weiter sehnen.

Auf Bildschirmen und in den Nachrichten sehen wir den aktiven Teil der Gesellschaft, der recht zahlreich ist. Die schweigende Mehrheit bleibt im Schatten. Oder wenn nicht die Mehrheit, dann zumindest ein bedeutender Teil der Gesellschaft mit starken paternalistischen Instinkten. Bei allen Vorbehalten in Bezug auf die Repräsentativität soziologischer Forschungen im heutigen Belarus zeigen die Zahlen, die ich in den jüngsten Studien gefunden habe, dass die Sympathisanten des Protests, das heißt nicht nur diejenigen, die sich direkt an Protesten beteiligen, sondern alle, die sich in irgendwelcher Weise mit dieser Agenda assoziieren, etwas mehr als 40% ausmachen. Gleichzeitig gibt es um ein Vielfaches weniger überzeugte Anhänger von Lukaschenko – nach verschiedenen Schätzungen 10–12%, bis zu 15% höchstens. Etwa 40% bleiben in politischer Hinsicht nach wie vor apathisch. Diese Frage ist zum Stolperstein in der Ukraine geworden.

Dadurch wird der belarusische Fall aktuell und relevant für die Zukunft der Demokratie im Ganzen, denn wir lösen uns von der Vorstellung, dass wir uns dank der Möglichkeiten der modernen Medien in Richtung einer direkteren/partizipatorischen Demokratie bewegen, und kommen zu der Einsicht, dass wir dadurch mit einer neuen Spaltung zu tun haben: Die Gesellschaft spaltet sich in einen politisch aktiven Teil und eine bewusst passive Mehrheit, die grundsätzlich keine aktive politische Beteiligung will. Jeffrey E. Green bezeichnet ihre Position als außerpolitisch (extrapoliticism). Sie wollen das Privileg behalten, auf politische Beteiligung zu verzichten, während sie ihre Interessen an diejenigen delegieren, die sie als ihre Vertreter betrachten. Häufig geht es dabei um sozial-wirtschaftliche Interessen. Wenn wir in diese Richtung auf die gegenwärtige Situation nachdenken, wird deutlich, dass in der Zukunft der Kampf um diesen grundsätzlich außerpolitischen Teil der Gesellschaft geführt wird, der entscheidet, an wen er seine Stimme delegiert: an die gewählten Anführer, Politiker oder Bürgeraktivisten.

Es ist wichtig zu wissen, dass, wenn Sie siegen, die Zahl der aktiven Menschen zurückgehen wird, die bereit sind, sich weiterhin täglich in der Politik zu engagieren, die horizontalen Verwaltungsstrukturen aufzubauen und sich um die Lösung laufender Fragen zu kümmern. Ihre politischen Gegner, die nicht in Verbrechen gegen die Menschlichkeit verwickelt sind, bleiben gleichzeitig nach wie vor Bürger von Belarus mit ihren Rechten und einem alternativen politischen Imaginären, auch wenn ihr Anteil nur 10% beträgt. Der symbolische Kampf um die Unterstützung der außerpolitischen Mehrheit wird zur wichtigen politischen Ressource.

Eine wichtige Frage ist aus meiner Sicht, wie sich diese horizontalen Netzwerke der situativen Mobilisierung, Solidarität und politischen Partizipation, die den Protest kennzeichnen, in wirksame Strukturen der Verwaltung und der permanenten politischen Partizipation verwandeln lassen. Wie kann man sie wirksam machen, wie können sie ihr „Mandat“ von der Mehrheit bewahren, die sich nicht für Politik interessiert? In Anbetracht des aufsteigenden Populismus und der Krise der Demokratie auch in den Ländern des westlichen „Kerns“ ist die Lösung dieser Frage auch außerhalb von Belarus von großer Bedeutung.

FA: Als deutscher Historiker möchte ich sagen: Mich beunruhigt sehr, wenn die aktuellen Geschehnisse mit dem Nationalsozialismus gleichgesetzt werden, gerade weil es selbst Versuche gibt, Völkermord als juristisches Mittel zur Beschreibung der Situation zu verwenden. Dies ist aus den bereits erwähnten Gründen gefährlich, wenn dahinter eine gewisse nationalistische Erzählung steht. Auf der anderen Seite erscheint mir das negativ und problematisch. Als deutscher Historiker gebe ich zu, dass es eine so seltsame Form der Einstellung zu anderen Dimensionen der Realität und zu einem anderen Krieg ist, der in Belarus real stattgefunden hat. Ich meine den Völkermord an den Juden. All das wird für mich am Beispiel Akrestina sichtbar. Es gibt Versuche, Akrestina mit Auschwitz gleichzusetzen. Aber Akrestin war ein sowjetischer Pilot, der bei der Befreiung von Minsk ums Leben kam. Es ist mehr als symbolisch. Es geht um die Frage, wie die Erzählung in Zukunft gestaltet werden soll, damit auch das Vermächtnis von Akrestin, der im Kampf gegen den Faschismus starb, einbezogen wird. Und dieses semiotische Problem wird sich wahrscheinlich noch verschlimmern. Heute ist Akrestina bereits zu einem Symbol staatlicher Gewalt geworden, aber die Geschichte der Gewalt der Wehrmacht, gegen die Akrestin kämpfte und starb, ist darin nicht enthalten.

VK: Was jetzt in Belarus geschieht, ist inspirierend und erfreulich. Natürlich ist es für diejenigen, die daran beteiligt sind, die in diesem Moment dabei sind, ein einzigartiges Ereignis. Jede Revolution hat das Recht, als einzigartig erlebt zu werden. Die Kreativität des belarusischen Protests ist ansteckend und faszinierend, es sind nicht nur Plakate, Lieder, Graffiti, es ist soziale Kreativität im weitesten Sinne. Außerdem ist es auch ein sehr fotogener Protest, bei all der Ungestaltlichkeit der Szenen.

Bei unserem Gespräch wollte ich zwei Schritte vorwärts denken, zum Beispiel die Frage stellen, ob diese Vereinigung nur ein situatives Bündnis ist oder ob es sich um eine qualitativ neue Solidarität und ein neues politisches Gremium jenseits der ideologischen Differenzen handelt. Es ist auch wichtig, die Führungsfalle nicht außer Acht zu lassen. Wenn am Ende der Proteste die Anführer – ob „große“ politische Persönlichkeiten oder sogar „zufällige“ Führer – an die Macht kommen, verlieren sie dieses symbolische Kapital, werden mit sich selbst identisch und hören auf, etwas Größeres zu verkörpern, nämlich den Protest selbst. Jedes Land hatte seine eigene Post-Protest-Dynamik. Aber ich habe das Gefühl, dass dies im Moment nicht ganz angemessen ist. Wenn ich Elena und Felix zuhörte, hatte ich immer wieder den Déjà-vu-Effekt. Ähnliche Vorbehalte gab es gegenüber den ukrainischen Protesten: „Es sind die Rechten dabei, nationale Rhetorik – also ist das Nationalismus, den wir nicht unterstützen wollen“; „Ihr werdet von den westlichen Ländern und dem IWF unterstützt – also seid ihr die Marionetten des globalen Kapitals“. Und so weiter. Es ist wichtig, sich daran zu erinnern, dass keine Revolution im Einklang mit puristischen Ideen oder Mustervorlagen aus Lehrbüchern steht. Schließlich ist die belarusische Revolution ein Protest für die Zukunft, und man sollte sie aus dieser Zukunft heraus bewerten und sich stereotypen Interpretationen widersetzen.

Ich hoffe, dass dieser neue Fall zu einer Erfolgsgeschichte wird und damit der Entwicklung sowohl des theoretischen Denkens als auch dem modernen politischen Imaginären der Demokratie neue Impulse gibt.

Клаўс Вольфрам: Людзі вышэй уздымалі галаву, глядзелі адно аднаму ў твар, ішлі на кантакт...

Журналіст і аналітык Інга Пэтц паразмаўляў з Клаўсам Вольфрамам

У Беларусі творацца гісторыя – і будучыня. Але як мае выглядаць будучыня, за якую змагаюцца беларусы? Пакуль штодзённае змаганне супраць гвалту ды рэпрэсій, а таксама намаганні, накіраваныя на тое, каб перапрацаваць страх, боль, смутак і псіхалагічны ціск, перакрываючы вялікія пытанні, якія, аднак, ужо цяпер пастаянна паўстаюць: як мы хочам жыць? За якую будучыню змагаемся? Рабіць крок у будучыню, адначасова знаходзячыся ў мінулым і сучаснасці, – гэты сутнасны досвед быў і ў іншых краін ды народаў. Напрыклад, ва ўсходніх немцаў, калі ў 1989 годзе тыя мірна і творча паўсталі супраць закаснелых структур ГДР. Клаўс Вольфрам быў удзельнікам тых падзей. Ён змагаўся за рэфармаванне ГДР, уваходзячы ў склад Новага форуму, які аб’ядноўваў дысідэнтаў і прагрэсіўныя сілы. Інга Пэтц паразмаўляў з ім пра тое, як яны адыходзілі ад мінуўшчыны і імкнуліся ствараць будучыню.

– Ці сочыце вы за падзеямі ў Беларусі?

КЛАЎС ВОЛЬФРАМ: Так, адсочваю, што з’яўляецца на тэлебачанні і ў газетах. Мяне гэта вельмі кранае, бо я пазнаю спосабы дзеяння і палітычную сітуацыю. Бачачы выявы з Беларусі, тут жа згадваю першыя два месяцы восені 1989 года, то–бок верасень, кастрычнік і першую палову лістапада, калі дэмакратычны рух у ГДР таксама вызначаўся такой наймавернай дынамікай. Пасля падзення муру рэфарматарскі рух перамяніўся. Але да гэтага ў нас таксама быў падобны ўздым самастойнасці, самасцвярджэння і нізавой дэмакратыі, які ахапіў усе слаі насельніцтва і перакінуўся на ўсе палітычныя плыні. Тон задавала наступнае: негвалтоўнасць як прынцып уласнага руху служыць пашырэнню агульнага руху, якое і з’яўляецца асноўнай стратэгіяй дасягнення мэты. Так пасля і здарылася. Неўзабаве да нас далучыліся службоўцы, рабочыя, інтэлігенцыя, паліцэйскія, салдаты ды яшчэ і шырокія партыйныя колы.

– Як доўга трымаўся ўздым?

КВ: З канца лістапада 1989-га ўнутраны баланс рухаў, што ахапілі ўсю краіну, схіліўся ў бок кансерватараў. Потым пачалося ўмяшальніцтва Захаду праз Федэратыўную рэспубліку, іншую частку Германіі. З канца снежня, напрыклад, тамтэйшыя

партыі разам са сваімі гэдэраўскімі цэзкамі пачалі ствараць партыйныя структуры, што падарвала вялікі ўздым. Мы ж акурат толькі ініцыявалі ўсенародную дыскусію наконт усіх праблем краіны, сабраўшы разам людзей з самымі рознымі меркаваннямі, з розным досведам і палітычнымі ўяўленнямі. Што самае галоўнае: мы падштурхнулі людзей да самастойных палітычных дзеянняў.

– Ці была негвалтоўнасць рэфарматарскага руху ГДР запланаванай?

КВ: Устаноўчая група Новага форуму, у якую ўваходзілі трыццаць асоб, задумвала рух як усенародную дыскусію, у межах якой павінны былі ўздымацца сапраўды ўсе праблемныя пытанні. Ва ўстаноўчым дакуменце Форуму быў адзін па сутнасці абсалютна бяскрыўдны сказ, які, аднак, надзіва дакладна трапляў у тагачасны настрой: “У нашай краіне парушаны дыялог паміж дзяржавай і грамадствам”. Гэтая фраза па–сапраўднаму заіскрыла пасля 10 верасня 1989 г. Я бачыў гэта на фабрыцы, дзе тады працаваў. Нават людзі, якія дагэтуль ніколі не выказваліся, падыходзілі да мяне са словамі: “Ведаеш ужо той заклік? Трэба нам скапіраваць ды распаўсюдзіць”. Пад заклікам, які пачынаўся гэтым словам, за першыя чатыры дні падпісаліся ад 150 да 200 тысяч чалавек, паставіўшы і імя, і адрас, – раней нічога падобнага ніколі не было. Гэта была першая іскра дэмакратычнага руху, прарыў, палітычнае самасцвярджэнне, ад якога ніхто не мог застацца ўбаку.

– Як і ў Беларусі, дзе ў дэмакратычнымі руху пэўныя значныя ролі адыгрываюць жанчыны, ідэйнай натхняльніцай абуджэння і Новага форуму таксама была жанчына.

КВ: Так, Бэרבель Боляй была вядучай фігурай Форуму. Яна была мастачкай і разумела, дзе ў штодзённай свядомасці палягаў агульны нazoўнік. Яна была перакананая, што рух расколецца або раздробніцца, калі дзесьці паўстане гвалт. Боляй гэта ўсё разумела, арганізоувала і правакавала. Але, вядома, намаганні прынеслі такі плён толькі таму, што грамадства дайшло да пэўнай эмацыйнай кропкі. Людзі інтуітыўна ўсвядомілі, што мусяць размаўляць адно з адным і слухаць адно аднаго, калі хочучь пабудаваць будучыню, вартую жыцця. Спярша было так: мы размаўляем з усімі! Трэба было звесці апазіцыю са звычайнымі людзьмі. Не выключаліся ні таварышы з САПГ, ні нават людзі са Штазі, калі яны самі былі гатовыя размаўляць. У гэтым палягаў базавы кансэнсус прарыву.

– І беларусы, якія доўга лічыліся цярплівым народцам, не чакалі такога самі ад сябе і дзівяцца самі сабе. Рок-музыкант Лявон Вольскі, напрыклад, прызнаўся ў адным інтэрв’ю: “Я не пазнаю сваю краіну”. Людзі кажуць, што пераадолелі свой страх. Як гэта было ў ГДР?

КВ: Страху на той момант, то–бок увосень 1989-га, ужо не было. Людзі ж ужо былі выйшаўшы на вуліцу. У Лейпцыгу панядзелкавая дэманстрацыя пачаліся з сярэдзіны верасня. Ужо падчас мясцовых выбараў у траўні 1989-га атмасфера была гарачая. Да таго ж увесь Усходні блок прыйшоў у рух. То–бок перамены былі ў паветры. Летам 1989 года вялізная колькасць грамадзян ГДР выехалі на Захад праз Венгрыю, дзе заставалася адкрытай мяжа з Аўстрыяй. Але галоўным фактарам, які падштурхнуў людзей, быў застой, у якім апынулася ГДР, як у палітычнай, так і ў эканамічнай сферы. Гэты застой, які на той момант цягнуўся не першы год, кожны чалавек адчуваў на сабе ў штодзённым жыцці. Было такое адчуванне: тут што, наступае пустыня? Што з намі будзе далей? Панавала расчараванне, што ты ні на што не можаш паўплываць. Нават тыя, хто прымаюць рашэнні, відавочна, не могуць. І ў іх няма плана.

– Страху перад дзяржаўнай уладай сапраўды на той момант не было?

КВ: Не, асаблівага не было. Хваля эміграцыі трымалася ўжо шмат гадоў. І хто падаваў заяўку на выезд з краіны, нават вешалі такія белья сцяжкі з тканіны сабе на машыны. Уся краіна ведала гэты сімвал. Іх ужо не чапала і дзяржаўная ўлада, якая яшчэ ў сямідзясятыя паслядоўна перашкаджала выязджаць. Было нават такое, што людзі, чыя заяўка на выезд ужо разглядалася, свядома паказваліся на апазіцыйных сустрэчах. Працай апазіцыі яны насамрэч не цікавіліся. Але хадзілі на сустрэчы, каб Штазі іх пабачылі, спадзеючыся, што тады ім хутчэй дадуць дазвол на выезд. Такім чынам, на той момант размеркаванне ўлады ўнутры грамадства ўжо было перакуленае. Хто хацеў выехаць, выкарыстоўваў, можна так сказаць, дзяржаўны апарат у сваіх мэтах, пэўным чынам перакульваў адносіны дагары нагамі. Але на той момант мы іначай да гэтага ставіліся. Гэтыя людзі нам адно заміналі, бо не ўдзельнічалі ў працы па–сапраўднаму, а толькі хацелі выехаць. Імкнуліся выехаць і не збіраліся змяняць краіну.

– Але хто верыў, што ГДР магчыма змяніць, яны актыўна ўдзельнічалі ў рэфарматарскім руху Новага форуму, ці не так?

КВ: Так і было. Грамадзянскі рух меў менавіта такую структуру. Ён жа імкнуўся не толькі выйсці ў грамадскую прастору,

– У Беларусі пакуль няма дыялогу паміж рухам і рэжымам, які, да таго ж, спрабуе задушыць пратэсты жорсткім гвалтам і рэпрэсіямі. Але ці чакалі вы такой дынамікі ў свой час?

КВ: Ніхто не мог гэтага прадказаць. Прарыў самасцвярджэння і творчасці, які мы назіраем і ў Беларусі, у нас за восем тйдняў прымусіў апарат улады спыніцца і пачаць дыялог. Ніводзін апазіцыянер не змог бы такога прадказаць. Адна з найбольш яркіх падзей адбылася 4 лістапада – вялікая дэманстрацыя на Аляксандрплац, якую акурат і арганізавала мастацкая супольнасць. Па вуліцах усходняга Берліна, якія ў форме зоркі падыходзяць да Аляксандрплац, рухалася плынь людзей з размаітымі плакатамі ў руках. Нічога падобнага раней мы не бачылі. Успамін, які мне найбольш выразна ўрэзаўся ў памяць: ідучы па Пікштрасэ, я напаткаў старую знаёмую, якая доўгі час перабівалася, працуючы сакратаркай. Яна ішла ў іншы бок, таму я сказаў: “Івона, а куды ты? Аляксандрплац жа ў іншым баку”. Тут яна расплакалася: “Адкуль толькі ўзяліся ўсе гэтыя людзі? Яны ж такімі ніколі не былі”. А што да Беларусі: я не магу сабе ўявіць, што дзяржава доўга пратрымае гэты гвалт, калі дынаміка, якую мы назіраем, настолькі глыбінна ўкаранёна ў грамадстве.

– І беларусы, якія доўга лічыліся цярплівым народцам, не чакалі такога самі ад сябе і дзівяцца самі сабе. Рок-музыкант Лявон Вольскі, напрыклад, прызнаўся ў адным інтэрв’ю: “Я не пазнаю сваю краіну”. Людзі кажуць, што пераадолелі свой страх. Як гэта было ў ГДР?

КВ: Страху на той момант, то–бок увосень 1989-га, ужо не было. Людзі ж ужо былі выйшаўшы на вуліцу. У Лейпцыгу панядзелкавая дэманстрацыя пачаліся з сярэдзіны верасня. Ужо падчас мясцовых выбараў у траўні 1989-га атмасфера была гарачая. Да таго ж увесь Усходні блок прыйшоў у рух. То–бок перамены былі ў паветры. Летам 1989 года вялізная колькасць грамадзян ГДР выехалі на Захад праз Венгрыю, дзе заставалася адкрытай мяжа з Аўстрыяй. Але галоўным фактарам, які падштурхнуў людзей, быў застой, у якім апынулася ГДР, як у палітычнай, так і ў эканамічнай сферы. Гэты застой, які на той момант цягнуўся не першы год, кожны чалавек адчуваў на сабе ў штодзённым жыцці. Было такое адчуванне: тут што, наступае пустыня? Што з намі будзе далей? Панавала расчараванне, што ты ні на што не можаш паўплываць. Нават тыя, хто прымаюць рашэнні, відавочна, не могуць. І ў іх няма плана.

– Страху перад дзяржаўнай уладай сапраўды на той момант не было?

КВ: Не, асаблівага не было. Хваля эміграцыі трымалася ўжо шмат гадоў. І хто падаваў заяўку на выезд з краіны, нават вешалі такія белья сцяжкі з тканіны сабе на машыны. Уся краіна ведала гэты сімвал. Іх ужо не чапала і дзяржаўная ўлада, якая яшчэ ў сямідзясятыя паслядоўна перашкаджала выязджаць. Было нават такое, што людзі, чыя заяўка на выезд ужо разглядалася, свядома паказваліся на апазіцыйных сустрэчах. Працай апазіцыі яны насамрэч не цікавіліся. Але хадзілі на сустрэчы, каб Штазі іх пабачылі, спадзеючыся, што тады ім хутчэй дадуць дазвол на выезд. Такім чынам, на той момант размеркаванне ўлады ўнутры грамадства ўжо было перакуленае. Хто хацеў выехаць, выкарыстоўваў, можна так сказаць, дзяржаўны апарат у сваіх мэтах, пэўным чынам перакульваў адносіны дагары нагамі. Але на той момант мы іначай да гэтага ставіліся. Гэтыя людзі нам адно заміналі, бо не ўдзельнічалі ў працы па–сапраўднаму, а толькі хацелі выехаць. Імкнуліся выехаць і не збіраліся змяняць краіну.

– Але хто верыў, што ГДР магчыма змяніць, яны актыўна ўдзельнічалі ў рэфарматарскім руху Новага форуму, ці не так?

КВ: Так і было. Грамадзянскі рух меў менавіта такую структуру. Ён жа імкнуўся не толькі выйсці ў грамадскую прастору,

але і звесці разам самых розных людзей з розных куткоў краіны, якія ў працоўных групах меліся распрацоўваць прапановы рэформ у розных сферах: канстытуцыя, эканоміка, сістэма адукацыі, ахова здароўя, СМІ, скасаванне пэўных прывілеяў, працэсы прыняцця палітычных рашэнняў або пытанне, што партыя наогул згубіла на заводах. І ў гэтым галоўнае адрозненне ад руху тых, хто імкнуўся выехаць. Мы хацелі рэформ, мы хацелі і мусілі ўмешвацца ў вялікую палітыку.

– У Беларусі дэмакратычны рух стварыў так званую Каардынацыйную раду, якая таксама збіраецца выпрацоўваць падобныя прапановы рэформ у працоўных групах. Праўда, дзяржава ўжо або арыштавала вядучых сябраў Рады або прымусіла іх пакінуць краіну. Каб Рада не пашырыла свой уплыў і не ўмацавала легітымнасць. Ці не баяліся ў свой час сябры Новага форуму, што ўлады могуць паспрабаваць знішчыць рэфарматарскі рух?

КВ: Новы форум быў заснаваны 10 верасня. Ужо на наступны дзень пра гэта паведамлілі заходнія СМІ. Адпаведна мы ўжо былі вядомыя па ўсёй краіне: тыповая рэакцыя была, як апісаная вышэй з калегамі па фабрыцы. Збор подпісаў і транспаранты “Дазволіць Новы форум” было не стрымаць. Потым настала 9 кастрычніка, калі панядзелкавая дэманстрацыя ў Лейпцыгу зрабіла такі магутны рывок. Да гэтага ў тых дэманстрацыях бралі ўдзел перадусім асобныя апазіцыянеры і апазіцыйныя групы, усяго толькі сотні чалавек. 2 кастрычніка на вуліцу выйшла 20 тысяч. А ў той славуты дзень, 9 кастрычніка, выйшлі 70 тысяч чалавек. Гэта быў пераломны момант, нягледзячы на арышты, армію і паліцыю на прылеглых вуліцах.

– Ці не было асцярогі, што ўлады могуць проста зымітаваць дыялог, каб перахітрыць рэфарматарскі рух?

КВ: Анягож, вядома, была. Акурат на той вялікай дэманстрацыі 4 лістапада на Аляксандрплац з’явілася мноства прадстаўнікоў дзяржаўнай улады. Мы асцерагаліся, што раптам аб’явіцца шмат перабежчыкаў, якія на той момант хоць і выказваюцца ў нашым духу, а потым будуць старацца застацца пры ўладзе і перахітрыць нас. Але гэтыя імітацыі дыялогаў неўзабаве засталіся ў мінулым, бо дэмакратычны рух высунуў дакладныя патрабаванні, а яшчэ таму, што апора ўладаў, то–бок партыя, сама захісталася. Рэфарматарскі ціск пранік ва ўсе структуры грамадства. Гэта і прабіла брэш у мury.

– Гэта быў наступны крок?

КВ: 4 лістапада Енс Райх выступіў з нашага боку з прамовай на Аляксандрплац поруч з выбітнымі мастакамі, сябрам Палітбюро і былым генералам службы дзяржаўнай бяспекі. Выхад у публічную прастору адбыўся. Яшчэ 21 верасня Новы форум быў забаронены кіраўніцтвам, 8 лістапада – афіцыйна дазволены. На той момант мур яшчэ стаў, дзяржаўныя структуры яшчэ функцыянавалі, у ГДР дыслацыраваліся 300 тысяч савецкіх вайскоўцаў. Назаўтра мур паў.

– Што гэта азначала?

КВ: Перш за ўсё, гэта прынцыпова змяніла перспектывы дэмакратычнага руху. Рэфарматарскі рух ГДР паступова ператварыўся ў народны рух за нацыянальнае адзіства. Тут мы ўвайшлі ў іншае, куды большае вымярэнне. Бадай, любы буйны дэмакратычны рух ва Усходняй Еўропе ўжо з першых крокаў трапляў у кантэкст міжнароднай палітыкі. Мяркую, і сёння нічога не змянілася. Што для нас было нямецкім пытаннем, для Беларусі ж гэта расійскае пытанне. Тады хутка стала зразумела, што аб’яднанне Германіі перайначыць усю Еўропу, прывядзе да новага балансу сіл паміж Усходняй і Заходняй Еўропай, калі не наогул паміж Усходам ды Захадам. Неабходна было выпрацаваць пазіцыю па гэтым пытанні. Абараняць дэмакратычны рух у гэтым віры, прытрымлівацца дэмакратызацыі жыцця ва ўсходнееўрапейскіх краінах – у гэтым

цяпер палягала наша першасная задача. І мы з ёй у асноўным не справіліся.

— **Але пакуль мы яшчэ гаворым пра ўздым дэмакратычнага руху.**

КВ: Так, дакладна. На пачатку снежня, то–бок праз тры месяцы пасля першага кроку, палітычная сітуацыя ў ГДР была абсалютна нестабільнай. Таму ўдалося арганізаваць круглы стол, за якім на партытэтных асновах сустрэліся прадстаўнікі старой улады і новых рухаў. Перамовы ішлі па ўсіх пытаннях, і неўзабаве іх перадавалі па тэлебачанні па ўсёй краіне. Гэта было такое публічнае практыкаванне ў справе рэфармаван-ня. Бо размеркаванне кампетэнцый паміж двума бакамі пе-раманілася. Роля ўладаў усё больш зводзілася да тэхнічных ведаў, а грамадзянскім рухам давалася канкрэтызаваць свае ўяўленні пра сацыяльны парадак. Міністры выступалі проста інфарматарамі і носьбітамі інстытуцыянальных ведаў, але рашэнняў яны больш не прымалі. Рашэнні прымаліся за круг-лым сталом. Спярша ж яшчэ эканамічныя паказчыкі лічыліся дзяржаўнай тайнай, як і памер апарата дзяржаўнай бяспекі, але абмяркоўвалася таксама і рэструктурызацыя СМІ, школы і сістэмы аховы здароўя. Мы адчувалі, што ахопліваем насель-ніцтва сваёй працай: круглы стол быў дыялогам па форме, а па змесце, хутчэй, часовым урадам.

— **То–бок там праводзілася палітыка, якая сапраўды ўплывала на жыццё грамадзян.**

КВ: Так і было. Напрыклад, за гэтым сталом міністру гандлю давалася агучыць рэальны памер знешняй дзяржаўнай па-зыкі. Пазней, калі СМІ адкрыліся, вусныя дэбаты перадавалі-ся па тэлебачанні ў прамым эфіры. Перадавалася ў тым ліку і спрэчка наконт таго, што мы больш не хочам мець дзярж-бяспеку, а дзейнае кіраўніцтва дзяржавы спрабавала не да-пусціць скасавання гэтага апарату. Так, 15 студзеня 1990 года, таксама ў панядзелак, была захопленая штаб–кватэра дзярж-бяспекі ў Берліне, што азнаменавала яе канец. Пасяджэнні круглага стала адбываліся кожны панядзелак з 10 да 20 гадзін аж да першых вольных выбараў у Народную палату 18 сакавіка 1990 года.

Наконт выбараў варта адзначыць, што тут мы дазволілі сябе падмануць: перанесці выбары на больш ранні тэрмін і памя-няць месцамі. Паводле нашага прынцыпу і перамоў унутры апазіцыі спярша планавалася абраць людзей, а потым – пар-тыі, то–бок спярша выбары ў органы мясцовага кіравання, а потым – у парламент. Сэнс быў у тым, каб тысячам людзей, якія ўпершыню дзейнічалі ў палітычным полі, даць допуск і да структур. Калі раптам выбары ў Народную палату былі пера-несеныя з траўня на 18 сакавіка, наш прынцып быў перакуле-ны. Цяпер палітычнае поле вызначалі старыя партыі ГДР, над якімі вяршэнствавалі “братэрскія партыі” з Заходняй Германіі (ХДС, СДПГ, СвДП). Праз шэсць тыдняў вынікі выбараў сфар-мулявалі не больш чым вельмі скарочаны шлях да дзяржаўна-га адзінства.

— **Як вы самі сталі апазіцыянерам?**

КВ: Усё пачалося яшчэ ў сямідзясятых гадах, калі я вучыў-ся на філасофскім факультэце. А філасофія ў нас азначала ў першую чаргу марксізм. Так мы досыць рана заўважылі, што гэдээраўскі сацыялізм не надта пасаваў да Маркса. Пасля ўніверсітэта мы заснавалі штосьці кшталту канспіратыўнага гуртка, які ўрэшце быў знішчаны Штазі. Вядома, мы ўсе ду-малі, што апынёмся на кратамі. Але было іначай. Дакладней: на той момант ужо было іначай! Мы ж не ведалі, што дзяр-жаўнае кіраўніцтва паслабіла сваю лінію ў дачыненні да кры-тычна настроеных грамадзян. Замест турмы нас пакаралі за-баронай на прафесію. Мне нельга было працаваць у навуцы, і я вырашыў пайсці на фабрыку, каб пазнаёміцца з рабочымі і штодзённым жыццём на прадпрыемстве. Там я правёў чаты-ры гады. Пазней я працаваў рэдактарам у адным навуковым выдавецтве. Там я быў да 1989 года. Я быў знаёмы шмат з кім

з новай апазіцыі, з людзьмі, якіх сёння любяць называць пра-ваабаронцамі, я ўрэшце далучыўся да Новага форуму. Там я рабіў праграмныя прапановы, бо спярша мне здавалася, што іх бракуе, а потым працаваў у межах круглага стала ў групе, якая займалася Канстытуцыяй.

— **У Беларусі незадаволенасць рэжымам падмацоўваецца яго грэблівым стаўленнем да людзей і цынiзмам, што асабліва праявілася ў пандэмію каранавірусу, бо дзяржава iгнаравала крызіс. Да гэтага дадаецца фактар эканамічнай стагнацыі, то–бок адсутнасць перспектыў. Але ў прынцыпе людзі хочуць нарэшце самі вырашаць свой лёс і перастаць быць падданымі. Гэта прыводзіць да высокага ўзроўню актыўнасці і самаарганізацыі. А адкуль чэрпалася асноўная энергія вашага рэфарматарскага руху?**

КВ: Ваша апісанне дакладна пасуе і да ГДР у 80–я гады. З 70–х гадоў у ГДР быў парушаны ўнутрыграмадскі баланс. Рэакцыяй на няўхільную нацыяналізацыю сталі новыя сацы-яльныя адносіны. Ураўноўванне людзей ва ўмовах спынення маёмасных стасункаў пацягнула за сабой рэальныя наступ-ствы. На вытворчасці перасталі існаваць мінімум тры–чатыры ніжэйшыя прыступкі былой іерархіі, рабочыя і службоўцы былі ўраўнаваныя, яшчэ і майстар залежаў ад брыгады выканаўцаў; інжынеры, навукоўцы, дактары лічыліся такімі ж працаўнікамі, як і ўсе астатнія. Людзі пачалі арыентавацца адно на аднаго, а не на іерархіі ды кар’ерныя магчымасці. Развілася дынаміка пераварочвання іерархій і перакрочвання палітычна зада-дзеных межаў у штодзённым працоўным жыцці, што сапраўды іх змяняла і дала магчымасць выкарыстоўваць у індывіду-альнай жыццёвай прасторы. 1989 год меў доўгую перадгісто-рыю і падрыхтоўку. На апошняй стадыі ў нішы знаходзілася толькі кіраўніцтва краіны, але ніяк не большасць насельніцтва.

— **Ці людзі таксама раптам пачыналі паводзіць сябе іначай?**

КВ: Натуральна. Гэта быў па–сапраўднаму вялікі час: восень 1989 і вясна 1990, але па сутнасці ўвесь 1990 год. Людзі вышэй уздымалі галаву, глядзелі адно аднаму ў твар, ішлі на кантакт – і так паўсюль. Адкрытасць пачалася як уласнае дзеянне. Па ўсёй краіне, як нідзе больш ва Усходняй Еўропе, распаўсюдж-валася самастойнасць, ва ўсіх сферах жыцця, ахопліваючы ўсе структуры грамадства. Спачатку дэманстрацыі, а неўза-баве ужо адстаўка мэраў, перавыбары завадскога кіраўніцтва. Спантанныя грамадзянскія камітэты адчынілі дзверы казарм. Пяць эрфурцкіх жанчын 4 снежня зачынілі і апячаталі раённую адміністрацыю Міністэрства дзяржбяспекі. 7 снежня пачаў сваю працу Галоўны круглы стол у Берліне як вышэйшая пе-раходная інстанцыя. Неўзабаве пасля гэтага распачалі пра-цу сотні мясцовых і спецыялізаваных круглых сталоў па ўсёй краіне, у межах якіх прымаліся рэальныя адміністраўныя рашэнні яшчэ доўга ў 1990 годзе. Кіраўніцтва як такога не існавала, было агульнае перакананне, што цяпер мы самі мо-жам прымаць рашэнні.

— **Дык чаму усё ж такі не атрымалася давесці гэтую нізавую дэмакратычную энергію да рэфармаванай ГДР?**

КВ: Да таго, як паў мур, скразны імпульс руху адназначна накіроўваўся на перабудову ГДР, што азначала дэмакраты-зацыю, дзяржаўную самастойнасць і комплексныя рэформы. У гэтым палягаў базавы кансэнсус. Карацей кажучы: рух тры-маўся дзякуючы ў першую чаргу, скажам так, актыўнай палове насельніцтва з левымі перакананнямі. Падзенне муру рэзка памяняла склад і перспектывы дэмакратычнага руху. Цяпер пачала рухацца кансерватыўная частка палітычнага спектра, якая да гэтага была пасіўнай і перачэквала. Гэта былі сугра-мадзяне, якія хутчэй адмоўна ставіліся да ГДР і насілі з сабой бясформенную ярасць. Цяпер яны раптам убачылі перад са-

бою мэту, у непасрэднай блізкасці. У другой палове лістапа-да на лейпцігскіх дэманстрацыях скандзіравалі ўжо не “Мы – народ”, а “Мы – адзін народ”. 19 снежня ў Лейпцыгу прайшоў вялікі мітынг, на якім выступілі і Ханс Мондраў, і Гельмут Коль. Там мы ўжо ўбачылі мора чорна–чырвона–залатых сцягоў. З канца снежня ідэя адзінства дамінавала ў грамадскім мерка-ванні Усходняй Германіі. З таго часу далейшы курс вызнача-ла кансерватыўная частка насельніцтва ГДР. А левая частка з усімі сваімі адценнямі аказалася ў пройгрышы, што і адлю-стравалася ў выніку выбараў у Народную палату, якія былі пе-ранесены на больш ранні тэрмін і прайшлі 18 сакавіка 1990 года.

— **Ці былі яшчэ нейкія прычыны таго, што ідэя рэфармавання не была ажыццёўленая?**

КВ: Я ўжо згадаваў, як імпульсы рэальных грамадзянскіх рухаў былі выціснутыя з дэбатаў у выніку (двайнога) перафарма-вання партый цягам перавыбараў. Нам было важна не тое, каб усе гэтыя людзі прытрымліваліся аднолькавага з намі мер-кавання, а каб распаўсюджваўся і пазней замацаваўся праз палітычнае прадстаўніцтва ў будучай дэмакратычнай сістэме імпульс самасцвярджэння, усведамлення ўласнай сілы і ўлады. А замест гэтага мы атрымалі ўсяго шэсць тыдняў на падрыхтоўку выбараў у Народную палату. І на гэтым нацыя-нальным узроўні перамаглі прадстаўнікі партый–блiзнят ХДС і СДПГ. ХДС атрымаў 47 працэнтаў галасоў. У яго была пад-трымка з боку заходнямецкага канцлера Гельмута Коля. Так быў вызначаны курс на як мага хутчэйшае дзяржаўнае адзін-ства.

Праўда, Бэрбель Боляй дапусціла, як яна сама мне сказала, “праз сентыментальнасць”, што прадстаўнікі старой апазіцыі вылучаліся як ад Новага форуму. Але ў іх была зусім іншая па-вестка, чым у тых, хто ўвайшоў у палітыку ў пераломныя часы. Яна называла гэта сваёй найвялікшай палітычнай памылкай у гэты вырашалны перыяд. Але ў прынцыпе ў нас ужо не было шансу займець уплыў у Народнай палаце. Абодва спісы гра-мадзянскіх рухаў набралі разам усяго пяць працэнтаў.

— **І гэта быў пачатак канца сапраўднага дэмакратычнага руху?**

КВ: Не, так нельга сказаць! Фактычны грамадзянскі рух гэтых месяцаў мо і не ўзяў належнай вышыні, але дэмакратычны рух глыбей пранікае ў “цела” грамадства і сягае шырэй. Ва Ус-ходняй Германіі яшчэ да канца 1993 года адбываліся ўсплёскі дэмакратычнай энергіі, акупацыя заводаў, страйкі, пратэсныя дэманстрацыі, толькі што адзінкавыя, не так паўсюдна і не на такой хвалі самасцвярджэння, як у 1989/90 гг. Толькі ў 1994 годзе ўсходнянямецкая палітычная самасвядомасць была

цалкам разбураная. На працягу чатырох гадоў мы былі жы-вымі. Але з пазіцыі сённяшняга дня мо варта было б убачыць і агучыць нешта іншае.

— **Напрыклад, што?**

КВ: Тыя фактычныя грамадзянскія рухі, і асобы, і імпуль-сы, якія ўсё зрушылі з месца ўвосень 1989 года, а вясной 1990–га спрабавалі намацаць перспектывы дэмакратызацыі, пад канец таго ж года ўвайшлі ў новы фармат жыцця ў абса-лютна знясіленым стане здароўя. Ад гэтага нямецкая паліты-ка хварэе і пакутуе яшчэ і сёння. Замест перабудовы ўлас-нага грамадства – дабудова іншага. Эканоміка задыхнулася і дэвальвавалася праз пераход на новую валюту ўлетку 1990 года, потым яе параскуплялі ды паразбуралі заходнямяецкія і міжнародныя канкурэнты. Замест самастойнай дзейнасці – абсалютнае падпарадкаванне чужой партыйнай палітыцы. Жыццёвая энергія нашага дэмакратычнага руху ўрэшце выт-хлася на ўсіх трох узроўнях: страціліся і змест рэформ, і эка-намічная база, і палітычная структура. І вось у гэтым знясіле-ным, змардаваным стане мы аказаліся ўцягнутымі ў вялікія геапалітычныя зрухі, што насталі пасля аб’яднання Германіі, але нам, можна сказаць, зусім перакрылі паветра і акупавалі наша палітычнае ўяўленне.

— **Чаму гэтыя несучышалныя вынікі таго часу маюць значэнне сёння?**

КВ: Бо нечаму навучыцца можна толькі абапiраючыся на праўду. Тры апісанья формы структурнага досведу, а так-сама геапалітычная лакалізацыі і адказнасць – гэта тое, што тычыцца і беларускага дэмакратычнага руху. Рана ці позна справа дойдзе да новых выбараў, нават калі да гэтага бу-дуць яшчэ больш жорсткія захады з боку ўлад. Тады трэба бу-дзе забяспечыць для прадстаўнікоў рэфарматарскага руху магчымасць быць абранымі ў новыя дэмакратычныя струк-туры на ўсіх магчымых узроўнях. Людзі, якія ўтрымліваюць у сабе імпульс самасцвярджэння і ўсведамлення сваёй сілы і ўлады і якія развіваліся разам з рухам. Гэта трэба прадумаць і падрыхтаваць.

Сённяшняй змешанай структуры эканомікі абавязкова спа-трэбляцца канцэпцыі, якія не будуць упiрацца выключна ў прыватызацыю, бо “капіталам” валодаюць заўжды іншыя, і чы-стая прыватызацыі прывядзе да раздробленасці і па вялікім рахунку да таго, што большасць насельніцтва страціць улас-насць. А гэта, у сваю чаргу, тут жа аслабіць дэмакратычны рух.

Дзеля захавання яго жыццёвай сілы трэба і на ўнутраным, і на міжнародным узроўні... “займацца палітыкай”, то–бок пра-гаворваць і абмяркоўваць у сваіх рухах праўду, у тым ліку і балючую праўду, і ад самага пачатку заняць ясную пазіцыю ў адносінах і да Усходу, і да Захаду.

Клаўс Вольфрам нарадзіўся ў 1950 годзе ў сям’і ўсходнегерманскага тэатральнага рэжысёра Герханда Вольфрана, мастацкі рэдактар і публіцыст. Вывучаў філасофію ва ўніверсітэце імя Гумальта. У 1974 выступіў сузаснавальнікам марксісцкай групы ў Гумбальцкім універсітэце. У 1977 годзе быў выключаны з САПГ і звольнены з Інстытута міжнароднай палітыкі за “траціксіцкія тэорыі”. Забарона на навуковую дзейнасць у ГДР, пасля праца на фабрыцы. Быў каардынатарам праграмнай камісіі Новага форуму. Сябра Сябра Рады Новага форуму.

November 2020

Klaus Wolfram: Die Menschen trugen den Kopf höher, sahen einander ins Gesicht, waren ansprechbar.

Im Gespräch mit Ingo Petz, Journalist, Analytiker und Publizist

In Belarus wird Geschichte gemacht – und Zukunft. Aber wie soll die Zukunft aussehen, für die die Belarus:innen kämpfen? Noch überdeckt der alltägliche Kampf gegen Gewalt und Repressionen, auch die Anstrengungen, um Angst, Schmerz, Trauer und psychischen Druck zu verarbeiten, die großen Fragen, die aber eigentlich jetzt schon ständig da sind: Wie wollen wir leben? Für welche Zukunft kämpfen wir? Den Schritt in die Zukunft zu machen und gleichzeitig noch in der Vergangenheit und Gegenwart zu stehen, diese elementare Erfahrung haben auch andere Länder und Völker gemacht. So wie die Ostdeutschen, als sie 1989 gegen die verkrusteten Strukturen der DDR aufstanden, friedlich und kreativ. Klaus Wolfram war damals dabei. Er kämpfte für eine reformierte DDR – zusammen mit dem Neuen Forum, einem Zusammenschluss von Dissident:innen und progressiven Kräften. Mit ihm hat sich Ingo Petz darüber unterhalten, wie man damals die Vergangenheit hinter sich ließ und Zukunft machen wollte.

Verfolgen Sie die Ereignisse in Belarus?

Klaus Wolfram: Ja, über das, was man im Fernsehen und in Zeitungen mitbekommt. Mich berührt das sehr, weil ich die Handlungsformen und die politische Situation wiedererkenne. Die Bilder aus Belarus erinnern mich sofort an die ersten zwei Monate im Herbst 1989, also September, Oktober und den halben November, als die Demokratiebewegung in der DDR auch so eine sagenhafte Dynamik entwickelte. Nach dem Mauerfall veränderte sich die Reformbewegung. Aber vorher hatten auch wir diesen Ausbruch von Selbstständigkeit, Selbstermächtigung und Basisdemokratie, der sich durch alle Bevölkerungsgruppen zog und überdies auf alle politischen Strömungen übersprang. Dabei war das Maßgebliche: Die Gewaltlosigkeit als Prinzip der eigenen Bewegung dient der Verbreiterung der Gesamtbewegung. Und diese Breite ist die entscheidende Strategie, um durchzukommen. So war es dann auch. Da waren bald Angestellte, Arbeiter:innen, Intelligenz, Polizist:innen, Soldat:innen und auch breite Parteikreise beteiligt.

Wie lange hielt das an?

Klaus Wolfram: Ab Ende November 1989 neigte sich die innere Waage der landesweiten Bewegungen zum Konservativen. Dann begann auch die westliche Einmischung, also durch die Bundesrepublik, den anderen Teil Deutschlands. Ab Ende Dezember etwa begannen die Parteien von dort, zusammen mit ihren Namenszwillingen in der DDR, Parteistrukturen aufzubauen, was den großen Aufbruch aushöhlte. Wir hatten ja gerade erst die Generalausprache der Bevölkerung über alle Probleme im Lande angestoßen, hatten damit Menschen unterschiedlichster Meinungen, Erfahrungen und politischer Vorstellungen zusammengebracht. Vor allem: zu eigenem politischen Handeln bewegt.

War die Gewaltlosigkeit der Reformbewegung in der DDR geplant?

KW: Die Gründungsgruppe des Neuen Forums, die aus dreißig Personen bestand, hatte die Bewegung als Generalausprache der Bevölkerung angelegt. Und dabei sollte wirklich alles thematisiert werden. Es gab einen Satz in dem Gründungsdokument des Forums, der eigentlich komplett harmlos war, der aber eben den damaligen Nerv traf. Er lautete: „In unserem Land ist die Kommunikation zwischen Staat und Gesellschaft offensichtlich gestört.“ Dieser Satz hat nach dem 10. September 1989 richtig gezündet. Ich habe das in meinem damaligen Betrieb erlebt. Selbst die Leute, die sonst nie was sagten, kamen zu mir und sagten: „Kennst du diesen Aufruf schon? Das müssen wir kopieren und verteilen.“ In den Gründungsauftrag des Neuen Forums, der mit diesem Satz begann, trugen sich in den ersten vier Wochen 150.000 bis 200.000 Menschen ein. Und zwar namentlich und mit Adresse, was es vorher nie gegeben hat. Das war die Initialzündung der Demokratiebewegung, ein Aufbruch, eine politische Selbstermächtigung, an der keiner mehr vorbeikam.

Wie in Belarus, wo Frauen eine wichtige Rolle für die Demokratiebewegung spielen, war die Ideengeberin des Aufbruchs und des Neuen Forums auch eine Frau.

KW: Ja, Bärbel Bohley war die Führungsfigur des Forums. Sie war Künstlerin und sie hatte verstanden, wo der gemeinsame Nenner im Alltagsbewusstsein lag. Sie war überzeugt, dass sich die Bewegung spalten oder ausdifferenzieren würde, wenn irgendwo Gewalt entstehen würde. Bohley hat das alles

verstanden, organisiert und auch provoziert. Aber es fruchtete natürlich nur deshalb so gut, weil die Gesellschaft an einem bestimmten emotionalen Punkt angekommen war. Die Leute begriffen intuitiv, dass man miteinander reden und einander zuhören musste, um eine lebenswerte Zukunft zu gestalten. Anfangs hieß es: Wir sprechen mit allen! Die Opposition musste mit den normalen Leuten zusammengebracht werden. Und auch SED-Genossen, nicht einmal Stasi-Leute wurden ausgegrenzt – wenn sie denn sprechen wollten. Das war der Grundkonsens des Aufbruchs.

In Belarus gibt es noch keinen Dialog zwischen der Bewegung und dem Regime, das zudem versucht, die Proteste mit brutaler Gewalt und Repressionen zu zerschlagen. Hatten Sie diese Dynamik damals erwartet?

KW: Niemand hat das voraussagen können. Dieser Ausbruch von Selbstbestimmung und Kreativität, wie man ihn auch in Belarus beobachten kann, zwang bei uns den Machtapparat innerhalb von acht Wochen zum Stillhalten und zum Dialog. Das hätte kein Oppositioneller voraussagen können. Einer der Höhepunkte war der 4. November, die große Demo auf dem Alexanderplatz, die ja auch über Künstlerkreise organisiert wurde. Über die Ostberliner Hauptstraßen, die sternförmig auf den Alex zulaufen, strömten die Leute mit Tausenden verschiedenen Plakaten. So was hatte man noch nie zuvor gesehen. Eine meiner stärksten Erinnerungen von diesem Tag: Als ich die Pieckstraße entlanglief, traf ich eine alte Bekannte, die sich lange als Schreiberkraft durchgeschlagen hatte. Weil sie in der falschen Richtung unterwegs war, sagte ich: „Yvonne, wo läufst du denn hin? Der Alex ist doch in die andere Richtung.“ Da brach sie in Tränen aus und schluchzte: „Wo kommen denn all diese Leute plötzlich her? So waren die Leute doch nie.“ Und zu Belarus: Ich kann mir nicht vorstellen, dass der Staat diese Gewalt lange durchhält, wenn die Dynamik wirklich so tiefgreifend in der Gesellschaft verankert ist.

Auch die Belarus:innen, die lange als sehr duldsames Völkchen bekannt waren, sind überrascht und wundern sich über sich selbst. Der Rockmusiker Lavon Volski beispielsweise sagte in einem Interview: „Ich erkenne mein Land nicht wieder.“ Man sagt auch, dass die Angst überwunden wurde. Wie war das in der DDR?

KW: Die Angst war zu dem Zeitpunkt, also im Herbst 1989, nicht mehr da. Die Leute waren ja schon auf der Straße. In Leipzig begannen die Montagsdemonstrationen Mitte September. Es hatte schon bei den Kommunalwahlen im Mai 1989 eine aufgeheizte Stimmung gegeben. Zudem war der ganze Ostblock im Wandel begriffen. Veränderung lag also in der Luft. Im Sommer 1989 gab es die massive Ausreisebewegung von DDR-Bürger:innen in den Westen über Ungarn, wo die Grenze zu Österreich geöffnet worden war. Die Hauptmotivation für die Menschen im Herbst aber war die Stagnation, in der sich die DDR befand, politisch wie wirtschaftlich. Diese Stagnation, die bereits mehrere Jahre existierte, war im Alltag für jeden spürbar. Es gab dieses Gefühl: Wird das hier zur Wüste? Wie soll das mit uns weitergehen? Die Leute waren frustriert, dass man sich ohne rationale Aussicht auf Erfolg nirgendwo einmischen konnte. Und die Leute in den Entscheidungspositionen, die konnten es offensichtlich auch nicht. Die hatten auch keinen Plan.

Die Angst vor der Staatsmacht war wirklich nicht mehr vorhanden?

KW: Nein, nicht wirklich. Die Ausreisewelle lief bereits mehrere Jahre. Und diejenigen, die einen Ausreiseantrag gestellt hatten, machten sich sogar solche weißen Fähnchen aus Stoff an ihr Auto. Das ganze Land kannte dieses Symbol. Dagegen fiel auch der Staatsmacht, die noch in den Siebzigern sehr konsequent Ausreisen verhinderte, nichts mehr ein. Es war sogar so, dass sich diejenigen, deren Ausreiseantrag bereits lief, bewusst auf Oppositionstreffen sehen ließen. Für die Arbeit der Opposition

interessierten sie sich eigentlich nicht. Aber sie gingen dorthin, damit sie von der Stasi gesehen wurden – in der Hoffnung, dass ihr Ausreiseantrag schneller genehmigt wird. Zu jener Zeit waren innergesellschaftliche Machtverhältnisse also schon gekippt. Die Ausreisewilligen benutzten, so kann man es auch sagen, den Apparat für ihre Zwecke, stellten die Verhältnisse in gewisser Weise auf den Kopf. So haben wir das damals aber nicht gesehen. Die störten uns eigentlich nur, weil sie gar nicht teilnehmen, sondern nur ausreisen wollten. Die wollten nur weg und nicht dabei sein, um das Land zu verändern.

Aber diejenigen, die daran glaubten, dass man die DDR zum Positiven verändern könnte, die wurden dann in der Reformbewegung des Neuen Forums aktiv?

KW: So ist es. Die Bürgerbewegung war so strukturiert. Sie bestand ja nicht nur aus dem Heraustreten in die Öffentlichkeit, sondern aus dem Zusammenkommen von den verschiedensten Leuten aus allen Landesteilen in Arbeitsgruppen, die Reformvorschläge erarbeiten sollten – zur Verfassung, zur Wirtschaft, zum Bildungssystem, zum Gesundheitswesen, zu den Medien, zur Abschaffung bestimmter Privilegien, zu politischen Entscheidungsprozessen oder dazu, ob die Partei in den Betrieben wirklich was verloren hat. Und das ist der generelle Unterschied zur Ausreisebewegung. Wir wollten Reformen, wir wollten und mussten in der großen Politik mitmischen.

In Belarus hat die Demokratiebewegung den sogenannten Koordinationsrat gegründet, der solche Reformvorschläge in Arbeitsgruppen erarbeiten will. Allerdings hat der Staat die führenden Mitglieder des Rates bereits verhaften lassen oder außer Landes getrieben, damit der Rat keine Breitenwirkung entfalten und an Legitimität gewinnen kann. Gab es beim Neuen Forum damals keine Angst, dass die Staatsführung versuchen würde, die Reformbewegung zu zerschlagen?

KW: Am 10. September ist das Neue Forum gegründet worden. Bereits am nächsten Tag wurde in den Westmedien davon berichtet. Damit waren wir landesweit bekannt – die typische Reaktion habe ich oben aus meinem Betrieb erzählt. Die Unterschriftensammlung und die Transparente „Neues Forum zulassen“, das war nicht aufzuhalten. Dann kam der 9. Oktober, an dem die Leipziger Montagsdemo diesen gewaltigen Sprung machte. Vorher hatten mehr oder weniger nur Oppositionelle und Oppositionsgruppen teilgenommen, das waren nur Hunderte. Am 2. Oktober waren es schon 20.000. Und am berühmten 9. Oktober kamen über 70.000 Menschen. Das war der Bruchpunkt, trotz Verhaftungen und Polizei und Militär in den Nebenstraßen. Danach war jedem klar, dass die Staatsmacht den Aufbruch nicht mehr aufhalten konnte.

Gab es keine Befürchtung, dass der Dialog nur vorgetäuscht hätte sein können und dass die Staatsführung versuchen würde, die Reformbewegung auszutricksen?

KW: Doch, die gab es, natürlich. Gerade bei der großen Demo am Alexanderplatz am 4. November traten viele Staatsvertreter auf. Wir hatten die Befürchtung, dass es plötzlich sehr viele Wendehälse geben könnte, die zwar in jenem Moment so wie wir redeten, die aber versuchen würden, an der Macht zu bleiben und uns auszutricksen. Aber diese Scheindialoge, die waren bald überwunden, weil die Demokratiebewegung präzise Forderungen stellte und auch weil die Körperschaft, auf die sich die Macht stützte, die Partei, selbst in Bewegung geriet. Der Reformdruck hatte sämtliche Strukturen der Gesellschaft durchdrungen. Daher kam auch die Maueröffnung.

War das der nächste Schritt?

KW: Am 4. November sprach von uns Jens Reich auf dem Alexanderplatz neben großen Künstler:innen, einem Politbüro-Mitglied und einem ehemaligen Geheimdienstgeneral. Die Schwelle zur Öffentlichkeit war prinzipiell überschritten. Das Neue Forum war am 21. September noch von der Regierung verboten worden, am 8. November wurde es offiziell

zugelassen. Zu diesem Zeitpunkt stand die Mauer aber noch, da funktionierten die Staatsstrukturen noch, da waren noch die 300.000 Sowjetsoldaten in der DDR stationiert. Am Abend des nächsten Tages fiel die Mauer.

Was bedeutete das?

KW: Das veränderte zunächst die Perspektiven der Demokratiebewegung grundsätzlich. Aus der Reform-bewegung in der DDR wurde nach und nach eine Volksbewegung zu nationalstaatlicher Vereinigung. Damit betrat man aber eine andere, viel größere Dimension. Wohl jede große Demokratiebewegung in Osteuropa geriet schon mit den ersten Schritten in weltpolitische Zusammenhänge. Ich glaube, das ist auch heute noch so. Was bei uns die deutsche Frage war, das ist doch für Belarus heute eine russische Frage. Es wurde damals schnell deutlich, dass eine Wiedervereinigung Deutschlands ganz Europa verändern würde, dass neue Kräfteverhältnisse zwischen Ost- und Westeuropa, wenn nicht überhaupt zwischen Ost und West entstehen werden. Dazu musste man eine Position erarbeiten. Die Demokratiebewegung in diesem Wirbel zu verteidigen, an der Demokratisierung osteuropäischen Lebens festzuhalten, das war nun unsere übergreifende Aufgabe. Wir haben dabei weitgehend versagt.

Noch sind wir aber beim „aufsteigenden Ast“ der Demokratiebewegung.

KW: Ja, richtig. Anfang Dezember, also drei Monate nach dem ersten Schritt, war die politische Situation in der DDR vollkommen flüssig. Deshalb konnte der Runde Tisch einberufen werden, an dem Vertreter:innen der alten Macht und der neuen Bewegungen paritätisch einander gegenübersaßen. Verhandelt wurde über alle Probleme und das auch im TV bald landesweit übertragen. Das war eine große öffentliche Übung in Sachen Reform. Denn die Kompetenzen zwischen den beiden Seiten kehrten sich um. Die Macht wurde tendenziell auf technisches Wissen reduziert und die Bürgerbewegungen mussten ihre sozialen Vorstellungen konkretisieren. Die Minister wurden zu bloßen Auskunftgebern und Trägern institutionellen Wissens, doch sie waren nicht mehr die Entscheider. Entschieden wurde am Runden Tisch. Die Wirtschaftsdaten waren ja anfangs noch Staatsgeheimnis, die Größe des Sicherheitsapparates auch, aber es ging eben auch um den Umbau der Medien, des Schulsystems, des Gesundheitswesens usw. Wir spürten, dass wir die Bevölkerung mit dieser Arbeit erreichten; der Runde Tisch war der Form nach ein Dialog, inhaltlich aber eher eine provisorische Regierung.

Dort wurde also Politik gemacht, die tatsächlichen Einfluss auf das Leben der Bürger:innen hatte.

KW: So ist es. An diesem Tisch musste beispielsweise der Handelsminister erklären, wie hoch die Auslandsschulden tatsächlich waren. Später, als die Medien sich öffneten, wurden die verbalen Auseinandersetzungen direkt vom Fernsehen übertragen. Und dort gab es dann auch einen direkten Schlagabtausch darüber, dass wir keine Staatssicherheit mehr haben wollten, was die amtierende Staatsführung zu verhindern suchte. So kam es am 15. Januar 1990, auch ein Montag, zur Besetzung der Zentrale der Staatssicherheit in Berlin, womit ihr Ende besiegelt wurde. Der Runde Tisch begleitete jeden Montag von 10 bis 20 Uhr die Wochen bis zur ersten freien Volkskammerwahl am 18. März 1990. Zu den Wahlen ist allerdings zu sagen, dass wir uns Ende Januar zu einer Vorverlegung und Umkehrung der Wahltermine übertölpeln ließen. Unser Prinzip und die inneroppositionellen Absprachen bis dahin lauteten: Personenwahl vor Parteienwahl, also erst Kommunalwahlen, dann Parlamentswahl. Der Sinn war natürlich, die vielen Tausend Menschen, die erstmals politisch handelten, auch in die neuen politischen Strukturen mitzunehmen. Als plötzlich die Volkskammerwahl vom Mai auf den 18. März vorgezogen war, kehrte sich das Prinzip um. Die Altparteien der DDR, die obendrein von ihren „Bruderparteien“ in Westdeutschland (CDU, SPD, FDP) dominiert wurden,

bestimmten nun die politische Landschaft. Sechs Wochen später artikulierten die Wahlergebnisse nur einen sehr verkürzten Weg zu staatlicher Einheit.

Wie sind Sie selbst zum Oppositionellen geworden?

KW: Das war schon in den Siebzigern, als ich Philosophie studierte. Und Philosophie bedeutete bei uns vor allem: Marxismus. Da haben wir schon relativ früh gemerkt, dass der DDR-Sozialismus mit Marx nicht richtig zusammenpasste. Nach dem Studium haben wir eine Art konspirativen Kreis gegründet, der von der Stasi schließlich zerschlagen wurde. Natürlich glaubten wir alle, dass wir im Knast landen würden. Aber dem war nicht so. Beziehungsweise: Es war schon nicht mehr so! Wir wussten ja nicht, dass die Staatsführung ihre Linie gegenüber kritischen Geistern abgemildert hatte. Stattdessen wurden wir mit Berufsverboten bestraft. Ich durfte nicht mehr in der Wissenschaft arbeiten und habe mich für Fabrikarbeit entschieden, um die Arbeiter:innen und den Betriebsalltag kennenzulernen. Da war ich vier Jahre. Später habe ich dann als Lektor in einem Wissenschaftsverlag gearbeitet. Dort war ich bis 1989. Und weil ich viele aus der neuen Opposition kannte, die man heute gerne als Bürgerrechtler:innen bezeichnet, bin ich schließlich beim Neuen Forum gelandet. Dort habe ich programmatische Vorschläge gemacht, weil mir das anfangs zu fehlen schien, und dann in der Verfassungsgruppe des Runden Tisches mitgearbeitet.

In Belarus speist sich der Unmut der Leute gegenüber dem Regime aus dessen Menschenverachtung und aus dessen Zynismus, was vor allem während der Corona-Pandemie offenbar wurde, weil der Staat die Krise ignorierte. Zudem gibt es auch den Faktor der wirtschaftlichen Stagnation, also der fehlenden Perspektive. Aber grundsätzlich wollen die Menschen endlich ihr eigenes Schicksal in die Hand nehmen und keine Untertan:innen mehr sein. Daraus ergibt sich ein hohes Maß an Aktivität und Selbstorganisation. Woher kam die grundsätzliche Energie der Reformbewegung?

KW: Diese Beschreibung könnte man genauso gut für die DDR in den Achtzigerjahren verwenden. Seit den Siebzigern trat ein Umschwung im innergesellschaftlichen Gleichgewicht der DDR ein. Auf die wie in Stein gemeißelten Verstaatlichungen antwortete ein neues Sozialverhalten. Die Gleichstellung der Menschen bei Stillstellung der Eigentumsverhältnisse hatte reale Folgen. In den Betrieben lösten sich mindestens die untersten drei, vier Stufen der alten Hierarchie auf, Arbeiter:innen und Angestellte waren auf gleich gestellt, nur noch der Meister war von der ausführenden Brigade abhängig; Ingenieur:innen, Wissenschaftler:innen, Ärzt:innen galten als Teilarbeiter:innen unter anderen Arbeiter:innen. Die Menschen orientierten sich also aneinander statt an Hierarchien und Aufstiegschancen. Es entstand eine soziale Eigendynamik, die zur Umkehr der Hierarchien tendierte und die politisch gesetzten Grenzen im Arbeitsalltag oft überschritt, tatsächlich veränderte und für individuelle Lebensräume nutzen konnte. Das war die lange Vorgeschichte und Vorbereitung von 1989. Zuletzt hockte nur noch die Regierung in einer Nische, keineswegs die Mehrheitsbevölkerung.

Benahmen sich die Menschen auch plötzlich anders?

KW: Natürlich. Das war wirklich eine große Zeit, der Herbst 89 und das Frühjahr 90, aber im Grunde noch das ganze Jahr 1990. Die Menschen trugen den Kopf höher, sahen einander ins Gesicht, waren ansprechbar, und das überall. Offenheit begann als eigene Handlung. Flächendeckend wie nirgends sonst in Osteuropa verbreitete sich Selbstständigkeit, in allen Lebensbereichen, durch alle Sozialstrukturen. Anfangs die Demonstrationen, bald schon Absetzung von Bürgermeistern, Neuwahl von Werkleitungen. Spontane Bürgerkomitees öffneten Kasernentore. Und fünf Erfurter Frauen schlossen und versiegelten am 4. Dezember die erste Bezirksverwaltung der Staatssicherheit MfS. Am 7. Dezember begann der Zentrale Runde Tisch in Berlin als oberste Übergangsstanz. Bald folgten ihm Hunderte kommunale oder fachspezifische Tische im ganzen

Land nach; dort wurden reale Verwaltungsentscheidungen getroffen, bis weit nach 1990 hinein. Es gab keine eigentliche Führung, sondern die allgemeine Überzeugung, jetzt selber zu entscheiden.

Wieso gelang es dennoch nicht, diese basisdemokratische Energie hin zu einer reformierten DDR zu führen?

KW: Bis zum Mauerfall führte der durchgehende Impuls der Bewegung ganz klar zum Umbau der DDR, also: Demokratisierung, staatliche Eigenständigkeit und umfassende Reformen. Das war der Grundkonsens. Um es kurz zu sagen: Getragen wurde die Bewegung vor allem von der linken, sagen wir engagierten Hälfte der Bevölkerung. Der Mauerfall änderte ruckartig die Zusammensetzung und die Perspektiven der Demokratiebewegung. Jetzt setzte sich der konservative Teil des politischen Spektrums in Bewegung, der vorher nur passiv war und abgewartet hatte. Das waren jene Mitbürger:innen, die der DDR eher ablehnend gegenüberstanden und eine gestaltlose Wut mit sich herumtrugen. Jetzt sahen sie plötzlich ein Ziel zum Greifen nah. Auf den Leipziger Demos rief man im späten November nicht mehr „Wir sind das Volk“, sondern „Wir sind ein Volk“. Am 19. Dezember gab es eine große Kundgebung in Dresden, bei der Helmut Kohl neben Hans Modrow auftrat. Dort sah man schon ein schwarz-rot-goldenes Fahnenmeer. Ab Ende Dezember dominierte das Einheitsziel die öffentliche Meinung in Ostdeutschland. Von da an bestimmte die konservative Hälfte der DDR-Bevölkerung den weiteren Weg. Und die linke Hälfte mit all ihren Schattierungen saß am kürzeren Hebel, was das Wahlergebnis der vorgezogenen Volkskammerwahl am 18. März 1990 deutlich widerspiegelte.

Gab es noch weitere Gründe, warum sich die Reformidee nicht durchsetzte?

KW: Ich habe schon erwähnt, wie die Impulse der tatsächlichen Bürgerbewegungen durch die (doppelte) Parteienüberformung der Neuwahl aus der Debatte verdrängt wurden. Es ging nicht darum, dass diese Menschen alle unserer Meinung gewesen wären, sondern darum, den Impuls der Selbstermächtigung weiterzutragen und durch eine politische Repräsentanz im künftigen demokratischen System zu festigen. Stattdessen hatten wir dann nur sechs Wochen, um die Volkskammerwahl vorzubereiten. Und auf dieser nun nationalen Ebene setzten sich vor allem die Leute der Zwillingsparteien von CDU oder SPD durch. Die CDU erhielt 47% der Stimmen. Ihr war seitens des westdeutschen Kanzlers Helmut Kohl unter die Arme gegriffen worden. Das entschied den Weg in die schnellstmögliche staatliche Einheit.

Allerdings hatte Bärbel Bohley „aus Sentimentalität“ – wie sie mir selbst sagte – zugelassen, dass sich Altoppositionelle für das Neue Forum aufstellen lassen konnten. Die hatten aber eine ganz andere Agenda als diejenigen, die durch den Aufbruch erst neu zur Politik gekommen waren. Das bezeichnete sie als ihren größten politischen Fehler in dieser entscheidenden Zeit. Aber grundsätzlich hatten wir in der Volkskammer schon keine Chance mehr, wahrgenommen zu werden. Die beiden Bürgerbewegungslisten kamen zusammen nur auf 5%.

Und das war der Anfang vom Ende der eigentlichen Demokratiebewegung?

KW: Nein, das wäre ganz falsch gesehen! Die faktische Bürgerbewegung dieser Monate ist vielleicht zu kurz gesprungen, aber die Demokratiebewegung steckt der Gesellschaft ja tiefer „im Leibe“ und greift weiter aus. Es hat in Ostdeutschland noch bis Ende 1993 immer wieder Ausbrüche der demokratischen Energie gegeben, Betriebsbesetzungen, Streiks, Protestdemonstrationen, nur eben punktuell, nicht so allgemein und von Selbstsicherheit getragen wie 89/90. Erst 1994 war das ostdeutsche politische Selbstbewusstsein durchgängig gebrochen. Vier Jahre lang waren wir lebendig. Aber es sollte von heute aus vielleicht noch etwas anderes gesehen und gesagt werden.

Das wäre?

KW: Jene faktischen Bürgerbewegungen, die Personen ebenso wie die Impulse, die im Herbst 1989 alles ins Rollen gebracht hatten und im Frühjahr 1990 versuchten, die Perspektiven der Demokratisierung abzustecken, sind am Ende dieses Jahres gleichsam im schlechtestmöglichen Gesundheitszustand in der neuen Lebensform angekommen. Daran krankt und laboriert die deutsche Innenpolitik noch heute. Statt Neubau der eigenen Gesellschaft nur Nachbau einer anderen. Die Wirtschaft erst erstickt und entwertet durch die Währungsumstellung im Sommer 1990, dann verkauft und zerstört durch westdeutsche oder internationale Konkurrenten. Statt Selbsttätigkeit vollständige Unterordnung unter landesfremde Parteienpolitik. In diesem dreifachen Sinn war am Ende unserer Demokratiebewegung die Lebenskraft entzogen: dem reformerischen Inhalt, der wirtschaftlichen Basis, der politischen Struktur nach. Und in dieser abgemagerten, ausgezehrten Gestalt waren wir dann eingespannt in die großen geopolitischen Verschiebungen, die der deutschen Einheit folgten, uns aber eher den letzten Atem nahmen und die politische Fantasie besetzten.

Warum sollte diese traurige Zwischenbilanz von damals heute wichtig sein?

KW: Weil man nur aus der Wahrheit lernen kann. Die drei strukturellen Erfahrungen und auch die geopolitische Verortung und Verantwortung gehen auch die belarusische Demokratiebewegung an. Es kommt irgendwann zu Neuwahlen, selbst wenn es vorher zu noch härteren Rückschlägen seitens der Machtorgane kommen sollte. Dann muss man gewährleisten, dass die Leute aus der Reformbewegung auf allen möglichen Ebenen in die neue demokratische Struktur gewählt werden können. Menschen, die den Selbstermächtigungsimpuls in sich tragen und die mit der Bewegung gewachsen sind. Das muss durchdacht und vorbereitet werden.

Die heutige gemischte Wirtschaftsstruktur braucht sicherlich Konzepte, die nicht allein auf Privatisierungen hinauslaufen, denn „das Kapital“ haben immer die anderen, und die bloße Privatisierung würde auf Zersplitterung und tendenzielle Enteignung der Mehrheitsbevölkerung hinauslaufen. Das wiederum schwächt sofort die Demokratiebewegung.

Für deren Lebenskraft muss wohl nach innen wie nach außen ... „Politik gemacht“ werden, das heißt in der eigenen Bewegung die Wahrheit, auch die schwierigen Wahrheiten, aussprechen und diskutieren, und gegenüber Ost und West, in Moskau wie in Brüssel, von Anfang an mit Klarheit auftreten.

Klaus Wolfram, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025

Klaus Wolfram, geboren 1950, ist Sohn des ostdeutschen Theaterintendanten Gerhard Wolfram, Lektor und Publizist. Er studierte Philosophie an der Humboldt-Universität Berlin. 1974 war er Mitbegründer einer marxistischen Gruppe an der HU Berlin. 1977 Ausschluss aus der SED und Entlassung beim IPW wegen „trozkistischer Theorien“. Verbot von wissenschaftlicher Arbeit in der DDR, dann Arbeit in einer Fabrik. Er war Koordinator der Programmkommission des Neuen Forums. Mitglied im Landessprecherrat des NF.

НЕ ПАДАЙ СЛЕ ЗА.

ЛУНА

Лістапад 2020
Інга Ліндарэнка, даследчыца лясоў

Луна — гэта святло ночы, якое вечна змяняецца, начная сфера чалавечага досведу.

Карл Юнг

Дзеянні са мной і з намі — з Ёй — адбываліся і адбываюцца на берагах Нёмана і Гайны, у Ізаятары Часовага Утрымання Акрэсціна, у сне, у Ізаятары Часовага Утрымання горада Жодзіна, на вуліцах і плошчах Мінска, у Ленінскім ды іншых РУУС Беларусі. Яе досвед — кропля, з якой складаецца мора нашага болю і нашай моцы.

Луна, якая змяншаецца

“Калі луна змяншаецца, яна сімвалізуе страх і непазбежнасць смерці”, яна сімвалізуе “час, калі ўлада належыць прывідам, а чалавек цалкам безабаронны”.

Карл Юнг

У момант старту напісання гэтага тэксту Луна сыходзіла, яна была у трэцяй квадры. Ішлі дваццаць першыя лунныя суткі.

***

З ліста Антона (15 верасня 2020): “Стала нашмат прасцей пасля прысуду ўчора. Невядомасць — складана. Адна з разам з вамі затрыманых дзяўчат нібыта “разадрала” твар амапаўцу, калі яе прымалі. І да ўчорашняга дня мы не ведалі, хто гэтая ЯНА з вас чацвярых. Ёй — крымінальная справа. Таму я ўчора быў вельмі рады вашым 10 суткам”.

***

10 сутак, гаворыць яна. Яна кажа, што ніякага суда няма, што ўсім зараз даюць суткі, а не штрафы, як раней. Яна кажа, што ў пакоі на чацвёртым паверсе ізаятара з ёй сядзела супрацоўніца Ленінскага РУУС, на стала стаяў ноўтбук, суд адбываўся ў скайпе. Яна кажа, што жанчына з Ленінскага РУУС была відавочна незадаволеная тым, што суд праходзіў так доўга, што калі б нас не абаранялі адвакаты, то ўсё б заняло хвілін дзесяць на кожную. Яна кажа, што жанчына з Ленінскага РУУС увесь час з раздражненнем глядзела на гадзіннік.

***

Яна шэпча ёй у вуха: “дваццаць адзін дваццаць”. Ёй кажуць, што яе прасілі шаптаць цішэй, што яны ўсё пачулі. Яна просіць прабачэння. Яны вырашаюць, што лепш надалей паказваць цыферблат гадзінніка, а не шаптаць час на вуха. Яна пытаецца, каму ў такім разе паказаць гадзіннік зараз. Тыя, хто хочучь даведацца час, называюць сябе. Яна падыходзіць да іх па чарзе і паказвае ім цыферблат. Яны кажуць, што думалі,

што ўжо значна пазней, засмучаюцца, што яшчэ не хутка выключачь дзённае святло.

***

Лунная ноч — час сутак на Луне, характарызуецца поўнай адсутнасцю прамога сонечнага святла. Надыходзіць адзін раз у сінадычны месяц у кожнай кропцы яе паверхні, за выключэннем палярных рэгіёнаў. Працягласць — палова сінадычнага месяца, гэта значыць каля 354 зямных гадзін (14 сутак і 18 гадзін).

***

Яна здзіўляецца, адкуль у іх у камеры гадзіннік. Гадзіннік нельга перадаваць у турму, гэта не па правілах, кажа яна, але гадзіннік ім неяк перадалі. Яны кажуць, што не ведаюць, як усё працуе па той бок.

***

Яна жартуе, што, калі выйдзе на волю, у яе будуць пытанні да нечаканай прафесіянальнасці мамы ў галіне турэмных перадач. Яе мама, кажа яна, перадала ліст у пачку сурвэтак. Яна напісала ліст на адной з сурвэтак, склала яе назад у пачак і запакавала пачак так, як быццам яго не адкрывалі. Яна кажа, што мама нават змагла перадаць аловачак у тапках — распарола тапак і ўшыла ў яго аловачак.

***

У левай руцэ ў вобласці пляча — боль. Я прамацваю гэтае месца і адчуваю, што пад скурай нейкі прадмет. Я разумее, што гэта з-за яго ў мяне ўвесь час скаванасць у руцэ. Я перакочваю гэты прадмет пад скурай у вобласць сэрца, раблю дзірачку ў грудзях і дастаю яго. Гэта аловачак. З-за яго ў мяне не было гнуткасці.

***

Яна кажа, што суд — цырк.

***

Яна кажа, што з цыркамі усё даўно зразумела, гэта катаванні жывёл. Але цяпер яна больш не пойдзе і ў запарк. Ёй кажуць, што ўсё ж такі ў запарку ёсць нешта добрае — утульная жылля прастора, багатая ежа. Яна кажа, што гэта не важна. Што ў запарку няма свабоды, што запарк патрэбны толькі для людзей, не для жывёл. Што цяпер яна разумее, чаму столькі радасці ў людзей выклікаюць тыя выпадкі, калі жывёлы размнажаюцца ў няволі: не вельмі хочацца размнажацца ў клетцы.

***

Яна трымае ў руках плакат “Открыть Окрестина”.

***

Яна стаіць з іншымі ў “стакане” аўтазака, гэта прастора шэсцьдзесят сантыметраў на метр — клетка, у ёй 4 жанчыны, у глухіх дзвярах — адна невялікая адтуліна для паветра. Яна не ведае, куды іх павяжуць, але думае, што ў Жодзіна. Яны стаяць так каля гадзіны. Жанчыны пачынаюць прасіць адкрыць дзверы, ім не хапае паветра. Дзверы не адчыняюць. Ёй становіцца страшна. Яе напалохала, што самай цягавітай і моцнай жанчыне становіцца дрэнна. У яе пачынаецца панічная атака. Яна думае, што, магчыма, іх усіх вязуць у лес — забіваць. Яна ведае, што страх нерэальны, што гэта панічная атака, але яна ў яе падае. Яна пачынае думаць пра план выратавання: у лесе будзе цёмна, яна добра беге, яна, магчыма, паспее ўцячы, яна можа ўпасці і прыкінуцца, што памерла. Потым яна ўяўляе, як яе ўсё-такі забіваюць. Яна думае, што затое яны памруць гераніямі. Ад гэтага ёй становіцца лягчэй. Паніка адступае. Аўтазак рушыць. Яны пачынаюць спяваць.

***

Выкарыстанне месца для вытворчасці парадку прыводзіць да непажаданых наступстваў — месца становіцца аб'ектам і сродкам супраціву гэтаму ўсталяванаму парадку, гэта нарэджае ‘новыя тыпы дэвіяцыі і трансгрэсіі’ (Ц. Крэсвел).

DER MOND

November 2020
Inha Lindarenka, Waldforscherin

The moon is the ever-changing light of the night, the nocturnal sphere of human experience.

C.G. Jung¹

Das geschah und geschieht mit mir und mit uns – mit ihr – an den Ufern von Njoman und Gajna, im Untersuchungsgefängnis Akrestina, im Traum, im Untersuchungsgefängnis der Stadt Zhodino, auf den Straßen und Plätzen von Minsk, in Leninsky und anderen Polizeiabteilungen von Belarus. Ihre Erfahrung ist ein Tropfen im Meer unseres Schmerzes und unserer Stärke.

Abnehmender Mond

„In its waning the moon symbolizes the fear and inevitability of death“, it symbolises „a time when ghosts have power, and man is perfectly defenseless.“

C.G. Jung

Zu Beginn der Arbeit an diesem Text war der Mond abnehmend im dritten Quartal. Es war der einundzwanzigste Mondtag.

***

Aus dem Brief von Anton (15. September 2020): „Nach dem gestrigen Urteil kam die Erleichterung. Die Unklarheit ist schwierig. Eine von den jungen Frauen, die mit euch festgenommen wurde, soll einem von dem OMON das Gesicht ‚zerkratzt‘ haben, als sie ‚in Empfang genommen wurde‘. Und bis gestern wussten wir nicht, wer von euch vieren das ist. Gegen sie wird ein Strafverfahren eingeleitet. Deswegen habe ich mich sehr über eure zehntägige Haft gefreut.“

***

Zehn Tage, sagt sie. Sie sagt, es gebe kein Gericht, jeder bekäme jetzt eine Haftstrafe und nicht eine Geldstrafe wie früher. Sie sagt, mit ihr zusammen saß im Zimmer im vierten Stock des Untersuchungsgefängnisses eine Beamtin von der Leninsky-Polizeiabteilung, auf dem Tisch stand ein Laptop, der Prozess wurde über Skype abgehalten. Sie sagt, dass die Frau von der Leninsky-Polizeiabteilung sichtbar unzufrieden damit war, dass der Prozess so lange dauerte, dass es ohne die Verteidigung durch Anwälte jeweils zehn Minuten pro Person gedauert hätte. Sie sagt, dass die Frau von der Leninsky-

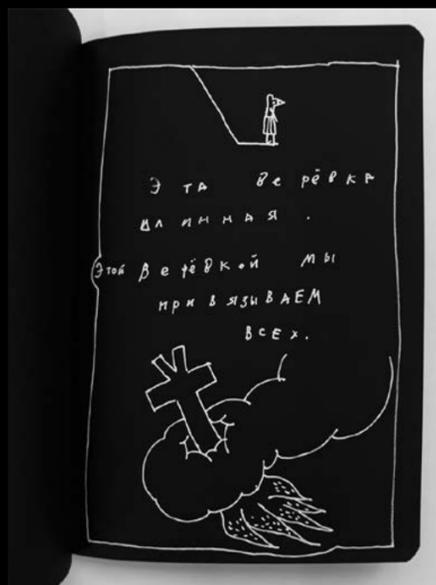
Als Norm des menschlichen Handelns sollte Gerechtigkeit dienen

ИНА ЛИНДАРЕНКА

32

Wenn ich an deiner Stelle wäre, hätte ich ihn geschlagen. Wenn du an meiner Stelle wärest, hättest du geweint.

33

PARTISANKA #35, 2021

Ein freier Mensch handelt nie verlogen.

Polizeiabteilung immer wieder genervt auf die Uhr geschaut habe.

***

Sie flüstert ihr ins Ohr: „Einundzwanzig zwanzig“. Man sagt ihr, sie wurde gebeten, leiser zu flüstern, sie hätten alles gehört. Sie bittet um Entschuldigung. Sie entscheiden, dass es besser ist, nächstes Mal das Zifferblatt der Uhr zu zeigen, statt die Zeit ihr ins Ohr zu flüstern. Sie fragt, wem soll sie denn jetzt die Uhr zeigen. Diejenigen, die die Zeit wissen wollen, melden sich. Sie kommt auf jede von ihnen zu und zeigt das Zifferblatt. Sie sagen, dass sie dachten, es sei viel später, sie sind enttäuscht, dass das Tageslicht noch nicht bald ausgeschaltet wird.

***

Die Mondnacht ist die Zeit auf dem Mond, die sich durch das völlige Fehlen von direktem Sonnenlicht auszeichnet. Sie bricht einmal in einem synodischen Monat an jedem Punkt seiner Oberfläche an, mit Ausnahme der Polarregionen. Dauer – die Hälfte des synodischen Monats, d.h. etwa 354 irdische Stunden (14 Tage und 18 Stunden).

***

Sie wundert sich, woher sie eine Uhr in ihrer Zelle haben. Uhren dürfen nicht ins Gefängnis übergeben werden, es ist nicht nach den Regeln, sagt sie, aber die Uhr wurde ihnen irgendwie übergeben. Sie sagen, sie wüssten nicht, wie alles auf der anderen Seite funktioniert.

***

Sie scherzt, dass sie, wenn sie freikommt, Fragen an ihre Mutter wegen deren überraschenden Professionalität in Sachen Gefängnispakete haben wird. Ihre Mutter, sagt sie, schickte ihr einen Brief in einem Päckchen Servietten. Sie schrieb den Brief auf eine der Servietten, legte die zurück und packte die Serviettentüte so ein, als ob sie nicht geöffnet worden wäre. Sie sagt, Mama hat es sogar geschafft, ihr einen kleinen Bleistift in einem Hausschuh zu schicken: Sie machte den Hausschuh auf und nähte einen kleinen Bleistift rein.

***

Am linken Arm im Bereich der Schulter tut es weh. Ich taste diese Stelle an und fühle einen Gegenstand unter meiner Haut. Jetzt verstehe ich, weswegen mein Arm die ganze Zeit steif war. Ich rolle diesen Gegenstand unter der Haut in den Herzbereich, mache ein Loch in meine Brust und ziehe ihn heraus – es ist ein kleiner Bleistift. Deswegen war ich an meiner Beweglichkeit gehindert.

***

Sie sagt, das Gericht sei ein Zirkus.

***

Sie sagt, mit dem Zirkus sei seit Langem alles klar, das sei Tierquälerei. Aber ab jetzt will sie auch in den Zoo nicht mehr gehen. Man sagt ihr, dass es im Zoo doch etwas Gutes gibt – einen gemütlichen Lebensraum, reichlich Futter. Sie sagt, das sei nicht wichtig. Dass es im Zoo keine Freiheit gibt, dass der Zoo nur für Menschen ist, nicht für Tiere. Jetzt versteht sie, warum die Menschen so glücklich sind, wenn Tiere in Gefangenschaft brüten – wer hat denn schon Lust, in einem Käfig zu brüten.

***

Sie hält ein Plakat in den Händen: „Akrestina aufmachen“.

***

Sie steht mit anderen im sogenannten „stakan“ (Glas) des Gefängnistransporters, das ist ein Raum sechzig Zentimeter mal ein Meter – ein Käfig, in dem sich vier Frauen befinden, mit einer blinden Tür – und einem kleinen Loch für die Luft.

Sie weiß nicht, wohin sie transportiert werden, aber sie denkt nach Zhodino. Sie stehen dort seit etwa einer Stunde. Jetzt bitten die Frauen, die Tür zu öffnen, sie kriegen nicht genug Luft. Die Tür wird nicht geöffnet. Sie bekommt Angst.

Sie erschrickt sich, als der zähesten und stärksten Frau schlecht wird. Sie kriegt eine Panikattacke. Sie denkt, dass sie womöglich alle in den Wald gebracht und ermordet werden. Sie weiß, dass diese Angst unbegründet ist, dass es sich um eine Panikattacke handelt, aber sie fällt hinein. Sie fängt an, über den Rettungsplan nachzudenken: Es wird dunkel im Wald sein, sie kann gut laufen, sie hat vielleicht Zeit, wegzulaufen, vielleicht kann sie hinfallen und sich tot stellen. Dann stellt sie sich vor, dass sie doch noch getötet wird. Sie denkt, sie werden aber doch als Heldinnen sterben. Dadurch fühlt sie sich besser.

Die Panik legt sich. Der Gefängnistransporter setzt sich in Bewegung. Sie beginnen zu singen.

***

The use of place to produce order leads to the unintended consequence of a place becoming an object and tool of resistance to that order – new types of deviance and transgression.

T. Cresswell².

***

Im Gefängnis singen sie die ganze Zeit. Sie singt auch. Sie spürt, wie das Lied den Raum ausfüllt, wie das Lied die Realität augenblicklich verwandelt. Sie sieht die anderen Frauen lächeln. Sie bitten, noch etwas zu singen. Sie glauben, dass die Männer in den anderen Zellen auch zuhören, und sie glauben, dass sie sich dadurch auch besser fühlen. Sie singen die Lieder, die sie schon lange nicht mehr gesungen haben. Sie finden in den Liedern neue Bedeutungen. Besonders gern singen sie die Zeile „Die verlockenden Paläste ersetzen uns niemals die Freiheit“ aus den „Bremer Stadtmusikanten“.

***

Sie sagte, sie hätten gute Stimmen. Sie antwortete, dass sie gut zusammen klingen, weil sie Schwestern sind, aber noch besser klingen sie zu dritt: sie, die Schwester und die Mutter.

***

Sie las einen Brief ihrer Mutter vor: „Meine lieben Töchterchen. Viel Geduld und Mut wünsche ich euch und innere Stärke. Ich habe verstanden, wie sehr ihr euch liebt, welche Seelenverwandtschaft euch verbindet, wie ihr versucht habt, euch gegenseitig zu verteidigen und zu schützen. Meine zarten Mädchen, wie groß und mutig eure Herzen sind. Helft euch gegenseitig und allen um euch herum. In jedem Leben gibt es Schwierigkeiten und Proben, aber alles, was uns nicht umbringt, macht uns stärker. Wir lieben euch sehr, und wir warten auf euch. Mama“. Sie weinten.

***

Sie fragten, was das für ein Geruch sei. Sie nahm an, es sei ihre Handcreme. Sie fragten, ob sie ihre Hände riechen können. Sie kamen auf sie zu und rochen an ihren Händen. Sie sagten: „Mädels, es riecht wie Mamas Creme.“

***

Sie schnüffelt an der Seite des Buches, sie lächelt und ihre Augen werden nass. Sie sagt, die Seite rieche nach dem Haargel ihres Liebsten.

***

Sie sagt, dass ihr vom Stress jetzt die Haare ausfallen.

Zunehmender Mond

The waxing moon, according to Jung, ist „the symbol of the moon goddesses.“

***

Aus Anjas Brief: „Nach eurer gestrigen Festnahme war es schädlich, das Haus zu verlassen. Aus dem inneren Dialog: Ich bin frei, ich bin traurig wegen der Mädels, das macht es für die nicht besser und für mich auch nicht, es hätte mehr Sinn, hier auf einem Marsch zu sein in der Stimmung ‚für mich und für meine Schwestern‘, sonst landet eine im Gefängnis – und fünf in der Freiheit sind demoralisiert. Kurzum, reißen wir uns zusammen!“³

***

Sie sagt, ihr Herz bricht vor Schmerz zusammen, wenn sie sich vorstellt, was in diesen Mauern alles geschah. Sie sagt, sie wird zum Protest hingehen, sobald sie frei ist.

***

Aus dem Chatroom der Zellengenossinnen geht hervor, dass sie bereits zum dritten Mal festgenommen wurde und wieder Tageshaft bekam.

***

Sie weint, als sie liest, dass inhaftierte Frauen jeden Alters gezwungen sind, den langen dunklen Korridor im Gänsemarsch zu gehen.

***

Sie sagt, die Bedingungen hätten sich geändert, 17 Personen seien in einer für vier Personen vorgesehenen Zelle, die Heizung sei in den Zellen abgestellt worden, es gebe keine Matratzen, zwei Tage lang hätten sie nichts zu essen bekommen, das Tageslicht sei nicht ausgeschaltet worden.

***

In dem Interview sagt sie: „Wir haben das ertragen, dies ist unser Beitrag“.⁴

***

Sie sagt, sie scheint sie wiederzuerkennen. Sie erinnert sich an ihre langen schwarzen, weißen, dunkel- und hellblauen Afrozöpfe.

***

Sie erzählt, sie habe beobachtet, wie sie sich den ganzen Tag ihre Afrozöpfe auflöste. Sie begann damit am Morgen und war erst am Abend fertig. Sie sagt, jetzt sei sie nicht wiederzuerkennen, das sei ihr Ziel gewesen, sie wolle weiter zu dem Protest gehen und habe das gemacht, damit man sie nicht wiedererkennt. Sie behielt ihre Zöpfe. Als sie befreit wurde, legte sie sich die um ihre Schulter und nahm sie mit.

***

Ich schwimme im See. Ich bleibe stecken im Schlamm. Das ist mein Haar, Das ich niemals haben werde, Das ich niemals hatte – Schwarze dicke Algen.

***

Sie flechtet einen Kranz und webt darin alles ein, wovon sie sich trennen will. Bei einer Mondfinsternis legt sie den Kranz aufs Wasser. Sie schwimmt ihm nach den Fluss entlang.

***

Sie sagt, dass sie jetzt ganz anders schwimmt, sie habe erkannt, dass es zu lange dauert, bis sie ins kalte Wasser taucht. Sie erinnert sich, dass sie es als Kind sehr schnell und mutig getan hat. Sie beschließt, dass sie sich jetzt vor dem Tauchen nicht auf die Kälte konzentrieren wird, sondern darauf, ihre Angst vor dem Kontakt mit kaltem Wasser zu überwinden. Sie beschließt, dass jedes Reingehen ins kalte Wasser für sie zum Krafttraining wird. Sie sieht, wie ihre Freundin nickt, hört, wie sie sagt, dass sie das Gleiche tun wird, und sie tauchen gemeinsam ins kalte Wasser ein.

***

Sie wäscht ihr Haar mit kaltem Wasser unter dem Wasserhahn in Okresina.

***

Sie zeichnet das Poster „Blumen wachsen durch Regen, nicht durch Donner“.

***

Ich schwimme im Fluss, ich komme an irgendein Ende des Weges, da sind Hindernisse. In dieser schwierigen Phase kann ich trotz allem tun, was ich will, ich selbst sein, ich fühle mich wie eine Göttin.

***

Sie steht unter einem warmen Wasserstrahl. Sie wäscht sehr schnell. Man sagte ihnen, sie hätten zehn Minuten Zeit zum Duschen. Wenn sie es nicht schaffen, gehen sie nackt in die Zelle.

***

Sie sagt, sie hätte tolle Brüste. Sie sagen, sie seien überrascht, dass sie es geschafft hat, irgendjemandes Brüste zu betrachten. Weil sie nicht einmal Zeit hatten, das Shampoo abzuspülen. Sie lachen.

***

Sie sagt, als man ihr bei der Inspektion sagte, sie solle dreimal völlig nackt in die Hocke gehen, habe sie ihren Slip mit einer Damenbinde drin ausgezogen und ihnen auf den Tisch gelegt. Sie sagen, dass menstruierenden Frauen offenbar nach diesem Vorfall erlaubt wurde, ihre Unterwäsche „herunterziehen“, anstatt sie ganz auszuziehen. Sie lachen.

***

Sie sagt, dass sie magersüchtig war.

Sie sagt, dass sie eine Fehlgeburt hatte und dass ihr Mann ihr die Schuld dafür gegeben hat.

Sie sagt, sie habe abgetrieben, als sie noch sehr jung war.

Sie sagt, dass sie depressiv war, dass sie auch jetzt depressiv ist, dass sie ohne Antidepressiva nicht leben kann.

Sie sagt, ihr Vater habe getrunken und ihre Mutter geschlagen.

Sie sagt, ihr Sohn sei am 9. August geschlagen worden und seitdem hat er sein Zimmer nicht mehr verlassen, aber sie versuche, es seinetwegen zu schaffen.

Sagt sie, als sie das erste Mal von Ticharis mit Knüppeln geschlagen wurde, das zweite Mal wurde sie von den OMONs mit Knüppeln geschlagen.

Sie sagt, die glauben, dass das Gefängnis uns Angst macht. Aber ist das Leben nicht komplizierter als das, sagt sie, die wirklichen Herausforderungen liegen im Alltag.

***

Sie sagt, dass sie Rom mag, dass sie Rom liebt und sie spricht lange und beseelt davon. Sie fragt, ob sie des Zuhörens nicht müde seien. Sie bitten darum, weiterzumachen, denn durch ihre Geschichte werden sie in einen anderen Raum versetzt. Sie erzählt weiter, und sie schlafen ein.

Vollmond

Like the moon-gods, Ishtar had a two-fold character. She is both the moon that rises in the sky and increases the fullness and the dark moon that creeps upon the full moon and overcomes it utterly.

C.G. Jung

Sie sagt, ihre Überzeugung, dass dieses System geändert werden müsse, habe sich nur noch verstärkt. Sie sagt, es sei ihr aus dem Gefängnis heraus viel klarer geworden, wie monströs das System ist.

***

Sie entwarf das Plakat „Wir sind das Meer der Liebe, ihr seid die Flüsse des Blutes“.

***

Sie sagt, sie verstehe nicht, wie ein Gefängnis im 21. Jahrhundert überhaupt möglich ist, sie verstehe nicht, wie die Menschen monatelang den Himmel nicht sehen, keine Bäume, keinen Regen, keine Vögel, nichts außer ihrer Zelle.

***

Sie sagt, dass sie sich für die Existenz dieses Ortes verantwortlich fühlt.

***

Sie sagt, dass sie vor ein normales Gericht gehen, nicht über Skype, weil sie nicht „politisch“ sind, sie werden ja wegen Diebstahls angeklagt. Sie sagt, sie sei überrascht, dass die „Politischen“ so behandelt werden, dass sie die junge Frau, die beschuldigt wird, eine Sturmhaube heruntergerissen zu haben, in sehr leichter Kleidung in die Zelle reingeworfen und extra die Lüftung angemacht hätten, um es unerträglich kalt zu machen.

Neumond

Sie sagt, dass es für sie leichter war, zu schlafen, weil sie Epilepsiepillen verlangten, die Pillen haben sie ausgeschaltet. Und die junge Frau hatte es sehr hart auf dem Betonboden. Sie sagt, sie seien immer so behandelt worden, sie hätten sich in den vielen Jahren der Gefangenschaft daran gewöhnt.

***

Sie ist überrascht, dass man jetzt im Untersuchungsgefängnis Damenbinden und Wasser bekommen kann, dass es Freiwillige gibt, sie weiß nicht, was „Freiwillige“ bedeutet. Sie ist überrascht, dass die Damenbinden so gut sind, mit Flügeln.

***

Sie sagt, dass alle jetzt Zyklusstörungen haben.

***

Sie sagt, sie habe viel über Liebe im Gefängnis verstanden. Und auch über Freundschaft. Und die Schwesternschaft. Sie sagt, auch wenn sie in einer Zelle sitzen, sind sie nicht im Gefängnis, im Gefängnis sind diejenigen, die sie hierhergebracht haben.

***

Sie sagt, dass die Namen all derjenigen, die auch nur eine Stunde in Akrestina oder in der Polizeiabteilung verbracht haben, auf eine Gedenktafel gemeißelt werden sollten. Dass das Untersuchungsgefängnis Akrestina zu einer Gedenkstätte werden soll. Denn jede Geschichte über die Überwindung der Angst ist wichtig, und jede Träne in diesem Meer von Tränen ist wichtig.

***

... memory appears to be personal thing – we remember some things, and forget others. But memory is also social. Some memories are allowed to fade, other are not given any kind of support. Other memories are promoted as standing for some ideas.

T. Cresswell

Sie sagen, dass sie kollektiv beschlossen haben, keinen Gefängnisjargon zu verwenden, dass sie nur ein schönes Wort übrig gelassen haben. Sie wollen sich nicht an dieses Vokabular – „schkonka“ (Pritsche), „parascha“ (Kübel), „kormuschka“ (Futterraufe) – gewöhnen. Sie sagen, sie nennen die Zelle nicht „chata“ (Hütte), sondern „Hotelzimmer“ oder „Zimmer“. Sie sagt, dass sie Architektin ist und dass sie diesen Raum lieber als „Studio“ bezeichnen würde, weil hier Essecke und Wohnraum zusammen sind. Sie lachen im Studio Nummer 30.

***

Ich schreibe einen Brief an Anton: „Gestern habe ich es nicht geschafft, den Brief abzuschicken. Wir sind bereits in Zhodino. Ira und Veronika sind zusammen in eine Zelle gekommen – das ist super! Und ich bin mit den neuen Mädels. Vielen Dank für die Pakete. Die Decke war genau richtig. Aber der Tauchsieder ... Die Steckdosen funktionieren nicht. Die Stimmung ist gut, denn es sind nur noch vier Tage. Ich habe heute Nacht zum ersten Mal gut geschlafen. Gestern wurden wir in drei Gefängniswagen transportiert – eine echte Etappe. Ich habe noch ein Jargonwort von den ‚Knackis‘ gelernt (sie waren zwei Tage mit uns in Akrestina) – Mond. Der Mond ist eine Lampe, die nachts in einer Zelle leuchtet.“

NHA LINDARENKA

36

Антаніна Сабодичківа. Некалькі разаважняў пра прызначэнне чалавека ў свядомасці адной маленькай мышкі. Серыя. 9018 / Antonina Slobodtschikowa. Einige Überlegungen über die Vorbestimmung des Menschen im Bewusstsein eines kleinen Mäuschchens, die Reihe. 2018

Mut war schon immer eine der größten Selbstbestätigungen des Menschen

Антаніна Слабодчыкава і Міхаіл Гулін: Нас не чуе дзяржава, але на ўзроўні нізавой, гарызантальнай ініцыятывы мы чуем адно аднаго!

Вольга Бубіч

Напрыканцы кастрычніка 2020

Пратэсты, што пачаліся ў Беларусі як стыхійная рэакцыя на сфальсіфікаваныя вынікі прэзідэнцкіх выбараў у жніўні 2020, маюць шмат вызначэнняў. У розны час з прычыны розных формаў, якія яны прымалі, іх называлі мірнай, жаночай і кветкавай рэвалюцыяй, рэвалюцыяй тапчак і народнымі гуляннямі – алюзія на адказ “Я гуляю!” 73-гадовай актывісткі Ніны Багінскай прадстаўніку АМАП, які спрабаваў перашкодзіць яе ўдзелу ў маршы. На вуліцы Мінска ды іншых гарадоў летам і восенню 2020 і нягледзячы на пастаяннае брутальнае падаўленне, збіццё і арышты выходзяць прадстаўнікі фактычна ўсіх сацыяльных груп: жанчыны, студэнты, школьнікі, рабочыя, лекары, людзі з абмежаваным магчымасцямі, музыканты, мастакі і тд. Аднак, не зважаючы на варыятыўнасць дэфініцый, усім акцыям, не залежна ад складу ўдзельнікаў, уласціва адна агульная рыса – магутны творчы парыв, вынаходлівасць і крэатыўнасць у выразе абурэння беззаконнем і абсурдам.

Мастакі Антаніна Слабодчыкава і Міхаіл Гулін каментуюць усплёск народнага пратэснага мастацтва Беларусі, яго асаблівасці і значнасць у фармаванні нацыі.

Швейцарска-брытанскі філосаф Ален дэ Ботан у адной з лекцый падкрэслівае важнасць выхаду мастацтва на вуліцы, сцвярджаючы, што свет не мяняецца з дапамогай кніг. “Перамены пачынаюцца з таго, што людзі збіраюцца разам [...]. Мастацтва павінна быць выкарыстана для трансляцыі ідэй, музей жа – мёртвая форма”, – падсумоўвае ён¹. Як вы думаеце, ці можам мы цяпер, азіраючыся на пратэснае мастацтва лета і восені 2020, казаць пра падобны масавы выхад наіўнага, чыстага творчага народнага арту на вуліцы? І якую ролю ў гэтым выхадзе граюць прафесійныя мастакі?

А.С.: Я заўсёды ставілася да пратэснага мастацтва скептычна – асабліва на прыкладзе Украіны. Мяне збянтэжылі паводзіны мастакоў, што выходзілі на вуліцы, каб зрабіць накіды з людзей, якія ваявалі на Майдане. У падобных жэстах я бачыла эксплуатацыю, непатрэбны хайп... Уласную творчасць я ніколі не асацыявала з прамым палітычным выказваннем. То-бок унутры мастацкага пратэснага руху я апынулася стыхійна.

Малюнак з жэстамі [гаворка ідзе пра малюнак з трыма жэстамі, натхнёнымі невербальным групавым прывітаннем Веранікі Цапкала, Марыі Калесніковай і Святланы Ціханюўскі. Размешчаны ў чэрвені 2020 у сеціве, малюнак набыў вірусны характар і пачаў з’яўляцца ў масе ўзораў “народнага арту”. – заўв. аўт.] стаў маёй шчырай хуткай рэакцыяй на тое, што адбываецца. Мне раптам захацелася гэта зрабіць і падзяліцца [у сацсетках]. Адразу ж аддаць. І, вядома, я не чакала, што гэтыя сімвалы атрымаюць развіццё – людзі пачалі іх друкаваць на майках, перамалёўваць... За ўсім гэтым было цікава назіраць. Я раптам убачыла, як спантанна вобраз стаў трансфармавацца ва ўспрыманні людзей.

Пасля публікацыі сімвалаў у інтэрнэце, у маім Instagram здарыўся велізарны наплыў – я атрымлівала паведамленні, рэакцыі. Усё гэта здавалася трохі дзіўным, бо мне больш камфортна знаходзіцца ў “нябачным” полі вытворчасці мастацтва. Але аkurat тады – думаю, збольшага дзякуючы і бурнай рэакцыі на малюнак, – я зразумела, што як Мастацка магу зрабіць. Мая практыка мусіць стаць публічнай, а мастацкая рэакцыя – даходзіць да гледача.

Так я стала рэгулярна рабіць і выкладаць відэа і пасля страшных жнівеньскіх падзей: спачатку працу “Гвалт”, затым, сумесна з сяброўкай і каляжанкай Ірынай Герасімовіч, мы развілі яе ў праект “Перакрэсліваючы гвалт”. Увесь верасень я пісала слова “гвалт” на розных мовах, а Ірына прасіла сваіх замежных калег перакласці яго на іх родную. У кастрычніку ўсю серыю я паказала на выставе “Перафарматаваная прастора” ў Берне (Швейцарыя), арганізаванай Ірынай Герасімовіч, Валерыянам Малі і Серайнай Рэнс на знак салідарнасці і падтрымкі. У выставе таксама прынялі ўдзел Артур Клінаў і Міша.

Але калі цяпер вярнуцца да сімвалаў, ужо з сённяшняй пазіцыі, аналізуючы “мастацкае выказванне”, якое развілося ў пратэстах ўсіх месяцаў, то я лічу, што маё мастацтва дасягнула сваёй (не ўсвядомленай у той момант) мэты – паслужыла зачынам для творчасці іншых... наўнага, прымітыўнага...

...парыву?

А.С.: Так, парыву!

І потым, калі пасля выбараў пачаліся першыя маршы, я раптам адчула, наколькі людзі патэнцыйныя. Што яны могуць рабіць усё, што заўгодна! Мастак дае гэты імпульс, цягнік пачынае рухацца – і ўсё! Людзі пачынаюць працаваць! Мастак адкрывае дзверы ў музеі – і гэтыя музеі перастаюць існаваць? Увесь горад і ёсць музей?

А.С.: Магчыма, праца мастака – гэта адкрыванне вось гэтых дзвярэй. Не проста прынесці карцінку на выставы ці паставіць яе ў музеі, а кантакт з чалавекам: гледачом і мастаком адначасова.

Яшчэ робячы варкшопы па калажу ў ECLAB [Еўрапейскім каледжы ліберальных мастацтваў] у сябе ў майстэрні, я заўважыла, што ёсць медыя (у прыватнасці, калаж і плакат), якія становяцца вельмі дабраторнай глебай для звычайнага чалавека, што не працуе ў сферы мастацтва. Каб выказаць сябе з іх дапамогай, не трэба валодаць тэхнікай прафесійна. Патрэбны пасыл! І ў іх неспрактыкаванасці прысутнічае асабліва непэўторная арыгінальнасць, якую мы якраз і назіраем сёння на вуліцах: плакаты на кардонках, сцягі, сплеченыя гаплікам... Гэта вельмі клёва! Гэта неймаверна!

М.Г.: Мы з Тоняй функцыянуем цяпер зусім па-рознаму, і гэта важна. Тоня, у адрозненне ад мяне, у стане рэфлекса-

ваць, яна намалювала сімвалы і стварыла некалькі медытацыйна-дзённікавых практык... плюс серыя “Гвалт”. У мяне такога няма, хоць, магчыма, своеасаблівай справаздачай, спосабам выказацца стане выстава “НЕпраўда” ў Брэсце! Але наогул для рэфлексій чалавеку майго складу, напэўна, трэба больш часу.

Усе гэтыя месяцы я правёў на вуліцы, нічога не робячы як мастак. Цяпер я магу толькі маршыраваць! Хадзіць, падтрымліваць, фатаграфавачь... Мае дзверы якраз зачыніліся, і на ўсё, што адбываецца, я гляджу з другога боку, з цікаўнасцю назіраючы аkurat за чыста народным імпульсам. І я б не сказаў, што мастакі людзям дапамаглі. Народ даўно знаходзіўся ў цісках, даўно не было выплюхвання-выказвання карнавальнай культуры – анархісцкага, стыхійнага, эмацыйнага...

І вось дзверы расхінуліся – і пачалі з’яўляцца проста фантастычныя рэчы. У эпіцэнтры гэтай культуры я прысутнічаю як назіральнік.

Нумар адзін для мяне – перфарматыўнага характару акцыя “Мая камера”. [Акцыя была арганізаваная ў раёне плошчы Перамогі сваякамі і сябрамі былых вязняў мінскага ЦіП на Акрэсціна, якія трапілі туды падчас пратэстаў 9–11 жніўня 2020. Уздзельнікі намалювалі на асфальце контуры камеры, разлічанай на 6 чалавек, і ўсталі туды ў колькасці каля 50 чалавек, ілюструючы нечалавечыя ўмовы заключэння, у якіх знаходзіліся іх блізкія. У руках уздзельнікі перформансу трымалі плакаты і фатаграфіі затрыманых са слядамі збіцця і катаванняў. – заўв. аўт.]

І другі момант з нагоды выхаду з музея. У жніўні мастакі арганізавалі дзве акцыі: “Не малюй – бастуй!” і “Мастацтва рэжыму”. На наступны дзень пасля першай з іх мне патэлефанаваў знаёмы з Саюза мастакоў з прапановай удзельнічаць у выставе: “Нясі работы! Калі нам не дадуць памяшканне, выйдзем на вуліцу!” І я як мастак, які аперуе ўжо крыху іншымі катэгорыямі, падумаў: “Якая выстава ў памяшканні?? Цяпер – толькі вуліца!” То-бок я ад пачатку быў зараджаны на выхад, ніякіх памяшканняў! Мастакам выставу на вуліцы зрабіць не далі, і вуліца ў выніку і здарылася – проста перад Палацам мастацтва, яна называлася “Чырвоным па белаю супраць чорнага”. У асноўным бралі ўдзел скульптары, прычым прысутнічалі і элементы перфарматыўнага мастацтва – напрыклад, Вольга Нячай прынесла велізарную скульптуру ў выглядзе конскай галавы і палівала яе фарбай. Мастакі разумелі, што паказаць працу – мала, трэба дзеянне!

То-бок нават Саюз мастакоў выходзіць на вуліцы!

М.Г.: Выходзіў. Усё ж гэта была разавая рэч. Потым – нейтральная, на мой погляд, адпіска з нагоды пазіцыі Саюза: “Мы супраць гвалту, спынім гвалт”... Далей справа не пайшла. Я адразу запярэчыў: “У звароце не хапае двух важных пунктаў, без якіх гвалт не спыніцца: патрабаванне новых выбараў і адстаўка!” Але ў любым выпадку, мне здаецца, гэта класічны прыклад, які паказвае, як выхад з музея – спантанны жэст – зрабіў акцыю бачнай.

Дарэчы, ці не думаеце вы, што на нашых вачах цяпер ідзе пераазначэнне самога паняцця “акцыя”? Уключыў Цоя ў двары – ужо акцыя! І ўжо за гэтую акцыю – адміністрацыйнае пакаранне і турма! Сёння беларус можа і не ведаць, што праводзіць акцыю.

А.С.: Так, але з іншага боку... гэта толькі ў самым пачатку [у жніўні/верасні 2020] ты мог ці магла не разумець, што робіш акцыю. Але цяпер, больш чым праз 2 месяцы, ты гэта ўсё ж усведамляеш досыць выразна. Людзі, якія выходзяць на вуліцу, напрыклад, у 7 гадзін вечара ў нядзелю – гэта, у прынцыпе, ужо пазіцыя. Гэта выклік. Дзеянне з наступствамі. І так, гэта можа быць і акцыянізм у чыстым выглядзе!

М.Г.: Нядаўна ў мяне была асабістая новая практыка – без артыстызму. Я даехаў з майстэрні да дома па праспекце позна ўвечары. Са сцягам. Без падтрымкі натоўпу – калі едзеш, умоўна, “не ў свой час”... разумеючы, што могуць

быць праблемы.
Признаюся, гэта таксама вельмі цікавае і прыёмнае пачуццё.

Калі ты менавіта дазваляеш сабе?

М.Г.: [смяецца] Так, калі кажаш: “Нешта даўнавата я сабе не дазваляў!” Дакладней, я сабе, вядома, дазваляю ўвесь час – мастацтва па-іншаму не робіцца, але вось у рамках гэтай простай практыкі. То-бок я сабе, напэўна, не дазваляў менавіта нейкіх жэстаў, якія тлумачацца як палітычныя. Мне заўсёды падабалася працаваць на памежных тэрыторыях, калі нельга было пэўна сказаць, гэта палітычная акцыя ці мастацкая.

А.С.: А мне вельмі падабаецца, што паняцце “акцыя” цяпер настолькі шырокае. Мастацтва цяпер апанавала ўсю прас-тору! Можа, гэта і насамрэч нейкая фізічная патрэба чалавека, якога трымаюць увесь час у турме і раптам потым...

...даюць фламастар...

А.С.: ...так, даюць фламастар і кардонку – і яго выносіць! Бо з намі менавіта гэта адбылося. І можа быць, насамрэч мастак і ніяк не ўплывае? Адкрывае ён дзверы ці не? Нам, мастакам, вядома, здаецца, што мы прыадкрываем нешта, таму што... у любым выпадку ты не можаш зрабіць нешта, чаго не бачыў ніколі. Людзям патрэбныя ўзоры.

Каб уключыць Цоя, трэба, каб Цой быў?

А.С.: Так, трэба, каб быў Цой, быў магнітафон і было разуменне моманту, калі трэба яго ўключыць – тады, калі гэтага не чакаюць. І гэта, дарэчы, так, добры прыклад акцыянізму.
М.Г.: Гаворачы пра пратэснае мастацтва цяпер, я б назваў два слаі: графіці і акцыянізм, – я б іх вылучыў як дзве самыя папулярныя формы выказвання.

І, напэўна, плакатнае мастацтва?

М.Г.: Так, але плакат для мяне не стаў нечаканасцю – у Беларусі заўсёды была моцная школа сацыяльнага плаката. А вось з графіці адбылася важная трансфармацыя, яно тут заўсёды было бяззубым і насіла дэкаратыўны характар, што мяне жудасна раздражняла!

Нават, напэўна, не графіці, а стрыт-арт: трафарэты, налепкі, надпісы...

М.Г.: Так-так-так! А раней у нас быў муралізм! Агідны і квітнелючы. Гэтыя павялічаныя фатаграфіі і ілюстрацыі з нататніка...
А.С.: І толькі пры наяўнасці дазволу выканкама! Што супярэчыць самой сутнасці анархічнай культуры стрыт-арту.
М.Г.: Абсалютна! І плюс у стрыт-арце з’явіліся палітыка і іронія. Мабільнасць, ананімнасць... Гэта фантастка!
А.С.: Самае галоўнае, што ўсё адбываецца ў рэжыме “тут і цяпер”. Нават калі нейкая акцыя ці праява культуры будзе жыць нядоўга, яны ўсё роўна маюць магчымасць аказаць уплыў на грамадства – бо яно якраз і фармуецца дзякуючы такім дзеянням...

М.Г.: Грамадства фармуецца, і мастакі сталі адказваць на гэтыя запыты, бо раней іх існаванне ішло паралельна. Калі не разумееш, для каго гэтыя выставы? Навошта яны робяцца? Навошта робяцца ў такой колькасці, напрыклад? І цяпер нарэшце грамадскі запыт быў пачуты. І гэта дзіўна. Нас не чуе дзяржава, але на ўзроўні грамадскім, на ўзроўні нізавой, гарызантальнай ініцыятывы мы чuem адно аднаго. Няма цяпер у свеце для беларуса нічога цікавейшага... І як мастак маляваць нешта старонняе ты проста не можаш. Таксама хачу згадаць і падрыхтаваны тэатралізаваны акцыянізм – музычныя перформансы хору, які выконвае “Магутны божа” і іншыя знакавыя рэчы.

І апошняе пытанне: што дае мастаку эпоха перамен?

М.Г.: Калі ў мяне атрымліваецца часам абстрагавацца і адхіле-на паглядзець на сітуацыю, я кажу сабе: “Гэта фантастыка!” Размаўляючы з дачкой Машай і спрабуючы адказаць на яе пытанні, я разумею, што ні ў мяне, ні ў каго ў Беларусі няма вопыту пражывання падобных момантаў. Што я магу ёй сказаць? “Твой дарослы бацька, якога з дзяцінства вучылі “ты гара!”, “ты павінен!”, “каб за табой потым як за сцяной”, цяпер разгублены... І ўсе дарослыя цяпер разгубленыя!” Але жыць на гэтым гістарычным зломе – проста наймаверна. Але потым, пасля падобных момантаў занурэння, ты вымушана вяртаешся ў рэальнасць і сутыкаешся з элементарнымі момантамі, звязанымі з пачуццём бяспекі, абароненасці і гэтак далей...

А.С.: Для мяне, акрамя вар’яцкага пастаяннага стрэсу, усё тое, што адбываецца навокал, – гэта, вядома, выклік. Актуальная сітуацыя дэманструе, што свет можа функцыянаваць на нейкіх базавых прынцыпах – на гонары і годнасці. І гэта не проста словы, а зусім выразныя паняцці, якімі ты цяпер жывеш і якімі ты фільтруеш. Не пусты гук. Беларуская рэальнасць гэта вельмі добра агаляе. І гэта тое, што мне падабаецца.
У звычайным меркантильным жыцці прынцыпы гонару і годнасці заўсёды былі, але шмат каму яны здаваліся... смешнымі. Наша з Мішам жыццё ўвогуле і не памянлася, яно й не зменіцца потым. Мы не змяняемся... ні наша мысленне, ні нашы дзеянні. Нічога. Мы як жылі тады, так і будзем жыць пасля, але магчыма, мы не будзем дурнямі для іншых людзей. Таму што калі спрабуеш адстойваць свае прынцыпы, сваю праўду, праўду... сумленных спраў, то іншым ты здаешся нейкім дурным.

Дурным або пафасным...

А.С.: Абсалютна так. Пафас – гэта таксама небяспечная штука, прытым я нават больш скажу... Я ніколі пра гэта не казала раней. Мне заўсёды здавалася, што пра такія рэчы не гавораць, а проста робяць. Наша дачка Маша 9 жніўня выратавала пяць чалавек. Калі пачаліся выбухі, мы схаваліся ў сяброў, калі яна раптам патэлефанавала нам ноччу з крыкамі: “Толькі на вуліцу не выходзьце!” Яна бачыла, як на Якуба Коласа, на трамвайных рэйках, з мікрааўтобусаў расстрэльвалі людзей... як сафары. Зірнуўшы з акна, яна крыкнула пацанам, каб беглі ў двор, і пакінула іх начаваць у нас дома. Гэта, вядома... калі ты пра гэта распавядаеш, складана нават самой сабе паверыць.

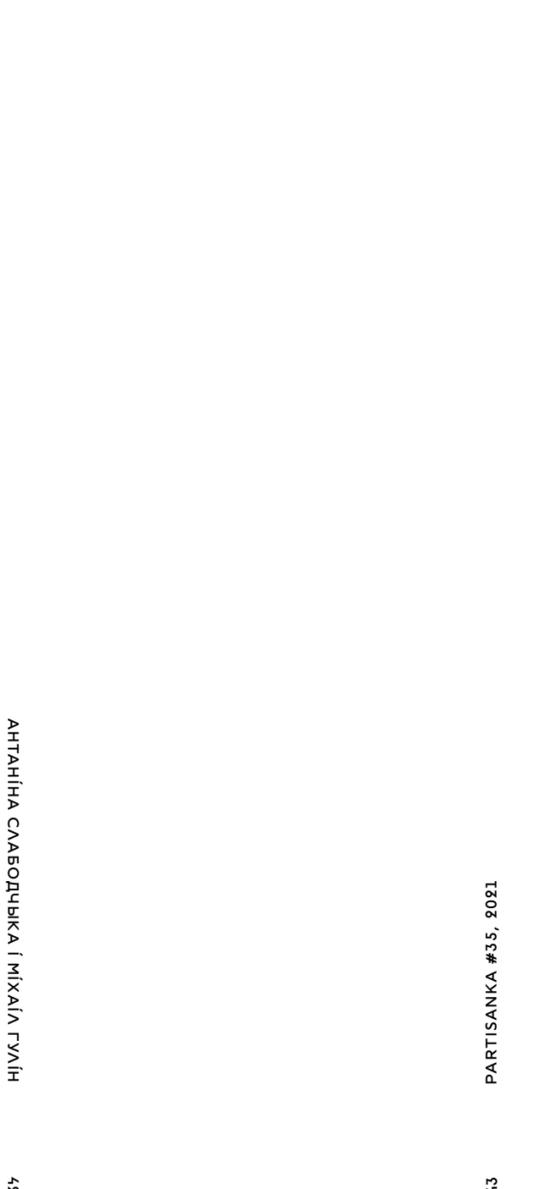
А мне гэта нагадвае гісторыі піянераў-герояў, якія мы чыталі ў школе...

А.С.: Так! Кніжкі з назвамі “Ніколі не забудзем”... Усе гэтыя піянеры, і партызаны павешаныя, і зоркі, выразаныя на спінах. Ты ўсё гэта вельмі добра і выразна памятаеш. А цяпер я разумею, што мая дачка здзейсніла ўчынак такой жа значнасці. У дзяцінстве гэтыя героі былі ў кніжках, а цяпер героі – вакол нас. І гэта мае самае галоўнае адкрыццё.

М.Г.: Яшчэ я хацеў Тоніны словы дапоўніць пра гераізм... [З вуліцы пачынаюць даносіцца гукі сігналаў машын.] Гэта ж дзіўная штука – адсутнасць іерархіі ў наш час. І мы ўсе героі. Гэта фантастыка проста – тое, што цяпер адбываецца з гэтым пафасным паняццем. Бабуля выйшла на марш – яна каштоўная. Хтосьці пастаяў з таблічкай, або падняў руку з жэстам “перамога”, або проста напісаў нешта – і ўсё, ты герой! Усё роўна, былі ў цябе суткі ці не, білі цябе ці не... [Гукі машын і крыкі з адкрытага акна становяцца ўсё мацнейшымі.] Я вельмі хачу паглядзець у акно. Можна?

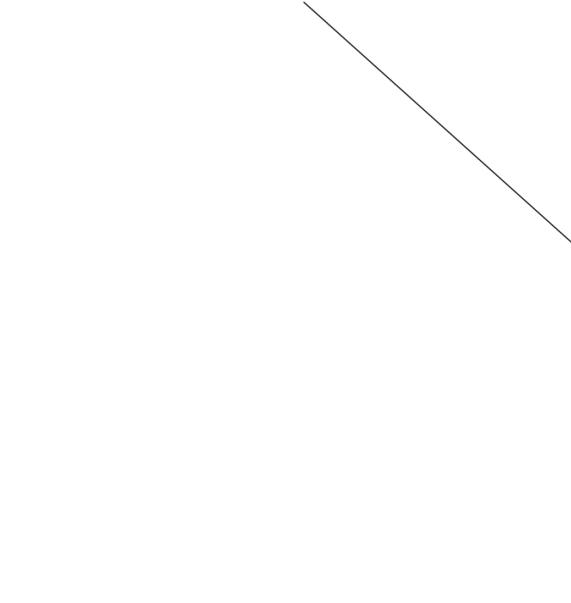
[Усе паднімаемся і ідзём да вокнаў, адкуль адкрываецца від на скрыжаванне праспекта Незалежнасці і вуліцы Казлова – цэнтр Мінска. Па праспекце рухаецца святочная грамада малядых людзей са сцягамі.]

МГ: Ого! ОГО! Студэнты ідуць па тым баку. Малайчыны!

Antonina Slobodtschikova und Mikhail Gulin: Der Staat hört uns nicht, aber auf der Ebene der horizontalen Graswurzelinitiative hören wir einander!

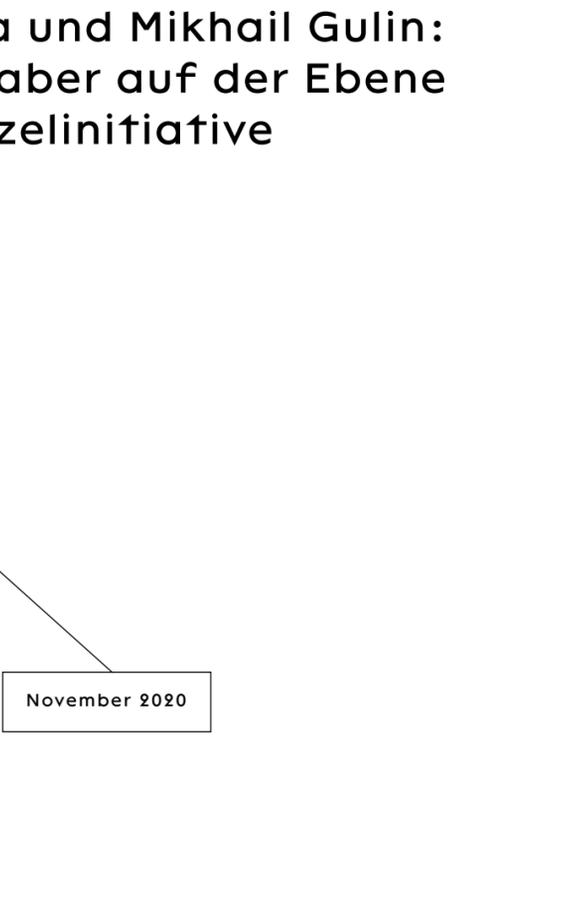
Im Gespräch mit Olga Bubich, Kritikerin, Fotografin

Die Proteste, die in Belarus als spontane Reaktion auf die gefälschten Ergebnisse der Präsidentschaftswahlen im August 2020 begannen, haben viele Definitionen. Zu verschiedenen Zeiten wurden sie aufgrund der unterschiedlichen Formen, die sie annahmen, als „friedliche“, „Frauen“- und „Blumen“-Revolution, „Pantoffelrevolution“ und „Volksspaziergänge“ bezeichnet – Letzteres als Anspielung auf die Worte „Ich gehe spazieren!“ der 73-jährigen Aktivistin Nina Baginskaja, die sie an einen OMON-Vertreter richtete, der versuchte, ihre Teilnahme am Marsch zu verhindern. Im Sommer und Herbst 2020 gehen trotz ständiger brutaler Repressionen, Prügeleien und Verhaftungen Vertreter:innen so gut wie aller gesellschaftlichen Gruppen auf die Straßen von Minsk und anderen Städten: Frauen, Student:innen, Schüler:innen, Arbeiter:innen, Ärzt:innen, Menschen mit Behinderungen, Musiker:innen, Künstler:innen usw. Doch trotz der Vielfalt der Definitionen haben alle Aktionen, unabhängig von der Zusammensetzung der Teilnehmer:innen, eines gemeinsam: einen starken künstlerischen Impuls, Einfallsreichtum und Kreativität im Ausdruck der Empörung über Gesetzlosigkeit und Absurdität.

Die Künstler:innen Antonina Slobodtschikova und Mikhail Gulin kommentieren den Ausbruch der volkstümlichen Protestkunst in Belarus, ihre Merkmale und ihre Bedeutung für die Nationsbildung.

In einer seiner Vorlesungen betonte der schweizerisch-britische Philosoph Alain de Botton, wie wichtig es ist, dass die Kunst auf die Straße geht, und argumentierte, die Welt ließe sich nicht durch Bücher verändern. „Veränderung beginnt damit, dass Menschen zusammenkommen [...]. Kunst muss genutzt werden, um Ideen zu verbreiten, ein Museum ist tote Form“, fasst er zusammen¹. Was denkt ihr, können wir jetzt im Rückblick auf die Protestkunst im Sommer und Herbst 2020 von einem

massenhaften „Heraustreten“ naiver, reiner kreativer Volkskunst auf die Straße sprechen? Und welche Rolle kommt dabei den professionellen Künstler:innen zu?

AS: Ich war schon immer skeptisch gegenüber der Protestkunst, besonders gegenüber dem Beispiel der Ukraine. Es hat mich irritiert, dass einige Künstler:innen auf die Straße gingen, um Skizzen von den Menschen zu machen, die auf dem Maidan kämpften. In solchen Gesten sah ich Ausbeutung, unnötigen Hype ... Meine eigene Kunst habe ich nie mit einer direkten politischen Aussage in Verbindung gebracht. Das heißt, in die künstlerische Protestbewegung bin ich eher spontan hineingeraten.

Die Zeichnung mit den Gesten [gemeint ist die Zeichnung mit den drei Gesten, inspiriert von einem gemeinsamen, nonverbalen Gruß von Veronika Tsepkalo, Maria Kalesnikava und Svetlana Tichanovskaya. Im Juni 2020 online gestellt, ging die Zeichnung viral und erschien in Bildersammlungen von „Volkskunstwerken“ – Anm. der Autorin] war meine aufrichtige schnelle Reaktion auf die Geschehnisse. Plötzlich verspürte ich den Wunsch, dies zu tun und das Ergebnis auch gleich zu teilen [in den sozialen Netzwerken]. Ich wollte es sofort weitergeben. Und natürlich hatte ich nicht erwartet, dass diese Symbole Weiterentwicklung finden – Menschen ließen sie auf T-Shirts drucken, zeichneten sie nach ... Das zu beobachten war spannend. Ich sah plötzlich, wie dieses spontan entstandene Bild sich in der Wahrnehmung der Menschen transformierte.

Nach der Veröffentlichung der Symbole auf Instagram erhielt ich eine ganze Flut von Reaktionen und Nachrichten. All das erschien mir etwas merkwürdig, denn ich fühle mich auf dem „unsichtbaren“ Feld der Kunstproduktion wohler. Aber gerade da, zum Teil dank der heftigen Reaktionen auf die Zeichnung, wurde mir klar, was ich als Künstlerin tun kann.

^[1] Alain de Botton. Emotional Education in the 21st Century. Lektion. YouTube, [online] www.youtube.com/watch?v=3YOLzshVBvs

© Yauhen Atfetski. Плошча Перамен, Мінск, жнівень 2020 /
Plošča Pieramien, Minsk, August 2020

Сяргей Шабохін / Sergey Shabohin. #evaluation. 15.06.2020

Meine Praxis soll öffentlich werden, und meine künstlerische Reaktion sollte die Zuschauer:innen erreichen.

So habe ich auch nach den schrecklichen Ereignissen im August regelmäßig Videos gemacht und veröffentlicht: Zuerst war das die Arbeit „Gewalt“, die später in Zusammenarbeit mit meiner Kollegin und guten Freundin Iryna Herasimovich zum Projekt „Gewalt durchstreichen“ weiterentwickelt wurde. Den ganzen September schrieb ich das Wort „Gewalt“ in verschiedenen Sprachen, und Iryna bat ihre Kolleg:innen aus verschiedenen Ländern, dieses Wort in ihre Muttersprachen zu übersetzen. Im Oktober wurde die ganze Reihe bei der Ausstellung „L'Œuil extérieur – Neufaturation des Raumes: drei zeitgenössische Positionen aus Belarus“ in Bern (Schweiz) gezeigt, die von Iryna Herasimovich, Valerian Maly und Seraina Renz als Zeichen der Solidarität und Unterstützung organisiert wurde. Artur Klinau und Mikhail Gulin nahmen ebenfalls an der Ausstellung teil.

Zurück zu den Symbolen, wenn ich aus heutiger Sicht betrachte, wie sich dieses „künstlerische Statement“ in all den Protestmonaten entwickelte, kann ich sagen, dass mein Kunstwerk seinen (damals noch nicht ausformulierten) Zweck erreicht hat: Es gab einen Impuls für die Kreativität anderer ... für einen naiven, primitiven.

... Schwung?

AS: Ja, einen Schwung!

Bei den ersten Märschen nach den Wahlen spürte ich mit einem Mal, wie viel Potenzial in den Menschen steckt. Dass sie wirklich alles tun können! Eine Künstler:in gibt diesen Impuls – der Zug setzt sich in Bewegung, und los geht's! Die Menschen machen weiter!

Ein:e Künstler:in öffnet Türen zu Museen, und diese Museen hören auf zu existieren? Wird die ganze Stadt zum Museum?

AS: Vielleicht besteht die Arbeit einer Künstler:in darin, diese Türen zu öffnen. Es geht nicht nur darum, ein Bild in Ausstellungen unterzubringen oder in Museen zu zeigen, sondern um den Kontakt zum Menschen, die:der gleichzeitig Zuschauer:in und Künstler:in ist.

Noch in meinen Collagenwerkstätten, die ich bei ECLAB [European College for Liberal Arts in Minsk] und in meinem Atelier anbiete, fiel mir auf, dass es Medien gibt (insbesondere Collage und Poster), die für jemanden, der nicht professionell im Kunstbereich tätig ist, zu einem guten Nährboden werden. Um mithilfe dieser Medien etwas zu vermitteln, muss man die Technik nicht professionell zu beherrschen. Man braucht eine Botschaft! In der Schlichtheit liegt dabei eine besondere, einzigartige Originalität, das, was wir heute auf den Straßen sehen: Plakate auf Pappe, bestickte Fahnen ... Das ist so cool! Das ist unglaublich!

MG: Wir beide, Antonina und ich, funktionieren in dieser Zeit ganz unterschiedlich, und das ist wichtig. Antonina ist, im Gegensatz zu mir, in der Lage, zu reflektieren, sie hat Symbole gezeichnet und eine Reihe von meditativen Tagebuchpraktiken geschaffen ... Und die „Gewalt“-Serie. Ich habe nichts Derartiges vorzuweisen. Eine Art „Arbeitsbericht“ wird aber womöglich die Ausstellung „(KEINE) Wahrheit“ in Brest sein? Sonst aber braucht so jemand wie ich wahrscheinlich mehr Zeit für Reflexionen.

Ich habe all diese Monate auf der Straße verbracht und gar nichts künstlerisch gemacht. Im Moment kann ich nur noch marschieren! Gehen, unterstützen, fotografieren. Meine Türen sind einfach zugeschlagen, und ich betrachte alles von der anderen Seite und beobachte mit großem Interesse den rein volkstümlichen Impuls. Ich würde nicht sagen, dass die Künstler:innen den Menschen geholfen haben. Die

Leute befanden sich lange in Schranken, schon lange gab es keinen Ausbruch von Karnevalskultur – anarchistisch, spontan, emotional ...

und jetzt öffnen sich die Türen und fantastische Sachen kamen hervor. Im Epizentrum dieser Kultur bin ich als Beobachter präsent.

Die Nummer eins ist für mich die performative Aktion „Meine Zelle“. [Die Aktion wurde in der Nähe des Siegesplatzes von Verwandten und Freunden der Menschen organisiert, die nach den Protesten am 9.–11. August Gefangene des Minsker Untersuchungsgefängnisses Akrestina waren. Die Teilnehmer:innen zeichneten die Umriss einer Zelle für sechs Personen auf den Asphalt und standen dort in der Anzahl von etwa fünfzig Personen, um damit die unmenschlichen Haftbedingungen zu veranschaulichen, unter denen ihre Angehörigen festgehalten wurden. Die Teilnehmer:innen hielten Poster und Fotos der Gefangenen mit Spuren von Schlägen und Folter in den Händen. – Anmerkung der Autorin]

Und noch etwas zum Thema raus aus dem Museum. Im August organisierten die Künstler:innen zwei Aktionen: „Male nicht – streike“ und „Die Kunst des Regimes“. Am Tag nach der ersten Aktion hat mich ein Bekannter vom Künstlerverband mit dem Vorschlag angerufen, an einer Ausstellung teilzunehmen: „Bring deine Sachen mit! Wenn sie uns den Raum nicht geben, gehen wir auf die Straße!“ Als Künstler, der inzwischen mit etwas anderen Kategorien arbeitet, dachte ich: „Eine Ausstellung in einem Gebäude? Nein, jetzt ist nur die Straße möglich!“ Das heißt, ich war von Anfang an darauf ausgerichtet, rauszugehen, keine Innenräume bitte! Letztendlich durften die Künstler:innen keine Ausstellung auf der Straße veranstalten, doch die Straße fand statt, direkt vor dem Palast [Palast der Künste, Minsk], sie hieß „Rot auf Weiß gegen Schwarz“. Daran beteiligten sich vor allem Bildhauer:innen, es gab aber auch Elemente der performativen Kunst: Volha Niachai brachte zum Beispiel eine riesige Skulptur in Form eines Pferdekopfes mit und übergoss sie mit Farbe. Die Künstler:innen verstanden, dass es nicht ausreicht, das Werk zu zeigen, es braucht Handlung!

Das heißt, selbst der Künstlerverband geht auf die Straße!

MG: War einmal. Es war dann doch eine einmalige Aktion. Später kam eine meiner Meinungen nach neutrale und formale Stellungnahme des Künstlerverbandes: „Wir sind gegen Gewalt, stoppt die Gewalt.“ Weiter ging es nicht. Ich wandte sofort ein: „In der Stellungnahme fehlen zwei wichtige Punkte, ohne die die Gewalt nicht aufhören wird: Forderung nach Neuwahlen und Rücktritt!“ Aber auf jeden Fall halte ich es für ein klassisches Beispiel, das zeigt, wie das Rausgehen aus dem Museum – eine spontane Geste – die Aktion sichtbar machte.

Übrigens, glaubt ihr nicht, dass wir gerade eine Neudefinition des Begriffs „Aktion“ beobachten? Du schaltest Zoi im Hof ein, schon machst du eine Aktion! Und es kann sein, dass du für diese Aktion bestraft wirst und ins Gefängnis kommst! Heute weiß man in Belarus vielleicht nicht immer, dass man eine Aktion durchführt.

AS: Ja, andererseits ... nur ganz am Anfang [im August/September 2020] hätte es sein können, dass man eine Aktion veranstaltet, ohne das zu wissen. Jetzt, nach mehr als zwei Monaten, weiß man das schon ziemlich genau. Am Sonntag um 19 Uhr auf die Straße zu gehen – das ist im Grunde genommen schon Ausdruck einer bestimmten Haltung. Das ist eine Herausforderung. Eine Handlung, die Konsequenzen haben kann. Und ja, es kann auch reiner Aktionismus sein!

MG: Vor Kurzem hatte ich eine neue persönliche Erfahrung – ohne künstlerischen Ausdruck. Ich bin spätabends von meinem Atelier den Prospekt entlang nach Hause gefahren. Mit der Flagge. Ohne die Unterstützung der Menge,

PARTISANKA #35, 2021

45

sozusagen „nicht zur rechten Zeit“ ... wohl wissend, dass es Probleme geben könnte. Ich muss zugeben, das ist auch ein sehr interessantes und angenehmes Gefühl.

Dass du dir das erlaubst, oder?

MG: [lacht] Ja, wenn man sagt: „Es ist schon irgendwie so lange her, dass ich mir was erlaubt habe!“ Ich erlaube mir natürlich die ganze Zeit etwas – nur so wird ja die Kunst gemacht, aber mit dieser einfachen Praxis war das anders. Wahrscheinlich habe ich mir gerade keine Gesten erlaubt, die als politisch gedeutet werden können. Ich habe immer gerne in Grenzbereichen gearbeitet, wo es unmöglich war, mit Sicherheit zu sagen, ob es sich um eine politische oder eine künstlerische Aktion handelt.

AS: Ich mag das aber sehr, dass der Begriff „Aktion“ jetzt so weit gefasst ist. Die Kunst hat jetzt den ganzen Raum besetzt! Vielleicht ist es tatsächlich eine Art physisches Bedürfnis einer Person, die die ganze Zeit im Gefängnis festgehalten wurde und dann plötzlich ...

... gibt man ihr einen Filzstift ...

AS: ... ja, einen Filzstift und ein Stück Pappe, und sie lässt sich mitreißen! Ich meine, genau das ist mit uns passiert. Und vielleicht beeinflusst die:der Künstler:in sie gar nicht? Öffnet sie:er die Türen oder nicht? Natürlich nehmen wir Künstler:innen an, dass wir da etwas öffnen, weil man ja nichts machen kann, was man noch nie zuvor gesehen hat. Menschen brauchen Muster.

Um Zoi einzuschalten zu können, muss es ihn geben?

AS: Ja, es muss Zoi geben, und eine Musikanlage und auch das Verständnis dafür, wann er eingeschaltet werden soll – wenn das unerwartet kommt. Das ist übrigens ein gutes Beispiel für Aktionismus.

MG: In der Protestkunst würde ich zwei Schichten unterscheiden: Graffiti und Aktionismus, aus meiner Sicht sind das die zwei populärsten Ausdrucksformen.

Und vielleicht auch die Plakatkunst?

MG: Ja, aber das Plakat war für mich keine Überraschung: In Belarus gab es immer eine starke Tradition des sozialen Plakats. Im Bereich Graffiti hat sich aber tatsächlich etwas verändert, diese Kunstgattung war hier bislang eher zahnlos und hatte dekorativen Charakter, was mich schrecklich nervte.

Meinst du vielleicht nicht Graffiti, sondern Street Art: Schablonen, Aufkleber, Inschriften ...

MG: Ja! Früher hatten wir Muralismus! Ekelhaft und üppig. Diese vergrößerten Fotos und Illustrationen aus dem Notizbuch ...

AS: Und nur mit der Erlaubnis der Stadtverwaltung. Was dem eigentlichen Wesen der anarchistischen Kultur der Street Art widerspricht.

MG: Absolut! Und jetzt sind Politik und Ironie in die Street Art eingegangen. Mobilität, Anonymität ... das ist fantastisch!

AS: Das Wichtigste ist, dass alles im „Hier und Jetzt“-Modus geschieht. Selbst wenn eine Aktion oder eine kulturelle Manifestation kurzlebig ist, kann sie dennoch die Gesellschaft beeinflussen, denn Letztere formiert sich ja gerade durch solche Handlungen.

MG: Die Gesellschaft formiert sich, und die Künstler:innen beginnen, auf den gesellschaftlichen Auftrag zu reagieren, vorher führten sie eher ein Parallellieben. Wenn du nicht verstehst, für wen du diese Ausstellungen machst? Warum

diese Ausstellungen gemacht werden? Warum sie zum Beispiel in solcher Anzahl veranstaltet werden? Endlich wird der gesellschaftliche Auftrag gehört. Und das ist bewundernswert.

Der Staat hört uns nicht, aber auf der Ebene der Öffentlichkeit, auf der Ebene der horizontalen Graswurzelinitiative hören wir einander. Es gibt für einen Belarus:innen gerade nichts Interessanteres auf der Welt ... und als Künstler:in kannst du einfach nichts malen, was nicht damit zu tun hat.

Ich möchte auch den geplanten theatralischen Aktionismus erwähnen – die musikalischen Darbietungen des Chors mit „Der mächtige Gott“ und anderen symbolhaften Werken.

Und meine letzte Frage – was gibt eine Epoche des Wandels der:dem Künstler:in?

MG: Wenn ich es manchmal schaffe, die Situation mit Distanz zu betrachten, sage ich mir: „Das ist fantastisch!“ Wenn ich mit meiner Tochter Mascha spreche und versuche, ihre Fragen zu beantworten, verstehe ich, dass weder ich noch irgendjemand in Belarus Erfahrung mit solchen Erlebnissen hat! Was kann ich ihr sagen? „Dein erwachsener Vater, dem noch in seiner Kindheit beigebracht wurde: Du bist ein Berg!, Du musst!, Hinter dir wie hinter einer Mauer ist jetzt verwirrt ... Alle Erwachsenen sind gerade verwirrt!“ Aber in einer Zeit des historischen Umbruchs zu leben, ist unglaublich. Nach so einem Eintauchen kehrt man in die Realität zurück und wird mit elementaren Fragen konfrontiert, die mit dem Gefühl von Sicherheit, Geborgenheit und so weiter verbunden sind.

AS: Für mich ist, abgesehen von dem wahnsinnigen Dauerstress, alles, was um mich herum passiert, natürlich eine Herausforderung. Die gegenwärtige Situation zeigt, dass die Welt nach einigen Grundprinzipien funktionieren kann – nach denen der Ehre und Würde. Und das sind nicht nur Floskeln, sondern sehr klare Konzepte, nach denen man jetzt lebt und nach denen man filtert. Sie sind nicht nichtig. Die belarussische Realität hat das offengelegt. Und das gefällt mir.

Im normalen Alltagsleben waren die Grundsätze der Ehre und Würde schon immer da, aber für viele waren sie irgendwie lächerlich. Mein Leben mit Mischa hat sich nicht wirklich verändert, es wird sich auch danach nicht ändern. Wir ändern uns nicht ... weder unser Denken noch unser Handeln. Nichts. Wir werden danach leben, wie wir davor gelebt haben, aber vielleicht werden wir anderen Menschen nicht als dumm erscheinen. Denn wenn du versuchst, deine Prinzipien, deine Wahrheit ... ehrliche Sachen zu verteidigen, halten dich die anderen irgendwie für dumm.

Dumm oder pathetisch ...

AS: Ganz genau! Pathos ist auch eine gefährliche Sache, und ich will noch mehr sagen. Ich habe noch nie darüber gesprochen ... – Ich dachte immer, dass man über solche Dinge nicht spricht, sondern sie einfach macht. Unsere Tochter Mascha hat am 9. August fünf Menschen gerettet. Wir warteten bei Freund:innen ab, bis es nicht mehr knallt, als sie uns plötzlich in der Nacht anrief und schrie: „Geht bloß nicht raus!“ Sie sah, wie auf den Straßenbahnschienen der Jakub-Kolas-Straße aus Kleinbussen auf Menschen geschossen wurde ... wie bei einer Safari. Aus dem Fenster heraus schrie sie den Jungs zu, sie sollten in unseren Hof laufen, und ließ sie in unserer Wohnung übernachten. Das ist natürlich ... wenn man das erzählt, kann man es selbst kaum glauben.

Und mich erinnert das an die heldenhaften Pioniergeschichten, die wir in der Schule lasen ...

AS: Genau! Die Bücher mit dem Titel „Niemals vergessen!“ ... all die Pioniere und erhängten Partisanen, die auf Rücken eingeritzten Sterne. Ich kann mich an all die Geschichten noch sehr genau erinnern. Und jetzt verstehe ich, dass meine Tochter eine vergleichbare Tat vollbracht hat. In der

ANTONINA SLOBODTSCHIKOVA UND MIKHAIL GULIN

46

© Yauhen Aftretski. Плошча Перамен, Мінск, жнівень 2020 / Plošča Pieramien, Minsk, August 2020

Kindheit waren diese Held:innen in Büchern, und jetzt sind die Held:innen um uns herum. Das ist meine wichtigste Entdeckung.

MG: Ich will noch Antoninas Worte zum Heldentum ergänzen. [Von der Straße sind hupende Autos zu hören] Die Abwesenheit von Hierarchie in unserer Zeit ist doch erstaunlich. Und wir sind alle Held:innen. Es ist fantastisch, was gerade mit diesem pathetischen Konzept geschieht. Eine Oma ging zum Marsch – sie ist wertvoll. Jemand stand mit einem Schild da oder hob die Hand zum Victory-Zeichen oder schrieb einfach etwas – und das genügt, du bist eine Held:in! Es spielt keine Rolle, ob du in Haft warst oder nicht, ob sie dich geschlagen haben oder nicht ... [die Autogeräusche und Rufe aus dem offenen Fenster werden

stärker] ... Ich muss wirklich mal aus dem Fenster schauen – ist das ok?

[Wir stehen alle auf und gehen zu den Fenstern mit Blick auf die Kreuzung des Unabhängigkeitsprospektes und der Kazlova-Straße – das ist das Zentrum von Minsk. Eine festlich gekleidete Gruppe junger Menschen mit Flaggen geht den Prospekt entlang].

MG: Wow! WOW! Dort drüben laufen die Student:innen. Großartig!

Deutsche Übersetzung von Iryna Herasimovich und Tina Wünschmann

Аўтарытарызм і патрыярхат, альбо Чаму пратэстуюць беларускі

Альміра Усманава, філосафка

Верасень 2020

Адной з найбольш адметных рыс беларускай рэвалюцыі 2020 года з’яўляецца яе “жаночы твар”. Ад самых першых дзён пасля выбараў і жорсткіх рэпрэсій, развязаных рэжымам, ланцугі і шэсці жаночай салідарнасці сталі праходзіць у розных гарадах Беларусі. Жаночыя акцыі праводзіліся не толькі па суботах, але фактычна кожны дзень і паўсюль. Жанчыны рознага ўзросту выходзяць на вуліцы, і, каб мабілізавацца, ім не патрэбныя лідары. Шмат жаночых твараў сталі сімваламі пратэснага руху. Напрыклад, 73-гадовая Ніна Багінская, якая далучаецца да кожнай акцыі пратэсту з бел-чырвона-белым сцягам, які яна шые сама¹. Жанчыны зразумелі, што маюць палітычную свабоду выбару, і гатовыя супраціўляцца рэжыму.

Чаму жанчыны адыгрываюць такую важную ролю ў цяперашнім беларускім пратэсным руху? На чым грунтуецца гэтая палітычная мабілізацыя? Каб растлумачыць гэты феномен узнікаючай палітычнай суб’ектыўнасці беларускіх жанчын, было б няправільна апісваць масавую жаночую мабілізацыю як проста вынік згаданай серыі сумных падзей і пэўных абставін гэтага выбарчага лета. Гэта праўда, што жанчыны змянялі мужчын і выступалі за іх (кандыдатаў ці мужоў, партнёраў, сыноў, бацькаў, якія былі арыштаваныя і збітыя да і пасля 9 жніўня). Але беларускі неўзабаве зразумелі, што найперш прадстаўляюць сябе і дзейнічаюць самастойна, бо хочучь, каб іх голас быў пачуты.

Сцяг і плакат з выявай жанчыны, якія ўдзельнічалі ў пратэстах у Мінску ў 2020 годзе

Дылемы прадстаўніцтва: жанчыны як палітычныя (не)суб’екты ў аўтарытарнай дзяржаве

У цэлым палітыка застаецца прэрагатывай патрыярхату. Беларусь не стала выключэннем, аднак тут ёсць некаторыя асаблівасці. З аднаго боку, спецыфіка пераходнага перыяду ў былых сацыялістычных краінах. З другога – асаблівасці сістэмы ўлады, характэрнай для беларускага аўтарытарызму, што прадстаўляе такую сістэму кіравання, пры якой усё падпарадкоўваецца волі аднаго чалавека (прававыя інстытуты, аграрны сектар, прамысловасць, адукацыя, банкаўская сістэма, армія і дзяржаўныя ідэалагічныя апараты). Улічваючы, што гэты рэжым у значнай ступені абапіраецца на дзяржаўныя рэпрэсіўныя апараты, у якіх гістарычна дамінуюць мужчыны, можна сказаць, што кіраванне Лукашэнкі ўяўляе сабой тыповы гомасацыяльны маскулінны палітычны парадак, які фінансава забяспечвае дабрабыт падпарадкаваных яму мужчын (са зброяй) і падтрымлівае вельмі характэрны спосаб зносін зверху ўніз, пры якім мова загадаў і сэксісцкае стаўленне да актыўных жанчын сталі нормай.

Выявы ў СМІ з беларускіх акцый пратэсту перадаюць моцны візуальны пасыл, які адлюстроўвае супрацьстаянне мірных жанчын у белым з кветкамі ў руках узброеным “мужчынам у чорным” у масках (якія жорстка затрымліваюць жанчын). Гэта не проста ідэалагічны хітрык, праз які дзяржаўныя СМІ спрабуюць стварыць карцінку, убачыўшы якую людзі пабаяцца выйсці на вуліцу. Гэта красамоўная ілюстрацыя таго, як размяркоўваецца ўлада, а таксама якая роля надаецца жанчынам у аўтарытарнай дзяржаве.

На пачатку выбарчай кампаніі Лукашэнка публічна заявіў, што Канстытуцыя Беларусі дае моцную ўладу прэзідэнту і што яна “не пад жанчыну”. “Небаракі” (жанчыны), як ён сказаў, проста абрынуцца пад цяжарам прэзідэнцкіх абавязкаў. Гэтая заява адразу выклікала шквал абурэння з боку многіх беларусак і беларусаў. З аднаго боку, дзейны прэзідэнт фактычна дыскрэдытаваў сябе як гаранта Канстытуцыі, якая (з савецкіх часоў) гарантавала роўныя правы жанчынам і мужчынам. З іншага боку, гэта была відавочна сэксісцкая

і дыскрымінацыйная заява ў дачыненні да значнай часткі электарату. Аднак пытанне аб тым, ці дастаткова саспела беларускае грамадства, каб прагаласаваць за жанчыну, заставалася без адказу да самага дня выбараў.

Сапраўды ўражвае, як беларускіх жанчын выключаюць з працэсу прыняцця палітычных рашэнняў на вышэйшым узроўні, але гэта можа быць не настолькі заўважна праз пэўныя нюансы. Жанчынам адводзіцца каля 30–34% месцаў у беларускім парламенце, што вышэй за сярэдні паказчык па свеце – 22-23%. Лукашэнка трымае гэтае пытанне (квоту жанчын) пад сваім кантролем, і гэта не дзіўна, улічваючы, што беларускі парламент сам па сабе з’яўляецца ўпрыгожаннем рэжыму і яго асноўная функцыя – імітацыя падзелу паўнамоцтваў і падтрыманне іміджу прадстаўнічай дэмакратыі. Так званы Беларускі саюз жанчын эфектыўна выконвае тую ж палітычную функцыю і нібыта “прадстаўляе” калектыўнае “мы” ўсіх жанчын Беларусі. Між тым прадстаўніцтва жанчын у выканаўчай уладзе значна адстае: за час кіравання Лукашэнкі жанчыны займалі толькі каля 10% высокіх пасад у міністэрствах. У мінулым было некалькі жанчын-міністраў (на пасадах міністра інфармацыі альбо міністра працы і сацыяльнай абароны), але важна адзначыць, што ў адукацыі, культуры і медыцыне, дзе жанчыны складаюць да 80-85% бюджэтнікаў, яны ніколі не займалі міністэрскіх пасад.

Аднак ёсць адна дзіўная асаблівасць, якая характарызуе прысутнасць жанчын у вышэйшых органах кіравання пры Лукашэнку: некаторыя пасады ў яго апараце доўгі час і не выпадкова займалі жанчыны. Сёння гэта нязменная кіраўніца Цэнтрвыбаркама Лідзія Ярмошына; старшыня Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Беларусі (першая жанчына на гэтай пасадзе) Наталля Качанава, якая раней займала пасаду кіраўніцы Адміністрацыяй прэзідэнта; і прэсавая сакратарка Лукашэнкі Наталля Эйсмант.

Чаму менавіта гэтыя пасады саступілі жанчынам? Безумоўна, прысутнасць на іх жанчын стварае сімулякр удзелу жанчын у дзяржаўным кіраванні, імітуючы пэўны гендарны баланс ва ўладзе, але насамрэч менавіта на гэтых пазіцыях жанчыны наогул не прымаюць ніякіх аўтаномных рашэнняў. Іх роля абмежаваная двума фактарамі. Па-першае, іх асноўная функцыя – быць пасярэднікамі ў адносінах як з насельніцтвам, так і з вонкавым светам (яны з’яўляюцца перакладчыцамі волі свайго кіраўніка і ніколі не выступаюць ад свайго імя). Па-другое, дыктатар выкарыстоўвае жанчын у якасці пасярэдніц кожны раз, калі яму трэба палепшыць свой імідж перад грамадствам альбо каб усталяваць кантакт з тымі сацыяльнымі групамі, якія робяцца занадта ўплывовымі крытыкамі рэжыму (напрыклад, менавіта Качанаву Лукашэнка даслаў на сустрэчу з рухам “Маці 328”, бо грамадскі рэзананс стаў занадта гучным). Такое пасярэдніцтва асабліва важнае, калі дыктатар не можа наўпрост выкарыстоўваць свой рэпрэсіўны дзяржаўны апарат і патрабуецца нейкі іншы спосаб прыняцця рашэнняў у рэжыме мяккай сілы.

Сцяг і плакат з выявай жанчыны, якія ўдзельнічалі ў пратэстах у Мінску ў 2020 годзе

Палітычнае падсвядомае патрыярхальнай улады

Як усё гэта магчыма ў дзяржаве, кіраўнік якой паслядоўна паўтарае, што яму ўдалося захаваць фундаментальныя прынцыпы сацыялістычнага ладу, атрыманыя ў спадчыну ад савецкіх часоў? На мой погляд, Лукашэнка – выкапнёвы ўзор позняга савецкага партакрата. Прэзідэнт, які па-ранейшаму пазіцыянуе сябе як аплот дзяржаўнага сацыялізму і гарант сацыяльнай дзяржавы, з’яўляецца спадчыннікам позняга савецкага патрыярхату. Робячы абразлівыя заявы пра немагчымасць жанчын удзельнічаць у палітычным кіраванні краінай, ён, здаецца, не ўяўляе, што лягло ў аснову ранняга этапу сацыялістычнага праекта перабудовы грамадства і якую ролю ў гэтым адыграла “жаночае пытанне”.

© Yauhen Attetski

Сцяг і плакат з выявай жанчыны, якія ўдзельнічалі ў пратэстах у Мінску ў 2020 годзе

Савецкі гендарны парадак быў даволі прагрэсіўным у многіх аспектах, аднак ён не спыніў шматвяковую традыцыю гендарнай дыскрымінацыі. Савецкія жанчыны, несумненна, актыўна ўдзельнічалі ў грамадскім жыцці і сферы вытворчасці (значна больш, чым заходнія жанчыны ў той жа перыяд). Аднак, пачынаючы з 1930-х гадоў і да канца эпохі сацыялізму, савецкая дзяржава ставіла жанчын на службу рэжыму і падтрымлівала патрыярхальны статус-кво ў сферы палітычнага кіравання. Канстытуцыя 1936 года канстатавала дасягнутую роўнасць палоў, але паміж заяўленымі прынцыпамі і рэальнай палітыкай дзяржавы ў дачыненні да прыняцця жанчынамі рашэнняў існаваў велізарны разрыў. Мілітарызацыя эканомікі і палітыкі, якая пачалася ў сярэдзіне 30-х гадоў, не пакінула жанчынам месца ў кіруючых органах (за выключэннем дыпламатычнай сферы, калі прыгадаць выпадак з вядомай сацыялістычнай феміністкай Аляксандрай Калантай і савецкіх жанчын, якія пазней сталі актыўнымі ўдзельніцамі міжнародных жаночых кангрэсаў²). Жанчыны маглі ўвайсці ў вышэйшы орган дзяржаўнай улады – Вярхоўны Савет, але сам Савет быў выключна дэкаратыўным. Не дзіва, што сярод членаў Палітбюро не было жанчын і мала жанчын займалі кіруючыя пасады ва ўрадзе.

Цытуючы Жарану Папіч, можна зрабіць выснову, што “сацыялізм быў канцэнтрацыяй розных сацыяльных і ідэалагічных элементаў – камуністычных, мужчынскіх, патрыярхальных і аўтарытарных. Гэта прапаноўвала жанчынам спецыфічны мікс прагрэсіўных законных правоў і вельмі рэальнага і навязлівага патрыярхату, які кіраваў іх лёсамі ды штодзённым жыццём”³.

Улічваючы такі гістарычны досвед грамадзян і грамадзянак, што нарадзіліся ў былых сацыялістычных краінах, а таксама фактар шматвяковага выключэння жанчын з палітыкі, робіцца больш зразумелым, чаму ў постсавецкіх грамадствах жанчыны,

Сцяг і плакат з выявай жанчыны, якія ўдзельнічалі ў пратэстах у Мінску ў 2020 годзе

якія прэтэндуюць на лідарства ў розных сферах, часта рызыкуюць стаць прадметам асаблівага роду кпінаў і абразаў. Патрыярхальны электарат успрымае жанчын у палітыцы як “кухарак”, якія не могуць кіраваць краінай. Гэты ярлык-стыгма, які пайшоў ад цытаты Леніна (адмыслова скарочаны і выведзены з гістарычнага і тэарэтычнага кантэксту), стаў папулярным у 1990-х. Яго выкарыстоўваюць як аргумент, каб крытыкаваць усё, што звязана з савецкай палітычнай сістэмай і яе эгалітарнымі прынцыпамі, а таксама каб легітымізаваць маскулінную культуру новых палітычных эліт, якія прыйшлі да ўлады пасля 1991 года, супрацьпастаўляючы культуру “прафесіяналаў” культуры палітычных аматараў.

Між тым у артыкуле “Ці змогуць бальшавікі ўтрымаць дзяржаўную ўладу?”⁴1917 года Уладзімір Ленін не сказаў нічога абразлівага пра жанчын. Вобраз “кухаркі” ён выкарыстаў, каб падкрэсліць класавы і гендарны прыгнёт, уласцівы папярэднім рэжымам, якія выключалі людзей ніжэйшага саслоўя з палітычнага поля. Ён пісаў пра неабходнасць стварэння ўмоў для прыцягнення прадстаўнікоў і прадстаўніц розных сацыяльных пластоў да ўдзелу ў дзяржаўным кіраванні (як неабходнай умове пабудовы сапраўды народнай дзяржавы). Але ў той жа час падкрэсліваў, што рабочыя і сяляне павінны навучыцца кіраваць, каб нагнаць недахоп гістарычнага досведу і адсутнасць адукацыі. Справа не толькі ў тым, што “любая кухарка павінна мець магчымасць кіраваць краінай”, але і ў тым, што “кожная кухарка павінна навучыцца кіраваць дзяржавай”.

Сцяг і плакат з выявай жанчыны, якія ўдзельнічалі ў пратэстах у Мінску ў 2020 годзе

Новае пакаленне супраць старога дыктатара

Лукашэнка неаднаразова казаў, што без падтрымкі жанчын

^[1] Яе смелы адказ “Я гуляю!” амапаўцам, якія спрабавалі перашкодзіць ёй рухацца далей, стаў папулярным мемам. Але насамрэч яна “гуляе” больш за 30 гадоў, яшчэ ад перабудовы.

^[2] Гл.: Ghodsee K. R. (2019). Second world, second sex: socialist women’s activism and global solidarity during the Cold War. Durham: Duke University Press.

^[3] Papic, Zarana. (1994) Nationalism, patriarchy and war in ex-Yugoslavia. In: Women’s History Review, 3:1, p. 116.

^[4] Ленин, В. И. Удержат ли большевики государственную власть? “Просвещение”, октябрь 1917, № 1-2. // Перепечатано в: В. И. Ленин Полное собрание сочинений, изд. 5-е. М., 1981. Т. 34, с. 315.

ён не стаў бы прэзідэнтам. Але якія рэзкія змены вясны–лета 2020 года прывялі да таго, што ён ужо не можа спадзтвацца на іх ляальнасць? На працягу многіх гадоў жанчыны заставалі трывалай сацыяльнай апорай Лукашэнка, бо пераважна жанчыны занятыя ў бюджэтнай сферы, а значыцца, атрымліваюць нізкія заробкі і моцна залежаць ад дзяржаўнай падтрымкі ў плане сацыяльнага забеспячэння. Як бы сумна гэта ні гучала, але фальсіфікацыі выбараў, арганізаваныя яго адміністрацыйнай вертыкаллю, на самым ніжнім узроўні забяспечваліся жанчынамі (у асноўным настаўніцамі), якія былі чальцамі выбарчых камісій. Удзел настаўніц невыпадковы, калі прыгадаць, што школа як сацыяльны інстытут з’яўляецца стрыжнем “дзяржаўных ідэалагічных апаратаў” (спасылочыся на вызначэнне Л. Алцусэра), якія замацоўваюць працу вертыкалі ўлады.

Погляды жанчын, якія горача падтрымліваюць рэжым, зададзеныя іх сацыяльным становішчам і вызначаюцца шэрагам фактараў. Сацыялагічны партрэт жанчын, якія складаюць сацыяльную апору беларускага аўтарытарызму, можна ахарактарызаваць наступным чынам: гэта жанчыны старэйшыя за 50 гадоў, работніцы бюджэтнай сферы, якія баяцца быць звольненымі незадоўга да выхаду на пенсію, жывуць у невялікіх гарадах і ў сельскай мясцовасці і глядзяць дзяржаўныя тэлеканалы. Яны ўспрымаюць Лукашэнка як абаронцу сацыяльна арыентаванай палітыкі і савецкай мадэлі сацыяльнай дзяржавы.

Ядром электарату Лукашэнка з’яўляюцца і пенсіянеры – тыя, хто старэлі разам з ім, пакуль ён быў ва ўладзе. Менавіта гэтая група выбаршчыкаў захоўвае ўспамін пра савецкую сістэму сацыяльнага забеспячэння і адчувае настальгію па тых часах, калі Беларусь, Расія і іншыя былыя савецкія рэспублікі былі часткай адной дзяржавы. Менавіта ім галоўным чынам адрасаваная рыторыка пра стабільнасць дзяржавы і сацыяльную справядлівасць. Адносіны гэтай групы з дзяржавай абмежаваныя трыма аспектамі: своечасова атрыманымі пенсіямі, коштамі камунальных і даступнасцю медыцынскіх паслуг. Гэта не азначае, што тут усё ў парадку – пенсіі нізкія, кошт камунальных паслуг пастаянна падвышаецца, лекі (асабліва імпартныя) дарагія, але, каб зразумець іх выбарчыя паводзіны, трэба ўлічваць як мінімум дзве акалічнасці. Па-першае, гэта сацыяльная група, якая

© Yauhen Affetiski

застаецца актыўнай аўдыторыяй дзяржаўных тэлевізійных каналаў, па-другое, гэтая група не ведае, што насамрэч адбываецца ў сектары эканомікі.

Ўсё ж за 26 гадоў свайго прэзідэнцтва Лукашэнка страціў сувязь з рэальнасцю. У яго адносінах з жанчынамі як выбарчай групай даўно намеціўся разлад, толькі Лукашэнка, зразумела, гэтага не заўважыў. У нашы дні ён наўрад ці ўсведамляе, хто з’яўляецца яго сацыяльнай апорай і чаму жанчыны мабілізаваліся супраць яго кіравання.

Сацыяльная група, якая да нядаўняга часу падтрымлівала яго як прэзідэнта, ужо не аднародная. Напрыклад, жанчыны, якія працуюць у сістэме аховы здароўя (дзе яны складаюць да 85% супрацоўнікаў), сталі палітычна актыўнымі з дзвюх прычын. Па-першае, праз немагчымасць і нежаданне ўладаў прымаць належныя меры супраць пандэміі. Па-другое, таму што менавіта лекарам давялося лячыць ахвяр гвалту, здзейсненага АМАПам адразу пасля выбараў. З таго часу яны працягваюць пратэставаць супраць гвалту кожны дзень. Варта таксама адзначыць, што сярод жанчын, якія пратэстуюць, шмат работніц сферы культуры, спартсменаў, індывідуальных прадпрымальніц, прадстаўніц творчых індустрыяў і ІТ-сектара – то–бок тых, чый прафесійны занятак дазваляе атрымаць большую эканамічную незалежнасць і мець іншы характар. Ім не блізкія патрыярхальныя погляды на жаночы “абавязак”.

Але найбольш важным фактарам, безумоўна, з’яўляецца разрыў паміж пакаленнямі. Лукашэнка, відавочна, прапусціў момант, калі на палітычную сцэну выйшла новае пакаленне жанчын, многія з якіх нарадзіліся пасля таго, як ён заняў пасаду прэзідэнта. Беларускія жанчыны ва ўзросце ад 18 да 40 гадоў жывуць у іншым, глабалізаваным, лічбавым свеце. Яны падзяляюць іншыя каштоўнасці, маюць адрознае бачанне перспектывы кар’ернага росту і разуменне асабістай свабоды. Для іх Лукашэнка – грубян, які ставіцца да жанчын зняважліва, як да “прадметаў”. Лукашэнка ўспрымаюць як дзіўнага персанажа з крымінальных 1990-х (альбо коміксаў пра бандытаў), аточанага такімі ж, як ён. Маладзейшыя беларускія жанчыны, нават калі не ўсе з іх лічаць сябе феміністкамі, у большасці сваёй не падзяляюць першабытных поглядаў прэзідэнта на месца жанчын у грамадстве. Яны не хочуць заставацца прыдаткам чужой для іх сістэмы, яны не збіраюцца “варыць бэршчы”, а імкнуцца актыўна ўдзельнічаць

АДЬМІРА УСМАНАВА

52

у стварэнні іншай сацыяльнай мадэлі, якая таксама будзе спрыяць іх прафесійнай і асабістай рэалізацыі.

Класічная грамадская сфера сфармавалася як прастора, дзе дамінавалі мужчыны, але эра новых сродкаў масавай інфармацыі радыкальна перамяніла межы паміж публічным і прыватным і аспрэчыла патрыярхальныя нормы ў тым, што датычыцца ўдзелу жанчын у дэмакратычнай грамадскай сферы. Для гэтых жанчын традыцыйная тэлевізійная культура засталася ў дагістарычным часе. Замест дзяржаўных прапагандысцкіх шоу па беларускім тэлебачанні яны глядзяць Netflix. Сёння любы чалавек можа данесці свае погляды, выкарыстоўваючы розныя сацыяльныя сеткі. Прафесійна актыўныя жанчыны новага пакалення выбаршчыкаў дакладна не з’яўляюцца электаратам дзейнага прэзідэнта, для іх аўтарытарны лідар не з’яўляецца ні гарантам канстытуцыі, ні абаронцам іх праваў.

Іншымі словамі, беларускія жанчыны, якія кінулі выклік дзейнаму прэзідэнту, прадстаўляюць гэтую новую, эмансціпаваную, гарадскую, адукаваную, культурна разнастайную Беларусь. Абараняючы сваё права на палітычны ўдзел, яны кажуць рэжыму: “Вы нас не прадстаўляеце! І вы нават не ўяўляеце, хто мы!” (Тут прыгадваюцца заклікі ўдзельнікаў і ўдзельніц акцыі Occupy Wall Street 2012 года.)

Станаўленне жанчын як палітычных суб’ектаў

Тым часам рэжым і яго саюзнікі з іншых постсавецкіх дзяржаў (у першую чаргу пуцінскай Расіі) працягваюць ігнараваць беларусаў і беларусак як палітычных суб’ектаў. Рыторыка антымайдана апісвае палітычную сітуацыю ў Беларусі як путч, арганізаваны замежнымі льялководамі (няхай гэта будзе ЗША, Польшча, ЕС, Літва і гэтак далей) у адпаведнасці з “даведнікамі па каляровых рэвалюцыях”. Людзі ва ўладзе, апантанія рознымі тэорыямі змовы, не хочуць прызнаваць ні прычын унутрыпалітычнага крызісу ў Беларусі, ні свабоду выбару беларускіх грамадзян і грамадзянак, якія выходзяць на вуліцы і агучваюць сваю нягладу сотнямі іншых спосабаў. Дзяржаўная прапаганда (у поўнай адпаведнасці з патэрналісцкім і сэксісцкім стаўленнем экс-прэзідэнта) называе пратэстуючых жанчын “авечкамі”, “прастытуткамі”, “вісклівымі манекенамі”, жанчынамі з нізкай сацыяльнай адказнасцю альбо льялкамі, якія проста не ведаюць, чаго хочуць. Але справа ў тым, што беларусы, і ў прыватнасці беларускі, дакладна ведаюць, чаго хочуць (яны выставілі чатыры палітычныя патрабаванні), што і мабілізуе іх на акцыі пратэсту.

Як я ўжо згадвала вышэй, беларускіх жанчын як выбарчую групу нельга разглядаць як аднароднае ўтварэнне. Застаюцца яшчэ жанчыны, якія працягваюць падтрымліваць “бацьку”, але тых, хто заклікае да змен, значна больш. Іх масавую мабілізацыю супраць рэжыму і ўзрастанне ўсведамлення ўласнай палітычнай суб’ектыўнасці трэба тлумачыць асобна. Гэтая энергія пратэсту і салідарнасць назапашваліся гадамі. Беларускія жанчыны маюць шмат прычын для разрыву сацыяльнага кантракту з аўтарытарным рэжымам і аб’яднання на агульнай глебе.

Я кажу пра ўсіх тых жанчын, якія

выконваюць нізкаплатную працу;

неслі і нясуць асноўны цяжар па выратаванні жыццяў падчас пандэміі;

страцілі сыноў праз дзедзюшчыну ў арміі;

плацяць падаткі паводле дэкрэта аб дармаедстве;

стварылі рух “Маці 328”, змагаючыся за сваіх дзяцей;

пакутуюць ад хатняга гвалту, але не дачакаліся прыняцця закона аб супрацьдзеянні хатняму гвалту (бо, па словах Лукашэнка, усё гэта “глупства, прынесенае з Захаду”);

якім улады пагражаюць забраць дзяцей (пад выглядам дзяржаўнай апекі над дзецьмі, але часта з зусім іншых – палітычных – прычын);

удзельнічалі ў мірных акцыях пратэсту, але аказаліся

бясільнымі перад жорсткім гвалтам з боку ўлад у дачыненні да сябе альбо мужчын – іх сяброў, партнёраў, мужоў, бацькаў, калег;

якіх Лукашэнка выкарыстоўвае для абароны выключна ўласных інтарэсаў;

якіх крывадуць заявы цяперашняга прэзідэнта, што парушаюць нашы канстытуцыйныя правы.

Гэты спіс можна працягваць. Несумненна, вырашальную ролю ў “паўстанні мас” адыгралі гвалт і беззаконне, якія сталі галоўным інструментам кіравання дзяржавай пасля выбараў.

Я не ведаю, што Лукашэнка думае пра рух #MeToo, але, здаецца, ён не ў курсе (яму, напэўна, пра гэта “не паведамлялі”, бо яго асяроддзе не лічыць фемінісцкую палітыку пагрозай для нацыянальнай бяспекі). Я прыгадваю тут рух #MeToo з некалькіх прычын, бо лічу, што параўнанне з ім можа дапамагчы лепш зразумець бягучую сітуацыю ў Беларусі.

Па-першае, тое, што адбываецца ў Беларусі, дэманструе цесную сувязь паміж гвалтам, які дзеецца ў прыватным жыцці асобы і ў грамадскай сферы. Праблема хатняга гвалту, сэксізму і сэксуальных дамаганняў вельмі распаўсюджаная ў постсавецкіх краінах, але ўлады адмаўляюцца прызнаваць і дэкрыміналізуюць яе. У нашы дні беларусы зразумелі, што хатні гвалт – гэта такі тып уладных адносін, што ўся краіна можа стаць закладніцай аб’юзера, які не баіцца пакарання за свае беззаконныя ўчынкі. Сістэма Лукашэнка, пабудаваная на парушэнні правоў чалавека, у наш час здзяйсняе як фізічны, так і сімвалічны гвалт у дачыненні да ўсіх грамадзян, мужчын і жанчын. Па-другое, ледзь не штодня людзі, якія да нядаўняга часу падаваліся адданымі прыхільнікамі і бенефіцыярамі Сістэмы, робяць своеасаблівы камін-аўт. Па–трэцяе, спосаб арганізацыі беларускіх пратэстаў супастаўна са стратэгіяй руху #MeToo ў сацыяльных сетках, а цяперашнія пратэсты ў анлайн- і афлайн-фарматах з’яўляюцца праявай салідарнасці паміж рознымі сацыяльнымі групамі, нават калі сам феміністычны парадок дня не галоўная рухальная сіла ў ім.

Іншымі словамі, для ўсіх, хто па–ранейшаму “баіцца Вірджыніі Вульф” (альбо Аляксандры Калантай, Сімоны дэ Бавуар, Анджэлы Дэвіс і многіх іншых феміністак, якія змагаліся за тое, каб жанчыны сталі паўнапраўнымі грамадзянамі, надзеленымі ўсімі палітычнымі правамі і абавязкамі), я хацела б сказаць: фемінізм не толькі пра жанчын, ён пра нас усіх. Ён важны і неабходны любові і любоў, хто імкнецца спыніць сістэматычны фізічны і сімвалічны гвалт як у публічнай прасторы, так і ў прыватным жыцці – ад турмаў і арміі да выбарчых камісій і дзяржаўнай прапаганды. Ён мае вырашальнае значэнне для ўсіх, хто хацелі б будаваць сваё жыццё на зусім іншых асновах – без страху і прыніжэння, без аўтарытарызму і патрыярхату.

Час жанчын: а што пасля?

Беларусы перамогучы рэжым, хоць гэта і зойме пэўны час і запатрабуе шмат мужнасці і энергіі. Але адно відавочна ўжо цяпер: мы назіраем канец дыктатуры Лукашэнка і заняпад той мадэлі кіравання, якую ён усімі спосабамі спрабуе абараніць. Аднак некаторыя пытанні, якія тычацца будучыні новай дэмакратычнай Беларусі, варта дадаткова разглядаць:

Калі рэжым абрынецца, ці застаюцца жанчыны, якія змянілі аблічча беларускай палітыкі ў гэтыя дні, палітычна актыўнымі ў новых абставінах?

Ці будуць гатовыя звычайныя выбаршчыкі і выбаршчыцы бачыць Ціханоўскую, Цяпкала, Калеснікаву і іншых актыўных жанчын аўтаномнымі палітычнымі суб’ектамі, роля якіх не абмяжоўваецца пазіцыяй сімвалічнай кандыдаткі, хатняй гаспадыні, добрай маці ці чалавека, які займаецца “выключна культурай”?

І апошняе, але не менш важнае: ці прывядзе цяперашні палітычны момант да такой пераагрэўкі сістэмы ўлады, калі галасы жанчын нарэшце будуць пачутыя? Ці паставіцца новы ўрад адказна да гендарнай праблематыкі ва ўсіх сферах, ці зробіць яе прыкрытэтам для новай Беларусі?

PARTISANKA #35, 2021

53

Authoritarianism and patriarchy, or why Belarusian women take issue

Almira Ousmanova, philosopher

As has been noted many times, one of the most distinctive features of the Belarusian revolution of 2020 is its “womanly face”. Starting from the very first days after the elections and brutal repressions unleashed by the regime, the women’s solidarity chains and marches began to take place in different Belarusian cities. At the present moment, women’s actions are not only held on Saturdays; they place every day, everywhere. Women of different ages continue to take to the streets, and they do not need the leaders to mobilise them for further protests. There have been many female faces that have become symbols of the protest movement, such as, for instance, the 73-year-old Nina Baginskaya, who joins every protest action with the white-red-white flag that she sewed herself¹. Women have realised their political agency and are ready to continue contributing to the resistance to the regime.

Why do women play such an important role in the current Belarusian protest movement? What is the background of this political mobilisation? In order to explain this phenomenon of the emerging political subjectivity of Belarusian women, it would not be appropriate to describe the mass women’s mobilisation as a mere consequence of the above-mentioned series of unfortunate events and particular circumstances of this electoral summer. Yes, women have replaced and stood for men (either as candidates, or in place of those husbands, partners, sons, fathers, who have been arrested and beaten after Election Day), but Belarusian women soon realised that, most of all, they represent themselves and act on their own in order to make their voices heard.

Dilemmas of representation: women as the political (non)subjects in authoritarian states

Politics in general remains a rather patriarchal domain. Belarus is no exception, but there are certain particularities here. On the one hand, these are due to specificity of the transition period in former socialist countries. On the other, they are due to the specificity of the power system that is characteristic for Belarusian authoritarianism, which represents a system of governance in which everything is subordinated to the will of one person (legal institutions, the agricultural sector, industry, education, banking, the army and all state ideological apparatuses). Given that this regime relies heavily on the state repressive apparatuses, which are historically male-dominated, one can say that Lukashenko’s rule represents a typical homosocial masculine political order that financially ensures the well-being of the subordinated men (with arms) and establishes

a very characteristic mode of communication from the top to the bottom, in which the language of command and the sexist attitudes towards active women has become a norm.

The media images from the Belarusian protests convey a strong visual message that depicts the opposition of peaceful women in white with flowers to the armed “men in black” wearing masks who brutally detain them. This is not just an ideological trick on behalf of the state media (aimed at creating an intimidating picture in order to prevent people to take out to the streets); it is an eloquent representation of the distribution of powers as well as of the position of women within an authoritarian state.

In the beginning of the election campaign, Lukashenko publicly stated that the Belarusian Constitution gives strong authority to the president and ‘is not suitable for a woman’. ‘Poor things’ (i.e. women), as he said, would simply collapse under the weight of presidential responsibilities. This statement immediately caused a flurry of indignation on the part of many Belarusians, because, on the one hand, the incumbent president actually discredited himself as the guarantor of the Constitution, which (since Soviet times) guaranteed equal rights for women and men, and on the other hand, this was an overtly sexist and discriminating statement against a large part of the electorate. However, the question of whether Belarusian society is “mature” enough to vote for a woman has remained the question of the hour, right up to Election Day.

The exclusion of Belarusian women from the political decision-making process at the top level is really striking but may not be that visible due to certain nuances. Women are given about 30–34% of the seats in the Belarusian Parliament, which is higher than the world average of 22–23%. Lukashenko keeps this issue (women’s quota) under his control. This is not surprising when one considers that the Belarusian Parliament itself serves a solely decorative function in the regime whose main role is to imitate the division of powers and to maintain the image of representative democracy. The so-called Belarusian Council of Women effectively conducts the same political function, as if it would to serve to “represent” the collective “we” of all Belarusian women.

Meanwhile, the representation of women in the executive branch lags far behind: under Lukashenko’s rule, women have occupied only about 10% of leadership positions in ministries. There were some female ministers in the past (in the positions of the Minister of Information or the Minister of Labour and Social Protection). When it comes to education, culture, and medicine (in all these spheres women make up to 80–85% of state employees), it is important to note that there have never been women in the posts of ministers in these respective fields.

However, there is one curious feature that characterises the presence of women in the supreme governing bodies under Lukashenko: some positions in his apparatus have long been occupied by women and this has not been by accident. Currently, these are the permanent head of the Central Election Committee Lidia Yermoshina, Natalia Kochanova, the Chairman of the Council of the Republic the National Assembly of the

Republic of Belarus (the first woman in this post), who previously served as head of the Presidential Administration, and Natalya Eismont, press secretary of the Belarusian president.

Why is it these positions have been granted to women? Certainly, the presence of these women creates a simulacrum of female participation in public administration, imitating a certain gender balance in power, but in reality, women do not make any autonomous decisions at all in these positions. Their role is bound by two factors: firstly, their main function is to perform as mediators in relation both with the population as well as the outer world (they are the translators of the will of their boss and never speak on behalf of their own); and secondly, the dictator uses women as intermediaries in all cases when he needs to adjust something either in his public image, or to get in touch with those social groups that have become critics of the regime who are too influential (for example, it was Kochanova whom Lukashenko sent to meet with the Mothers 328 movement², as the public resonance became too loud). Such mediation is especially important when the dictator cannot directly employ his repressive state apparatus and some other form of decision-making in the soft power mode is required.

Political subconscious of the patriarchy

How is all this possible in a state where the ruler consistently repeats that he has successfully retained the fundamental principles of the socialist system inherited from the Soviet era? In my view, Lukashenko serves as an exemplary fossil of a late Soviet partocrat. The president, who still positions himself as the bulwark of state socialism and a guarantor of the welfare state, is the heir to the late Soviet patriarchy. When making abusive statements about the inability of women to participate in the political governance of the country, he seems to have no idea of what constituted the basis of the early socialist project of rebuilding society in relation to the ‘question of women’. The Soviet gender order was quite progressive in many regards, but, at the same time, it did not put an end to the centuries-old tradition of gender discrimination. Soviet women were certainly active in social life and in the sphere of production (much more so than Western women in the same period). However, since the 1930s and until the end of the socialist era, the Soviet state placed women at the service of the regime and upheld the patriarchal status quo in the sphere of political governance. The constitution of 1936 declared the equality of the sexes, but there was a huge gap between these declared principles and the actual policy of the state towards the involvement of women in the decision-making processes. The militarisation of the economy and politics, which began in the mid-1930s, left no room for women in the governing bodies (with the exception of the diplomatic sphere when one recalls the case of the famous socialist feminist Alexandra Kollontai and of those Soviet women who later on became active participants in the international Women Congresses³). Women could enter the highest body of state power, the Supreme Council, but the Council itself was purely decorative. Not surprisingly, there were no women among the members of the Politburo and very few held leading positions in the government.

To quote Žarana Papić, one can conclude that ‘socialism was a conglomeration of various social and ideological elements that were communist, male, patriarchal and authoritarian. It offered women a very specific mixture of progressive legal rights and a very real and persistent patriarchy that governed their destinies and everyday lives’.⁴

Considering this historical experience of the citizens born in former socialist countries, as well as the factor of the centuries-old exclusion of women from politics, it becomes clearer

why women who claim leadership in post-Soviet societies in various spheres often run the risk of being the target of ridicule and receiving insults of a special kind. The patriarchal electorate perceives women in politics as ‘cooks’, unable to run the country. This stigmatising label, based on a quote from Lenin (shortened on purpose and taken out of its historical and theoretical context) became popular in the 1990s. It was used as an argument for criticising everything connected with the Soviet political system and its egalitarian principles, and for legitimising the masculine culture of the new political elites who came to power after 1991 as a culture of ‘professionals’ rather than of political amateurs.

Meanwhile, there was nothing offensive about female ‘cooks’ in the article, written by V.I. Lenin, ‘Can the Bolsheviks retain state power?’⁵ in 1917. This image was used by Lenin as a double signifier: class and gender oppression under the previous regimes, which had excluded people of lower classes from the political field. He wrote about the need to create conditions for attracting representatives of different social strata to participate in state governance (as a necessary condition for building a state truly of the people), but at the same time the workers and peasants need to learn how to govern in order to catch up with their missing historical experience and lack of education. It is not only that ‘any cook should be able to run the country’, but also that ‘every cook has to learn how to govern the state’.

The new generation against the old dictatorship

Lukashenko repeatedly said that without women’s support he would not have become the president. Then what has so drastically changed in the spring and summer of 2020 that he can no longer rely on their loyalty?

For many years, women remained his solid social pillar, as it is women who prevail among the state employees, low-paid and heavily dependent on state support in the field of social care. Sad as it may sound, but the electoral frauds that have been organised by his administrative vertically, from the bottom level, have been ensured by women (mostly, teachers) who were involved in the election commissions. The involvement of teachers is not accidental if one recalls that schools as social institutions are the core of the ‘state ideological apparatuses’ (to use L. Althusser’s definition), which consolidate the work of the power vertically.

The views of women who are strong supporters of the regime are defined by their social position, which is determined by a number of factors. The sociological portrait of women that constitute the social pillar of Belarusian authoritarianism can be described in the following way: these are women of advanced age, above 50, who are state employees and are afraid of being fired shortly before retirement, who live in small towns and rural areas and who continue to watch state TV channels. They perceive Lukashenko as a defender of socially oriented policy and of the Soviet model of the welfare state.

The core of Lukashenko’s electorate are retired people, those who aged with him while he has been in power. It is this group of voters that retains the memories of the Soviet social security system and feels nostalgic of times when Belarus, Russia, and other former Soviet republics were part of the same state. They are also the main addressees of the rhetoric about stability of the state and social justice.

The relationship of this group with the state is influenced by three aspects: the timely payments of pensions, the cost of utilities, and the availability of medical services. It does not mean that everything is perfect in these regards: pensions are low, the cost of utilities is constantly growing, medicines (especially imported) are expensive, but at least two circumstances should

² Mothers 328 is the movement of mothers whose 16–19 years old children have been imprisoned under Article 328 of the Belarusian Criminal Code, according to which some drug-related crimes carry prison sentences of five to 25 years.

³ See more on this: Ghodsee K. R. (2019). Second world, second sex: socialist women’s activism and global solidarity during the Cold War. Durham: Duke University Press.

⁴ Papić, Zarana. (1994). Nationalism, patriarchy and war in ex-Yugoslavia. In: Women’s History Review, 3:1, p. 116.

⁵ Lenin V.I. Can the Bolsheviks retain state power? (1917). [online] <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/01.htm>.

¹ Her brave response “I am walking!” to the riot officers who tried to prevent her moving further became a popular meme. However, she has been “walking” for more than 30 years, since the times of Perestroika.

АЛМІРА ОУСМАНОВА

56

be taken into consideration in order to understand their electoral behaviour: firstly, it is this social group which remains an active audience of the state television channels, and secondly, this group is unaware of what is happening in the real sector of the economy.

However, over the 26 years of his presidency, Lukashenko has lost touch with reality. In his relations with women as an electoral group, this discord was clear long ago, only he, of course, did not notice it. These days, he hardly understands who is his social support and why women have mobilised against his rule.

This social group that until recently supported him as a president is no longer homogenous. For instance, women who work in the health care system (in which they represent up to 85% of employees) became politically engaged for two reasons: firstly, because of the inability and unwillingness of the authorities to take proper measures against the coronavirus pandemic⁶; and secondly, because it is doctors who have had to treat the victims of the violence executed by the riot police directly following Election Day. They have continued to protest against violence every day since then. It should also be noted that among protesting women there are many cultural workers, athletes, private entrepreneurs, and representatives of the creative and ICT industries. In other words, these are those

whose professional occupation allows for more economic independence and different habits that has nothing to do with the patriarchal views on the female 'duty'.

The most crucial factor, however, is certainly the generation divide. Lukashenko obviously missed the moment when a new generation of women entered the political scene, many of whom were born after he assumed the presidency. Belarusian women aged 18 – 40+ live in a different world that is globalised and digital. They share other values, have a different vision of their career prospects, and a different understanding of personal freedom. They regard him as an indecent man, with his vulgar manners, rogue language, and his denigrating attitude to women as 'objects'. Lukashenko is perceived as an awkward character from the criminal 1990s (or the comics about the bandits), surrounded by men like himself. Younger Belarusian women, even if not all of them consider themselves feminists, for the most part do not share the president's primitive views on the place of women in a society. They do not want to remain an appendage of a system that is alien to them, and see their goal not in 'cooking borscht' (as Lidia Yermoshina suggested ten years ago to female political activists), but in active participation in creating a different social model, which will also foster their professional and personal self-realisation.

The classic public sphere was formed as a male space, but the era of new media has radically transformed the boundaries between the public and the private as well as challenged the patriarchal norms in terms of the participation of women in the democratic public sphere. For these women, traditional television culture is part of prehistoric times. They watch Netflix instead of state propaganda shows on Belarusian TV. Today, anyone can articulate their views using various social media. Professionally active women of the new generation of voters are definitely not the electorate of the incumbent president. For them, the authoritarian leader is neither the guarantor of the constitution, nor the protector of their rights.

In other words, Belarusian women who challenged the incumbent president represent the new Belarus: emancipated, urban, educated, and culturally diverse. In defending their right to political participation, they are telling the regime: You don't represent us! And you don't even know who we are (in recollection of the slogans of the participants of the Occupy Wall Street movement in 2011).

The emergence of women as political subjects

Meanwhile, the regime and its allies from other post-Soviet states (Putin's Russia most of all) continue to ignore Belarusians as political subjects. The anti-Maidan rhetoric describes the political situation in Belarus as a putsch orchestrated by foreign puppeteers (be it the USA, Poland, EU, Lithuania, et cetera) in accordance with the 'guidebooks for colour revolutions'. These men in power, obsessed with various conspiracy theories, do not want to recognise either the reasons for the internal political crisis in Belarus nor the agency of Belarusian citizens who take to the streets and voice their disagreement in hundreds of other ways. The state propaganda (in full compliance with the paternalist and sexist attitude of the ex-president) refers to protesting women as 'sheep', 'prostitutes', 'screeching mummies', as women with low social responsibility, or puppets who simply do not know what they want. The fact is, however, is that Belarusians (and women in particular) know exactly what they want (the four political demands) and what mobilises them to attend the protests.

As I mentioned earlier, Belarusian women as an electoral group cannot be seen as a homogenous entity. There are women who continue to support 'the Daddy' (the nickname of Lukashenko), but there are many more who call for changes. Their mass mobilisation against the regime and the growing awareness of their own political subjectivity need to be explained separately. This energy for protest and solidarity has been accumulating for years. Belarusian women have many reasons for breaking the social contract with the authoritarian regime and uniting on a common ground. Here I refer to all of those women who:

- Receive a penny for their labour while employed in low-paid jobs;
- Bore the main burden in saving human lives during a pandemic;
- Lost their sons due to the army hazing;
- Pay taxes under the decree on parasitism;
- Created the Mothers 328 movement, fighting for their children;
- Suffer from domestic violence, but have not waited for the adoption of the law on counteracting domestic violence (because all this is 'nonsense taken from the West', in Lukashenko's words);
- The authorities threaten with taking their children away to orphanages on dubious grounds (under the guise of state care for children, but often for completely different, generally political, reasons);
- Participated in peaceful protests, but turned out to be powerless against the brutal violence on the part of the authorities against themselves or against men – their friends, partners, husbands, fathers, colleagues;

- Lukashenko uses to protect exclusively his own interests;
- Are offended by the statements of the current president that violate our constitutional rights.

This list could easily be continued. What undoubtedly played the crucial role in the 'uprising of masses' is the violence and lawlessness which, after Election Day, have become the main instrument for ruling the state.

I don't know what Lukashenko thinks about the #MeToo movement, but it seems that he is not in the know (he, probably, was not 'briefed' on this, as his environment does not consider feminist politics as a threat to national security). I speak here of the #MeToo movement for several reasons, as I believe that the comparison may help to understand better the current situation in Belarus.

Firstly, that what is going on in Belarus demonstrates the close connection between violence in the private sphere and the public realm. The issues of domestic violence, of sexism, and sexual harassment are very common in post-Soviet countries, but the authorities deny the problem and decriminalise it. These days, Belarusians have realized that domestic violence is a type of power relationship so potent that the entire country may become the hostage of an abuser who is not afraid of punishment for his lawless deeds. Lukashenko's system, built on the violation of human rights, executes both physical and symbolic violence towards all citizens, no matter whether they are men, women, or others. Secondly, a kind of 'coming out' is being performed almost every day by the people who until recently seemed to be the loyal supporters and beneficiaries of the system. Thirdly, because of the way in which Belarusian protests are organised, they are comparable with the social media strategy of the #MeToo movement, since the current offline and online protests are the manifestation of solidarity among different social groups in Belarus, even if the feminist agenda itself is not the main driving force in it.

In other words, for all those who are still 'afraid of Virginia Woolf' (or Alexandra Kollontai, or Simone de Beauvoir, or Angela Davis, and many other feminists who fought for women to become full-fledged citizens, endowed with all political rights and responsibilities), I would like to say that feminism is not only about women, it is about all of us. It is important and necessary for anyone who aims to put an end to systemic physical and symbolic violence, both in public space and privately, from prisons and the army to election commissions and state propaganda. It is of the utmost importance for all those who would like to build their lives on completely different foundations, without fear and humiliation, without authoritarianism and patriarchy.

Women's time: what will happen after?

Belarusians will win over the regime, although this might take some time and will require a lot of courage and energy. One thing is certain: we are witnessing the end of Lukashenko's dictatorship and the decline of that model of governance that he is trying to defend by all means. However, some questions concerning the future of the new democratic Belarus are worth further consideration:

When the regime collapses, will the women who changed the face of Belarusian politics remain politically active in the new circumstances?

Will ordinary voters be ready to see Svetlana Tikhonovskaya, Veranika Tsepalo, Maria Kolesnikova, and other active women as autonomous political subjects whose role is not limited to the position of a technical candidate, a housewife, a good mother, or a person dealing with 'merely cultural' matters?

And last but not least: will the current political moment lead to a reboot of the system of power so that the voices of women will be heard? Will the new government take the issue of gender mainstreaming in all areas seriously as one of the priorities for the new Belarus?

⁶ Lukashenko has received a very peculiar kind of notoriety for his 'original' prescription for protection against the coronavirus – 'a tractor, vodka, and a bathhouse'.

ЗДЫМАЦЬ НЕЛЬГА ЗЛІТАВАЦЦА

Вольга Бубіч, фатографка, фотакрытык

Фатаграфія як практыка і дакумент грае вялікую ролю ў беларускім пратэсным руху, што стыхійна разгарнуўся 9 жніўня 2020 года як рэакцыя на чарговую фальсіфікацыю вынікаў прэзідэнцкіх выбараў і арышт ключавых постацей апазіцыйнага лагера. Пратэсныя маршы і акцыі працягваюць рэгулярна адбывацца ў Мінску ды іншых абласных і раённых цэнтрах краіны, нягледзячы на затрыманні іх удзельнікаў і судовыя працэсы з парушэннямі ды вердыктамі, якія супярэчаць закону. У гэтым тэксце я паспрабую падзяліцца думкамі адносна ролі і асаблівасці рэпартажнай фатаграфіі ды стрыт-фатаграфавання ва ўмовах новай рэальнасці “эпохі перамен”.

Кастрычнік 2020

НАРОДНЫ РЭПАРТАЖ, або ЦЯПЕР КОЖНЫ ФАТОГРАФ

© Yauhen Attetski

“Мацнейшае за ўсё адчуванне бездапаможнасці. Натопы ўзброеных людзей кідаюць на безабаронных пратэстоўцаў, і я нічога не магу з гэтым зрабіць. Нават мае фотаздымкі нічога не вырашаюць. Сведчанні людзей, якія здымаюць на тэлефон, даюць болей разумення таго, што адбываецца. Не ўпэўнены, што я як фатограф ім патрэбны” (Максім Сарычаў, фатограф, у каментары часопісу Bird in Flight, 12 жніўня 2020).¹

Максім Сарычаў стаў адным з першых беларускіх прафесійных фатографу, хто пазначыў, магчыма, самую знакавую характарыстыку фатаграфічнай практыкі пратэстаў 2020. Нягледзячы на несумненную важнасць акрэдытаваных фатографу для фіксацыі маршаў і акцый, гэтыя ж функцыі цяпер выконваюць любыя грамадзяне, якія апынаюцца ў эпіцэнтры падзей. Прычына не толькі ў чыстай, сырой “дакументальнасці” фармальна “няправільных” фота- і відэакадраў, знятых на тэлефон, што стылістыкай нагадваюць прыём “жывая камера” ранняга фон Трыера, і шакавальным эфекце для публікі. Складанасці, а часам і фізічная немагчымасць працы прафесіяналаў “у полі” звязаныя з рэгулярнымі арыштамі і судамі над журналістамі і фотажурналістамі, распачатымі 27 жніўня 2020 з адначасовага затрымання каля 50 работнікаў гэтай сферы. Сімвалічным было тое, што многіх журналістаў прадстаўнікі праваахоўных органаў прымушалі выдаляць здымкі. На чацвярых карэспандэнтаў, якія адмовіліся гэта рабіць, склалі пратаколы за ўдзел у несанкцыянаванай акцыі (сам пратэст у той дзень быў звязаны з эпізодам, які адбыўся напярэдадні, калі байцы АМАП замкнулі дзверы Чырвонага касцёла, заблакаваўшы ў ім людзей). На судзе Аляксандр Васюковіч, адзін з затрыманых фотажурналістаў, нагадаў², што на ім меліся апазнавальныя знакі, якія паказваюць на прафесію фатографа. Іх ігнараванне супрацоўнікамі АМАП пацвярджае, што супрацоўнікі органаў свядома перашкаджалі працы карэспандэнта.

Затрыманні 27 жніўня 2020 сталі зыходным пунктам сапраўднага палявання на фотажурналістаў. Акрамя Аляксан-

дра Васюковіча (паўторна затрыманага разам з калегам Уладзімірам Грыдзіным у кавярні 13 верасня і асуджанага на 11 сутак), адміністрацыйны арышт атрымалі фатографы Вадзім Заміроўскі і Раман Чмель, аператар Алесь Любянчук і іншыя. Планамерныя намаганні па зніжэнні бачнасці пратэстаў працягваюцца, і да 2 кастрычніка 2020 года ў Беларусі не засталася ніводнага акрэдытаванага замежнага СМІ.

Зачыстка прафесіяналаў прывяла да таго, што TUT.BY – вядучы незаржаўны СМІ краіны – афіцыйна звярнуўся да чытачоў з заклікам, зробленым 18 кастрычніка, дзяліцца фота- і відэаінфармацыяй. На момант напісання тэксту (26.10.2020) ён усё яшчэ размешчаны ў радку “pinned message” на афіцыйным тэлеграм-канале рэсурсу.

Такім чынам, у краіне даволі хутка склалася сітуацыя, дзе фатографам, чые здымкі маюць шанцы з’явіцца ў СМІ, з’яўляецца кожны. Якасць матэрыялу стала ацэньвацца не паводле фармальных прынцыпаў (напрыклад, удалай кампазіцыі кадра, рытму і г.д.), а паводле самога факта наяўнасці візуальнага матэрыялу. Важна фізічнае знаходжанне і фіксацыя таго, што адбываецца на месцы, дзе, цытуючы словы са звароту TUT.BY, знаходзяцца “яркія пратэстоўцы” або праяўляюць “актыўныя дзеянні сілавікі”³. “Актыўныя дзеянні сілавікоў” – эўфемізм, які прадугледжвае агрэсіўныя дзеянні, напады і пераслед падчас затрыманняў мірных удзельнікаў пратэстаў. Магчыма, у сувязі з гэтым мы можам казаць пра з’яўленне такога новага, сумежнага, кантэксна-абумоўленага жанру, як “народны рэпартаж”.

¹ Касьянова, Дар’я. “Сильнее всего ощущение беспомощности”: Фотографы, снимавшие выборы, — о протестах в Беларуси. Bird in Flight, 12.08.2020. [online] <https://birdinflight.com/ru/mir/belarus-2020.html>.

² Добыш, Алесь. “Я не выкрикивал лозунги, это противоречит журналистской этике”: фотографа Александра Васюковича судят как участника митинга. Комсомольская правда, Беларусь, 28.08.2020. [online] <https://www.kp.by/daily/217175.5/4278039/>.

³ Афіцыйны тэлеграм-канал t.me/tutby_official.

АД СУДМЕДЭКСПЕРТЫЗЫ ДА АРТУ

© Yauhen Atfetski Ich habe keine Angst

“Нужны свидетели субботнего велоразгона в Минске. Фото или видео – в личку! Репост, пжлст!” (тэкст аднаго з паведамленняў на сценцы карыстальніцы Facebook з Мінска, верасень 2020).

Акрамя фіксацыі дзеянняў, фатаграфія ў перыяд пратэстаў 2020 пачала набываць яшчэ адну спецыфічную функцыю – як сведчанне адсутнасці факта правапарушэння з боку мітынгоўцаў, якое можа быць прад’яўлена ў якасці доказу іх невінаватасці ў судзе. Пачынаючы з сярэдзіны жніўня ў сацыяльных сетках сталі рэгулярна з’яўляцца просьбы ад членаў сем’яў і сяброў затрыманых падзяліцца не толькі вуснымі, але і візуальнымі доказамі арыштаў і выкраданняў іх блізкіх. Здымкі ці відэа маглі дапамагчы прадэманстраваць, што тыя не “размахвалі рукамі, паводзіліся з выклікам, выкрыквалі “Жыве Беларусь” або аказвалі супраціў пры затрыманні”⁴. Так ананімная вулічная фатаграфія стала разглядацца ў новым кантэксце, сінанімічным судовай фатаграфіі, нацэленай на фіксацыю месца злачынства і доказаў.

Паралелі можна прасачыць і ў захаванні ў “народным рэпартажы” такой асаблівасці крымінальнай фатаграфіі, як неабходнасць зрабіць найбольшую колькасць выяўленняў прадмета ў масе яго падрабязнасцей. Праз маштабнасць пратэстаў і вялікі лік яго актыўных і пасіўных удзельнікаў (напрыклад, назіральнікі з балконаў) у СМІ і суды маглі трапляць матэрыялы, якія фіксуюць моманты затрымання з розных ракурсаў і адлегласцей, што рабіла іх больш важкімі аргументамі ў судзе.

Яшчэ адзін факт зрушэння (змешвання) жанраў і апрапрыяцыі эстэтыкі, не ўласцівай прамому рэпартажу, можна прасачыць на прыкладзе вельмі моцнай і важнай акцыі “Мастацтва рэжыму”, якую 15 жніўня арганізавала група беларускіх мастакоў і мастачак. Творцы вышнураваліся насупраць Палаца мастацтва ў Мінску, трымаючы ў руках судова-медыцынскія фатаграфіі ран, гематом і наступстваў катаванняў пратэстоўцаў 9–11 жніўня. Праваахоўным органам мастакі і мастачкі адрасавалі наступныя словы: “Вы забралі ў нас наша мастацтва і паказалі свае кулі. Кулі, дубінкі, аўтазакі – вашы пэндзлі! Наша кроў і зламаныя косткі – вашы фарбы! Нашы целы – вашы палотны і карціны!” Мастак Арцём Пронін удзельнічаў у гэтай акцыі, дэманструючы ў якасці доказаў не дакументацыю экспертызы, а ўласнае цела, пакрытае шматлікімі сінякамі, што засталіся ад удараў, нанесеных яму супрацоўнікамі АМАП у СІЗА на Акрэсціна⁵.

Пратэсны імпульс, зададзены арт-актывістамі, быў стыхійна падхоплены мінчанамі: каля паўсотні фотаздымкаў і плакатаў у той жа дзень з’явіліся на расцяжцы галерэі

“Арт-Беларусь”, размешчанай у адным з памяшканняў Палаца мастацтва. “Крыкі ад катаванняў – новы гімн?”, “Не забудзем, не даруем”, “Не катуй мяне, ратуй мяне” – вось толькі некаторыя з лозунгаў на самаробных плакатах, якія мінакі маглі зрабіць проста на месцы⁶.

Выкарыстанне судовай фатаграфіі як матэрыялу для канцэптуальнага візуальнага выказвання – з’ява для сусветнага мастацтва і фатаграфіі не новая. У якасці нядаўніх сусветна-вядомых прыкладаў можна прывесці вялікі фотакніжны праект швейцаркі Вірджыні Рэбетэ “Як гром сярод яснага неба”, уга-нараваны вышэйшай узнагародай на Paris Photo 2017, і мультыдысцыплінарны іспанскай мастачкі Лайі Абріль “Пра аборты”, які атрымаў шэраг прэстыжных узнагарод, у тым ліку прыз Royal Photographic Society. Асноўную мэту звароту аўтараў да судова-медыцынскай эстэтыкі сфармуляваў арт-крытык і куратар Ральф Ругаф у кнізе “Месца злачынства” (Scene of Crime, 1997), апісаўшы яе як “спробу уцягнуць гледачоу у працэс мыслёвай рэканструкцыі”, пры якім у кантакце з творамі на першы план выходзяць роля даследчыка / следчага (па-англійску слова “investigator” мае два значэнні) і сувязь “паміж эмацыйным водгукам і думкамі, якія ўзнікаюць у гэты момант або непасрэдна выкліканыя [гэтым кантактам]”⁷.

Акцыя “Мастацтва рэжыму”, якая выводзіць траўматычныя здымкі са слядамі збіцця і катаванняў з вузка-прафесійнага, судова-медыцынскага кантэксту ў публічны, адкрыты, нечаканы, але вельмі сімвалічны локус – лесвіцу ля ўваходу ў Палац мастацтва, – не толькі сутыкае гледачоу з фактам здзейсненага і беспакаранага злачынства, прапануе ім самастойна стаць следчымі і суддзямі, але і апелюе да спагады і спачування. Факты гвалту, схаваныя або скажоныя дзяржаўнымі СМІ, урываюцца ў нейтральную публічную прастору вуліцы: мастакі з фотаздымкамі-сведчаннямі распісваюцца ў немагчымасці тварыць у сітуацыі бяспраўя.

Варта адзначыць, што мастачка Надзея Саяпіна, якая ўдзельнічала ў акцыі “Мастацтва рэжыму”, амаль праз месяц (7 верасня) была распазнаная па фатаграфіі з гэтага пратэснага мерапрыемства і асуджаная з пакараннем у 15 сутак адміністрацыйнага арышту. Сведка Яўген Шчурко, які даваў паказанні ў масцы і які назваў у якасці месца жыхарства адрас РУУС, сказаў, што падчас перформансу ён бачыў бел-чырвона-белыя сцягі і чуў крыкі “Жыве Беларусь!”⁸.

ЗДЫМКА ЯК ІНСТРУМЕНТ КАНТРОЛЮ

“Сябры шчыры дзякуй за дапамогу і малітвы! Усё добра. Мяне паўторна выклікалі ў РУУС. Склаў дамову з адвакатам, сабраў пляцак і наведаў міліцыю. Там мне паказалі цьмянае фота на якім не здолеў апазнаць сябе, правялі гутарку, далі зразумець, што глядзяць мае відосы і адпусцілі” (Facebook пост беларускага музыканта Андрusia Такіндага, лідара гурта “Recha”, 14 кастрычніка 2020).

“Сябры шчыры дзякуй за дапамогу і малітвы! Усё добра. Мяне паўторна выклікалі ў РУУС. Склаў дамову з адвакатам, сабраў пляцак і наведаў міліцыю. Там мне паказалі цьмянае фота на якім не здолеў апазнаць сябе, правялі гутарку, далі зразумець, што глядзяць мае відосы і адпусцілі” (Facebook пост беларускага музыканта Андрusia Такіндага, лідара гурта “Recha”, 14 кастрычніка 2020).

Практычна з моманту сваёй вынаходкі фатаграфія пачала граць ролю інструмента сацыяльнай ідэнтыфікацыі, а фотадакументы былі ўключаныя ў следчую і судовую практыкі. Фатаграфія, як трапна заўважыў Мішэль Фуко, набыла статус “тэхнікі прымусу”, захаваўшы за сабой статус “тэхналогіі, якая мела безумоўную сувязь з усталяваннем кантролю над людзьмі” і праз два стагоддзі.

У сітуацыі любой барацьбы за ўладу гэтая функцыя выходзіць на першы план. У перыяд беларускіх пратэстаў 2020 здымка як працэс і фатаграфія як дакумент ідэнтыфікацыі чалавека сталі актыўна выкарыстоўвацца абодвума бакамі супрацьстаяння (як сілавікамі, так і мітынгоўцамі) як паняцці з дыскурсу ўлады. “Чалавек, які здымае” быў роўны чалавеку, які валодае (упаўнаважаны дзяржавай, начальнікам, г.д.) уладай; здымаць азначала атрымліваць сімвалічны кантроль над чалавекам, то-бок ведаць пра яго знаходжанне ў пэўны дзень у пэўным месцы і быць вольным выкарыстоўваць гэтую інфармацыю ў інтарэсах “заказчыка”.

Прадстаўнікі праваахоўных органаў, пераагранутыя ў цывільнае і не пазначаныя спецыяльнай маркіроўкай, з закрытымі тварамі, прысутнічалі на шэсцях і акцыях з невялікімі ручнымі камерамі, накіраванымі на мітынгоўцаў. Цікава, што гэтая прысутнасць часта насіла сімвалічны характар, закліканая, мабыць, выклікаць страх, а не служыць крыніцай збору візуальных сведчанняў: вядомыя выпадкі, калі пратэстоўцы заўважалі, што камеры нават не былі ўключаныя. Пра эфектыўнасць падобнай стратэгіі дэманстрацыі ўлады можна меркаваць па народнай назве пераагранутых аператараў – “ціхары” (ад слэнгавага слова “ціхарыць” – рабіць нешта ўпотаі, цішком; утойваць, прыхоўваць), – што выдае хутчэй пагарду і зверхнасць, чым страх.

Кейс арышту Надзеі Саяпінай “па фатаграфіі”, аднак, паслужыў адным з першых сігналаў аб пераглядзе адносін да публічных практык здымак, у тым ліку фіксацыі ўласнай прысутнасці і ўзнаўлення малюнкаў з вядомым чалавекам у сацыяльных сетках у адкрытым доступе. Суд над мастачкай паказаў, што калі не дакументацыя ціхароў, дык уласныя сэлфі або рэпартажы з мітынгаў, размешчаныя ў сеціве, могуць выкарыстоўвацца як прамыя доказы парушэння ч.1 арт. 23.34 Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб адміністрацыйных правапарушэннях⁹. Цытуючы вызначэнне даследчыцы Веранікі Нурковай¹⁰, можна сказаць, што фатаграфія ў такім кантэксце разглядаецца ўжо не як прыватная справа, а як агент улады. Дадатковым

“Съемка запрещена! Камеру выруби! Запрещена съемка! Я сказал, камеру выключи! Выключаем камеру, я сказал! Запрещена съемка! Съемка запрещена! Быстро камеру вырубил, я сказал! Запрещена съемка! Лови его, он съемку делает! Снимать запрещено!” (транскрыпт крыкаў падчас гульні 9–10–гадовых дзяцей, зроблены фатографам Ігарам Ганчаруком і апублікаваны як пост на Facebook, 21 верасня 2020).

9	За парушэнне ўсталяванага парадку правядзення збору, мітынгу, вулічнага шэсця, дэманстрацыі, пікетавання, здзейсненае ўдзельнікам такіх мерапрыемстваў, наступае адказнасць па ч. 1 арт. 23.34 Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб адміністрацыйных правапарушэннях у выглядзе штрафу або арышту.
10	Нуркова, Вероника. Зеркало с памятью. Издательство РГГУ, 2006.
11	Здымак [online]: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/66/2020_Belarusian_protests_%E2%80%9413_September_p0007.jpg/800px-2020_Belarusian_protests_%E2%80%9413_September_p0007.jpg
12	Здымкі [online]: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/60/2020_Belarusian_protests%2C_Minsk%2C_18_October_p10.jpg/800px-2020_Belarusian_protests%2C_Minsk%2C_18_October_p10.jpg; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/e1/2020_Belarusian_protests%2C_Minsk%2C_25_October_p07.jpg/800px-2020_Belarusian_protests%2C_Minsk%2C_25_October_p07.jpg.
13	Более 100 тысяч человек пришли на акцию протеста в Минске. Interfax, 4.10.2020. [online] https://www.interfax.ru/world/729899.
14	Нуркова, Вероника. Зеркало с памятью.
15	Фурманов, Игорь. Социальная психология агрессии и насилия. Минск, 2016.

^[1] Такія шаблоннымі фармулёўкамі ў судовым працэсе абвінавачанне традыцыйна апісвала (і працягвае апісваць) прычыны затрымання гараджан

^[2] Песенко, Алесь. “Боялась грубости и применения силы”. Художница Надя Саяпина нарисовала камеру и сокамерниц. Tut.by, 3.10.2020. [online] https://lady.tut.by/news/mylife/702555.html; Тактыкі арт-пратэсту: ад фільтраў у інсце да перформансаў пад кулямі. 34mag, 23.09.2020. [online] https://34mag.net/post/taktyki-art-pratestu

^[3] Дробыш, Алесь. На стене у Дворца искусств вывесили фотографии избитых людей. Комсомольская правда, Беларусь, 15.08.2020. [online] https://www.kp.by/daily/217169_5/4270877/

^[4] Rugoff, Ralph. Scene of Crime. MIT Press, 1997.

^[5] Автор перформанса о картинах из коллекции Белгазпромбанка получила 15 суток. Tut.by, 8.09.2020. [online] https://news.tut.by/culture/699743.html

WER FILMT, KOMMT NICHT DAVON

Olga Bubich, Kritikerin, Fotografin

Die Fotografie als Praxis und Dokument spielt eine große Rolle in der belarusischen Protestbewegung, die sich am 9. August 2020 spontan als Reaktion auf eine weitere Fälschung der Ergebnisse der Präsidentschaftswahlen und die Verhaftung von Schlüsselfiguren des Oppositionslagers entfaltete. Noch immer finden regelmäßige Protestmärsche und Protestaktionen in Minsk wie auch in anderen Gebiets- und Bezirkshauptstädten des Landes statt, die den Verhaftungen ihrer Teilnehmer:innen sowie gesetzwidrigen Gerichtsverfahren und Verurteilungen trotzen. Dieser Text ist mein Versuch, meine Überlegungen zur Rolle und zu Besonderheiten der Reportage- und Straßenfotografie unter den Bedingungen der neuen Realität einer „Ära des Wandels“ zusammenzufassen.

Oktober 2020

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!

VOLKSREPORTAGE oder JEDER IST JETZT FOTOGRAF

© Yauhen Attetski

„Am stärksten ist das Gefühl der Hilflosigkeit. Scharen von bewaffneten Menschen stürzen auf wehrlose Demonstranten und ich kann nichts dagegen tun. Nicht einmal meine Fotos können etwas bewirken. Zeugenberichte von Menschen, die alles mit ihren Handys aufnehmen, geben einen besseren Einblick in das Geschehen. Ich bin mir nicht sicher, ob ich dort als Fotograf gebraucht werde.“ (Maxim Sarytschew, Fotograf, in einem Kommentar gegenüber der Zeitschrift, Bird in Flight, 12. August 2020)¹

Maxim Sarytschew skizzierte als einer der ersten professionellen belarusischen Fotografen das wohl bedeutendste Merkmal der fotografischen Praxis der Proteste 2020. Wenn auch die Bedeutung akkreditierter Fotograf:innen bei der Dokumentation von Märschen und Aktionen außer Zweifel steht, werden die gleichen Funktionen nun auch von beliebigen Bürger:innen ausgeführt, die ins Epizentrum der Ereignisse geraten. Grund dafür ist nicht ausschließlich der saubere, rohe „Dokumentcharakter“ des formal „fehlerhaften“, mit Handys aufgenommenen Foto- und Videomaterials, dessen schockierende Wirkung auf die Öffentlichkeit und Stilistik an den Live-Kamera-Effekt des frühen Lars von Trier erinnert. Dass die Arbeit vor Ort sich für Fachfotograf:innen schwierig bis physisch unmöglich gestaltet, ist auf die regelmäßigen Verhaftungen und Prozesse gegen Journalist:innen und Fotojournalist:innen zurückzuführen, die am 27. August 2020 begannen, als zeitgleich etwa fünfzig Vertreter:innen dieser Branche festgenommen wurden. Symbolisch war dabei, dass viele Fotograf:innen von den Sicherheitskräften gezwungen wurden, ihre Aufnahmen zu löschen. Vier Reporter:innen weigerten sich, dies zu tun, und wurden wegen Teilnahme an einer ungenehmigten Kundgebung angeklagt (der Protest stand in Zusammenhang mit den Ereignissen des Vortags, bei denen die OMON-Truppen Menschen in der Roten Kirche eingesperrt und die Türen blockiert hatten). Vor Gericht machte Aleksandr Wasjukowitsch, einer der inhaftierten Fotojournalist:innen, darauf aufmerksam², dass er durch klare Identifikationskennzeichen als Fotograf zu erkennen war. Die Missachtung dieser Merkmale durch die OMON zeugt davon, dass der Reporter absichtlich in seiner Arbeit behindert wurde.

Mit diesen Festnahmen begann am 27. August 2020 eine regelrechte Jagd auf Fotojournalist:innen. Neben Alexander

Wasjukowitsch (der am 13. September zusammen mit seinem Kollegen Wladimir Grindin in einem Café wiederholt verhaftet und zu elf Tagen Haft verurteilt wurde) wurden die Fotografen Wadim Samirowski und Roman Tschmel, der Kameramann Alexander Ljubentschuk und andere zu Haftstrafen verurteilt. Infolge der systematischen Bemühungen, die Sichtbarkeit der Proteste zu verringern, gab es zum Zeitpunkt des 2. Oktobers 2020 kein einziges akkreditiertes ausländisches Massenmedium in Belarus.

Diese Säuberung von Fachleuten führte zu einem offiziellen Aufruf an die Leser:innen des führenden nicht staatlichen Mediums des Landes TUT.BY, der am 18. Oktober mit der Bitte veröffentlicht wurde, Informationen in Form von Fotos und Videos zu teilen. Zum Zeitpunkt der Verfassung dieses Artikels ist er immer noch in der Zeile „angeheftete Nachricht“ im offiziellen Telegram-Kanal³ der Ressource zu finden.

So entstand im Land recht schnell eine Situation, in der jeder zu den Fotograf:innen gehört, deren Bilder die Chance haben, in den Medien zu erscheinen. Die Qualität des Materials wird mittlerweile nicht mehr nach formalen Prinzipien (wie etwa einer gelungenen Bildkomposition, Rhythmus usw.) beurteilt, sondern allein nach der Tatsache seiner Verfügbarkeit bewertet. Von Bedeutung sind physische Präsenz vor Ort und das unmittelbare Festhalten von, Zitat aus dem TUT.BY-Aufruf, „auffallenden Demonstranten“ oder „aktiven Handlungen der Streitkräfte“. Dabei ist die Redewendung „aktive Handlungen der Streitkräfte“ ein Euphemismus, der aggressive Aktionen, Angriffe und Verfolgungen während der Festnahmen friedlicher Demonstrant:innen impliziert. Vielleicht können wir in diesem Zusammenhang von der Entstehung einer neuen, angrenzenden kontextbezogenen Gattung der Volksreportage sprechen.

¹ Kasyanova, Darya. „Sil'nye vsego oshchushcheniye bospomoshchnosti“: Fotografy, snimavshkiye vybory, — o protestakh v Belarusi. Bird in Flight, 12.8.2020, [online] <https://birdinflight.com/ru/mir/belarus-2020.html>.

² Dobysh, Alesya. „Ya ne vykrikival lozungi, eto protivorechit zhurnalistskoy etike“: fotografa Aleksandra Vasyukovicha sudyat kak uchastnika mitinga. Komsomol'skaya pravda, Belarus', 28.8.2020, [online] <https://www.kp.by/daily/217175.5/4278039/>.

³ Telegram: t.me/tutby_official.

VON DER GERICHTSMEDIZINISCHEN EXPERTISE ZUR KUNST

© Yauhen Artfetski
Ich habe zu früh erfahren, was ein Gefangenentransporter
Awtosak ist. Sjoma, 6 Jahre alt

„Wir brauchen Zeugen der Auflösung der Fahrraddemo am Samstag in Minsk. Foto oder Video – in PN!“ (Mitteilung einer Facebook-Nutzerin aus Minsk, September 2020)

Neben dem Festhalten von Aktionen kam der Fotografie während der Proteste 2020 eine weitere spezifische Funktion zu: Sie wird als Nachweis fehlender Tatbestände seitens der Protestierenden genutzt, der vor Gericht als Beweis für ihre Unschuld genutzt werden kann. Seit Mitte August bitten Angehörige und Freund:innen der Verhafteten in den sozialen Netzwerken regelmäßig nicht nur nach mündlichen, sondern auch visuellen Beweisen für Verhaftungen und Entführungen ihrer Angehörigen. Mit Fotos und Videos ließe sich eventuell beweisen, dass die Anschuldigungen nicht zutreffen: Die Betroffenen fuchtelten nicht mit den Händen, benahmen sich nicht auffallend, schrien nicht „Es lebe Belarus!“ und leisteten keinen Widerstand bei der Festnahme⁴. So geriet die anonyme Straßenfotografie nach und nach in einen neuen Kontext und wurde zum Synonym der forensischen Fotografie, deren Ziel es ist, einen Tatort und Indizien festzuhalten.

Gewisse Parallelen erkennt man auch darin, dass bei der Volksreportage noch ein Merkmal der forensischen Fotografie erhalten bleibt und zwar die Notwendigkeit, möglichst viele Aufnahmen eines Objekts mit möglichst vielen Details zu machen. Aufgrund des Ausmaßes der Proteste und der großen Anzahl ihrer aktiven wie passiven Teilnehmer:innen (wie beispielsweise Balkonzuschauer:innen) konnten Materialien in die Massenmedien und Gerichte gelangen, die die Festnahmen aus verschiedenen Winkeln und Entfernungen fixierten, wodurch sie als Argumente vor Gericht mehr Gewicht hatten. Ein weiteres Anzeichen der Genreverschiebung (Genrevermischung) und der Aneignung einer Ästhetik, die für eine direkte Reportage untypisch ist, lässt sich in der starken und wichtigen Aktion „Die Kunst des Regimes“ beobachten, die am 15. August von einer Gruppe belarusischer Künstler:innen durchgeführt wurde, die gegenüber des Kunstpalasts eine Menschenkette bildeten und gerichtsmedizinische Fotos in den Händen hielten, auf denen Wunden, Hämatome und Folgen von Folter aus den Tagen vom 9. bis 11. August zu sehen waren. An die Sicherheitsbehörden richteten die Künstler:innen folgende Worte: „Ihr habt uns unsere Kunst weggenommen und uns eure Kugeln gezeigt. Kugeln, Knüppel und Gefängnistransporter sind eure Pinsel! Unser Blut und unsere gebrochenen Knochen sind eure Farben! Unsere Körper sind eure Leinwände und Gemälde!“ Der Künstler Artjom Pronin zeigte während der Aktion statt einer Dokumentation der Begebenheiten den eigenen Körper, bedeckt mit zahlreichen blauen Flecken von den Schlägen der OMON im Untersuchungsgefängnis Akrestina. Der von den Kunstaktivist:innen ausgelöste Protestimpuls wurde spontan von Minsker:innen aufgegriffen: Etwa fünfzig Fotos und Plakate erschienen am selben Tag auf dem Banner der Galerie Art-Belarus, die sich in den Räumlichkeiten des Kunstpalasts

befindet. „Ist Foltergeschrei die neue Hymne?“ „Wir vergessen nicht, wir vergeben nicht“, „Foltere mich nicht, rette mich“ – so nur einige der Slogans auf den selbstgemachten Plakaten, die die Passant:innen direkt vor Ort anfertigen konnten.

Die Verwendung forensischer Fotografie als Mittel des konzeptuellen visuellen Ausdrucks ist in der Weltkunst und Fotografie kein neues Phänomen. Unter den weltberühmten Beispielen aus jüngster Zeit lassen sich die folgenden großen Bildbandprojekte anführen: „Out of the blue“ der Schweizerin Virginie Rebetez, das beim Paris Photo 2017 die höchste Auszeichnung erhielt, sowie das mehrfach ausgezeichnete Projekt „About Abortion“ der multidisziplinären spanischen Künstlerin Laia Abril, ausgezeichnet unter anderem mit dem renommierten Preis der Royal Photographic Society. Das Hauptziel des Appells an die gerichtsmedizinische Ästhetik, derer sich Künstler:innen bedienen, beschrieb der Kunstkritiker und Kurator Ralph Rugoff in seinem Buch „Scene of the Crime“ (1997) als den Versuch, das Publikum in den Prozess der mentalen Rekonstruktion einzubeziehen, bei dem durch den Kontakt mit den Kunstwerken die Rolle eines Forscher:in/ einer:in Ermittler:in (im Englischen hat das Wort „investigator“ beide Bedeutungen) und die Verbindung „zwischen der emotionalen Reaktion und den in diesem Moment entstehenden bzw. durch [diesen Kontakt] ausgelösten Gedanken“ in den Vordergrund treten⁵.

Die Aktion „Die Kunst des Regimes“ führen die traumatischen Aufnahmen der Prügel- und Folterspuren aus einem engen professionellen, gerichtsmedizinischen Kontext heraus an einen öffentlichen, offenen, unerwarteten, aber sehr symbolischen Ort – die Treppe am Eingang zum Palast der Künste – und konfrontiert ihre Zuschauer:innen einerseits mit der Tatsache des begangenen und ungestraften Verbrechens und lädt sie ein, selbst zu Ermittler:innen und Richter:innen zu werden, doch appelliert andererseits auch an das Mitgefühl und Mitleid. Die Gewalttaten, von den staatlichen Medien verheimlicht oder verfälscht, dringen in den neutralen öffentlichen Raum der Straße ein – die Künstler:innen mit ihren Fotozeugnissen bekunden die Unmöglichkeit des künstlerischen Schaffens in einer Situation der Gesetzlosigkeit.

Erwähnenswert ist, dass die Künstlerin Nadya Sayapina, die an der Aktion „Die Kunst des Regimes“ teilnahm, fast einen Monat später (am 7. September) auf einem Foto von ebendieser Protestaktion erkannt und zu 15 Tagen Ordnungshaft verurteilt wurde. Der Zeuge Jewgeny Schtschurko, der maskiert aussagte und die Adresse einer Polizeibehörde als seinen Wohnort angab, teilte mit, er habe weiß-rot-weiße Flaggen gesehen und die Ausrufe „Es lebe Belarus!“ gehört.

OLGA BURICH

64

AUFNAHMEN ALS KONTROLLINSTRUMENT

„Liebe Freunde, vielen Dank für eure Unterstützung und eure Gebete! Alles ist gut. Ich wurde erneut von der Polizeibehörde einbestellt. Ich habe einen Vertrag mit meinem Anwalt abgeschlossen, meinen Rucksack gepackt und das Polizeirevier besucht. Dort wurde mir ein verschwommenes Foto gezeigt, auf dem ich mich nicht wiedererkennen konnte, sie haben mit mir ein Gespräch geführt und mir zu verstehen gegeben, dass meine Videos angeschaut werden, und ließen mich gehen.“ (Facebook-Post des belarusischen Musikers Andrusj Takidang, des Frontmans der Band Recha vom 14.10.2020)

Eigentlich wurde die Fotografie bereits mit ihrer Erfindung zum Instrument sozialer Identifizierung und die Fotodokumente zum Bestandteil der Ermittlungs- und Gerichtspraxis. Nach der genauen Beobachtung von Michel Foucault erlangte die Fotografie den Status einer „Zwangstechnik“ und behielt auch zwei Jahrhunderte später den Status einer „Technologie, die eine absolute Verbindung zur Herstellung von Kontrolle über die Menschen hatte“.

Jeder beliebige Kampf um Macht rückt diese Funktion in den Vordergrund. In den belarusischen Protesten 2020 werden Foto- und Videoaufnahmen als Prozess und die Fotografie als Dokument zur Identifizierung von Personen auf beiden Seiten der Konfrontation (sowohl der Sicherheitsbehörden als auch der Protestierenden) als Konzepte des Machtdiskurses aktiv genutzt. „Ein Mensch mit Kamera“ stand auf gleicher Stufe mit einem, der (ob vonseiten des Staats oder eines Chefs) Macht besitzt; Aufnahmen zu machen bedeutete, symbolische Kontrolle über eine Person zu erlangen, die sich in dem Wissen über ihre Anwesenheit an einem bestimmten Tag an einem bestimmten Ort manifestierte, und in der Freiheit, diese Information im Interesse des „Auftraggebers“ verwenden zu können.

Vertreter:innen der Sicherheitsbehörden – in Zivil gekleidet und ohne amtliche Kennzeichen, aber mit verummten Gesichtern – waren bei den Märschen und Aktionen mit kleinen Handkameras anwesend, die auf die Demonstrant:innen gerichtet waren. Interessanterweise war diese Präsenz oft symbolisch, anscheinend eher dazu gedacht, Angst zu schüren, als visuelle Beweise zu sammeln: Es ist bekannt, dass Demonstrant:innen in einigen Fällen bemerkten, dass die Kameras gar nicht eingeschaltet waren. Die Wirksamkeit einer solchen Strategie der Machtdemonstration lässt sich anhand des volksmündlichen Namens der getarnten Kameramänner einschätzen: „tichari“ (Ableitung vom Verb „ticharitj“, etwas heimlich, schweigend tun; verheimlichen, verbergen). Die Bezeichnung zeugt vielmehr von Verachtung und Arroganz als von Angst.

Der Fall der Verhaftung von Nadya Sayapinas „aufgrund eines Fotos“ war jedoch eines der ersten Signale für eine Überprüfung öffentlicher Aufnahmepraktiken, darunter auch des Festhaltens der eigenen Präsenz und der Verbreitung von Fotos mit einer erkennbaren Person in sozialen Netzwerken mit öffentlichem Zugang. Der Prozess gegen die Künstlerin zeigte, dass es nicht die Dokumentation der „Tichari“ sein musste, sondern auch die eigenen ins Netz gestellten Selfies oder Berichte von den Kundgebungen als direkte Beweise für die Verletzung von Teil 1 des Artikels 23.34 des Verwaltungsgesetzbuches der Republik Belarus verwendet werden können⁶. Unter Berufung auf die Definition der Forscherin Veronika Nurkova⁷ können wir sagen, dass das Foto in diesem Zusammenhang nicht mehr als Privatsache, sondern als Agent der Macht betrachtet wird.

„Filmen ist verboten! Kamera aus! Aufnehmen verboten! Ich hab gesagt, du sollst die Kamera ausschalten! Kamera aus, habe ich gesagt. Aufnahmen sind verboten! Verboten sind die Aufnahmen! Du schaltest jetzt sofort die Kamera aus, habe ich gesagt! Aufnahmen sind verboten! Schnappt ihn, er filmt! Es ist verboten, zu filmen!“ (Ausrufe von spielenden Neun- und Zehnjährigen, festgehalten vom Fotografen Igor Gontscharuk und veröffentlicht als Facebook-Post am 21. September 2020)

Deutsche Übersetzung von Iryna Herasimovich und Susanna Sophia Koltun

⁶ Verstöße gegen die festgelegte Ordnung der Abhaltung einer Versammlung, Kundgebung, Straßenprozession, Demonstration, Streikposten, die von den Teilnehmer:innen solcher Veranstaltungen begangen werden, werden mit einer Geldstrafe oder Festnahme gemäß Teil 1 des Artikels 23.34 des Verwaltungsgesetzbuches bestraft.

⁷ Nurkova, Veronika. Zerkalo s pamyat'yu. Izdateľstvo RGGU, 2006.

⁸ Furmanov, Igor'. Sotsial'naya psichologiya agresii i nasiliya. Minsk, 2016.

⁴ Beim Prozess hat die Staatsanwaltschaft traditionell die Gründe für die Inhaftierung der Bürger:innen mit einer solchen Formelsprache beschrieben (und tut es weiterhin).

⁵ Rugoff, Ralph. Scene of Crime. MIT Press, 1997.

Воля Сасноўская,
мастачка, даследчыца
і арганізатарка

Лістапад 2020

Ана Вуянавіч: Гісторыя ніколі не паўтараецца

У разгар палітычнага крызісу і паўстання ў Беларусі, якія нараджаюць шмат надзей і жаданняў, важна паразважаць пра складаную тэмпаральнасць і геаграфію палітычнай барацьбы. Воля Сасноўская паразмаўляла з Анай Вуянавіч, работніцай сферы культуры ў галіне сучаснага сцэнічнага мастацтва: даследчыцай, драматургіняй, пісьменніцай і выкладчыцай, якая працуе ў Берліне і Бялградзе. Інтэрв'ю звяртаецца да бурнай і даволі блізкай па часе гісторыі Югаславіі і Сербіі, палітычных зменаў ды іх наступстваў. Улічваючы адрозненні савецкай і югаслаўскай сістэмаў, для таго каб зразумець сучасны момант і сфармуляваць патрабаванні ды палітычныя выявы агульнай будучыні, можа быць вельмі карысным паперамяшчацца паміж некалькімі геаграфіямі і гісторыямі. У ім разглядаецца сувязь паміж культурнымі ды палітычнымі практыкамі, сілай мастацтва і тэорыяй перформансу ў падыходзе да складаных, разнастайных і ліючыхся формаў грамадзянскага супраціву.

◀ Андрэй Анро. Чалавек Сістэмы. З праекта "Беларускі кантэкст". 2020
Andrey Anro: Der Mensch des Systems. Aus dem Projekt „Belarusische Kontext“. 2020

ВОЛЯ САСНОЎСКАЯ: Падчас пратэстаў і палітычных падзей, якія ў выніку прывялі да звяржэння Слабадана Мілошавіча, ці мела крытыка Мілошавіча пэўны палітычны парадак дня, альбо было агульнае моцнае незадавальненне і непрыманне існуючага рэжыму без выразнай праграмы? Ці існавала прастора і ці хапала часу для рэфлексіі над супрацівам? Калі так, то што гэта былі за месцы і як яны сталі магчымымі? Мяне гэта цікавіць у кантэксце цяперашняга паўстання ў Беларусі: складана сфармуляваць нейкую падрабязную палітычную праграму на перыяд пасля Лукашэнкі, і, вядома, для гэтага ёсць пэўныя прычыны.

АНА ВУЯНАВІЧ: У 1990-х я жыла ў Бялградзе, вучылася ў сярэдняй школе, а потым ва ўніверсітэце, гэта і быў час майго палітычнага абуджэння. Для мяне яно пачалося даволі рана, з палітычнага і сацыяльнага шоку, бо перамены ў былой Югаславіі ў пачатку 90-х былі настолькі радыкальнымі і жорсткімі, што перавярнулі свет, у якім мы ўласна жылі. Тое, што пачыналася як мадэрнізацыя – пераход да шматпартыйнай палітычнай сістэмы і серыя перамоваў аб югаслаўскай федэрацыі, – неўзабаве перарасло ў нацыяналістычную істэрыю і грамадзянскія войны, крывавы распад краіны са 140 000 загінулых, перасяленне 2,4 мільёнаў бежанцаў, крымінальную прыватызацыю дзяржаўнай і грамадскай уласнасці, збядненне людзей, блакаванне сродкаў масавай інфармацыі. Санкцыі міжнароднай супольнасці толькі ўзмацінілі нашу фізічную і псіхічную ізаляцыю. Немагчыма было заставацца нейтральнымі ці апалітычнымі. Аднак, хоць я выступала “супраць рэжыму Слабадана Мілошавіча” і ўдзельнічала ва ўсіх дэманстрацыях у Бялградзе, я была даволі маладая і толькі ў 2000-х, рэтраспектыўна, пачала разумець увесь хаос папярэдняга дзесяцігоддзя. Таму мае адказы на гэтае і наступныя пытанні афарбаваныя ўласным абурэннем і палітызацыяй, якія ў 2010-х выкрысталізаваліся ў маёй дэмасацыялістычнай і феміністычнай пазіцыі.

Такім чынам, датычна крытыкі Мілошавіча, я пагаджуся, што ў 90-х яна палягала на незадаволенасці і супраціве ягонаму рэжыму, не скажу, каб у нязгодных былі нейкая ўнікальная палітычная праграма. Аднак гэта не азначае, што асобныя палітычныя групы, сканцэнтраваныя вакол гэтай крытыкі, не былі выразнымі, і, зыходзячы з гэтага, я магу выдзельці асветніцкую сацыял-дэмакратычную, нацыяналістычную і неаліберальна-дэмакратычную крытыку. Паколькі сам Слабадан Мілошавіч быў няўдалым гора-палітыкам, рэжым якога прынізіў і спустошыў краіну і людзей, ім былі незадаволеныя розныя апазіцыйныя партыі, а таксама палітычна незацікаўленыя, звычайныя людзі і моладзь, якія проста хацелі лепшага жыцця. Толькі сацыялістаў сярод іх не было, але не таму, што Мілошавіч быў сацыялістам!

ВС: У Беларусі большасць тых, хто крытыкуе Лукашэнку, бачыць у ім увасабленне савецкай сістэмы, якая ў іх асацыюецца толькі з адмоўным, прытым у любой сферы, што, відавочна, не зусім так. Калі казаць, што Слабадан Мілошавіч быў кіраўніком Югаславіі, а затым Сербіі пры яе пераходзе ад сацыялізму да капіталізму, ці было да яго падобнае стаўленне грамадства? Ці можна сказаць, што ягоная палітыка дыскрэдытавала сацыялізм?

АВ: Вядома! За 20 гадоў рэжым цалкам вывеў сацыялізм з палітычнай сцэны ў Сербіі, але гэта было комплексны працэс. Ужо напрыканцы 80-х розныя сацыяльныя, палітычныя ды інтэлектуальныя групы крытыкавалі сацыялістычны рэжым Югаславіі за дрэнную эканамічную сітуацыю, адсутнасць дэмакратычных працэсаў і грамадзянскага ўдзелу ў кіруючых структурах, прывілеі вышэйшых службовых асоб і няздольнасць вырашыць праблему напружанасці паміж нацыямі і рэспублікамі, якія знаходзіліся ў складзе дзяржавы, асабліва гэта тычылася албанскага насельніцтва ў Косава. Акрамя таго, Слабадан Мілошавіч паходзіў з сацыялістычнага палітычнага асяродка і ў пачатку сваёй палітычнай кар’еры, перш чым стаць прэзідэнтам Сербіі (1989), а пасля Федэратыўнай Рэспублікі Югаславія (1997), ён быў старшынёй Рады Саюза камуністаў Сербіі (СКС) (1986), а затым яе спадкаемніцы, Сацыялістычнай партыі Сербіі (СПС) (1990). Яе партнёр па кааліцыі, Югаслаўскія аб’яднаныя левыя (ЮЛ), да дзейнасці якой далучылася Мір’яна Маркавіч, жонка Мілошавіча, таксама быў левай арыентацыі, прынамсі так яны сябе пазіцыянавалі. Аднак, хаця абедзве партыі сцвяр-

джалі, што яны левыя і збіраюць сацыялістаў, сацыял-дэмакратаў, дэмакратычных сацыялістаў і камуністаў, на самой справе яны праводзілі палітыку нацыяналізму, этатытызму і мілітарызму, адначасова з непразрыстай крымінальнай прыватызацыяй дзяржаўнай і сацыяльная маёмасці “акуламі”, прыбліжанымі да партый ці іх чальцоў. Паколькі палітыка СПС і ЮЛ была згубнай і няўдалай, але партыі па-ранейшаму выкарыстоўвалі сацыялістычную і камуністычную рыторыку, калі гэта было зручна, яны не разглядалі сацыялістычную палітычную праграму як сур’ёзную сацыяльную перспектыву.

У гэтым святле, напрыклад, цікава ўзгадаць “альтэрнатыўную культурна-мастацкую сцэну” 1990-х гадоў, якая была відавочна антырэжымнай, то-бок антываеннай і антынацыяналістычнай, выступала супраць рэпрэсій і цензуры, за дэмакратыю і г. д. Аднак альтэрнатыва звычайна базіравалася на мяккім асветніцкім лібералізме і прасоўвала індывідуальныя свабоды, правы чалавека і глабальныя перспектывы, у значнай ступені не зважаючы на разбурэнне сацыяльнай уласнасці і злачынную прыватызацыю, то-бок праблемы, якімі звычайна апекуецца сацыялізм. Сербскі спецыяліст у вобласці эстэтыкі Мішко Шувакавіч прыдумаў гэтаму віду мастацтва цынічную назву – “Сорас-рэалізм”, маючы на ўвазе, што яно сістэматычна фінансавалася Фондам адкрытага грамадства, заснаваным Джорджам Сорасам, і, такім чынам, нібыта прасоувала неаліберальны сацыяльна-палітычны і эканамічны курс. Самі мастакі, верагодна, не пагадзіліся б з гэтым, але структурна – я маю на ўвазе грамадскую структуру, базіс, – яны, напэўна, зрабілі ўнёсак у гэты парадак дня.

ВС: Як такі ваяўнічы нацыяналізм стаў магчымым у інтэрнацыяналістычнай сацыялістычнай Югаславіі? Ці бачыце вы альтэрнатыву нацыяналізму ўнутры постсацыялістычных палітычных сістэм? Ці застаецца актуальнай, напрыклад, спадчына руху недалучэння ў цяперашні час?

АВ: Гэта быў нацыяналізм, так бы мовіць, “невялікіх адрозненняў”, то-бок нацыяналістычная напружанасць і канфлікты існавалі ўнутры дзяржавы болей, чым у адносінах да іншых дзяржаў. Напэўна, шмат якія знешнія фактары паўплывалі на гэтую хвалю нацыяналізму, але ў той жа час сацыяльны клімат канца 80-х у Сербіі ўжо стаў нацыяналістычным, і акрамя Мілошавіча вялікую ролю ў гэтым адыгралі пісьменнікі, філосафы і інтэлектуалы, такія як Добрыца Цосіч, які прайшоў доўгі шлях ад палітыка сацыялізму і дысідэнта ў сацыялістычнай дзяржаве да сербскага нацыяналіста. У любым разе, гэта доўгая і складаная гісторыя, і я не магу даць усеабдымнага адказу, таму проста дадам, што альтэрнатывы нацыяналізму, безумоўна, існуюць у постсацыялістычных краінах, найбольш магутнай з іх з’яўляецца дэмакратычны і інтэрнацыяналістычны сацыялістычны рух. У былой Югаславіі і Паўднёва-Усходняй Еўропе ён стаў граць значную ролю, асабліва пасля эканамічнага крызісу 2008 года. Ён існуе ў розных формах, такіх як палітычныя партыі (Левыя ў Славеніі, Балгарскія левыя, Партыя радыкальных левых у Сербіі, Рабочы фронт і Новыя левыя ў Харватыі і г.д.), інтэрнэт-парталы (Critic Atac у Румыніі, Mašina у Сербіі), актывісцкія рухі (Pravo na grad / Права на горад у Заграбе, Lenka and Solidarnost / Салідарнасць у Македоніі, Krov nad glavom / Дах над галавою ў Сербіі, Crna kuća / Чорны дом у Новым Садзе і г.д.), культурна-мастацкія ініцыятывы (напрыклад, BLOK і WHW у Заграбе), мастакі (сярод іншых Адэла Юшыч, Дарынка Поп-Міціч, Філіп Ёваноўскі, Курс, Марта Папівода, Міліца Ружычыч, Ніка Аўтар, Жалімір Жыльнік і інш.), а таксама рэгіянальныя ініцыятывы (дэкларацыя левых “Рэгіянальная салідарнасць” на тэрыторыі былой Югаславіі). Гэтыя сілы і практыкі па-ранейшаму маргінальныя ў нашых грамадствах, але з цягам часу іх дзейнасць будзе набываць вагу, разам з нарастаючымі класавымі адрозненнямі і капіталістычнай эксплуатацыяй, якія выходзяць за нацыянальныя межы.

ВС: У сваіх тэкстах, у прыватнасці і ў артыкуле “‘Чорная хваля’ ў югаслаўскім злёце: Дзень моладзі 1987 і 1988 гадоў” (ТкН № 21, 2013) і кнізе “Грамадская сфера праз перформанс” (напісана ў пары з Боянай Цвеіч, b_books: Берлін, 2015 [2012]), вы даследуеце панятак сацыяльнай харэаграфіі, уведзены Эндру Х’юітам, і выкарыстоўваеце яго, гаворачы пра ідэа-

логію і яе ўвасабленне праз традыцыі і практыку масавых выступленняў на спартыўных стадыёнах (“злёты”) у Югаславіі пазнейшага перыяду. Вы таксама адзначаеце, спасылаючыся на Х’юіта, што пэўная сацыяльная харэаграфія становіцца бачнай і даступнай для крытыкі заднім чыслом альбо ў пераломны момант. Аднак ці можна зафіксаваць канкрэтную сацыяльную харэаграфію постсацыялізму?

АВ: У рамках даследчай практыкі мяне хутчэй цікавіць панятак “сацыяльная драма” (уведзены Віктарам Цічэрнэрам), а не “сацыяльная харэаграфія” Х’юіта ці “арнамент масы” Зі-фрэда Кракаўэра. У даследчых праектах на тэму грамадскай сферы, якія мы робім разам з Боянай Цвеіч і Мартай Папівода, мы аб’ядналі гэтыя дзве з’явы – і аналітычныя інструменты – у тое, што называем “сацыяльнай драматургіяй”. Такім чынам, тэарэтычна кажучы, у той час як сацыяльная харэаграфія ўкараняе парадак і патэрны (рэжымы, мадэлі і “арнаменты”) паводзін у грамадскай сферы, на працоўным месцы і ў прыватным жыцці (напрыклад, пакупкі ў гандлёвых цэнтрах, загаранне на пляжы, нават абедзеныя рытуалы), сацыяльная драма (грамадскія пратэсты, вялікія сацыяльныя крызісы, рэвалюцыі, масавыя забастоўкі і г.д.) падрывае гэты парадак, і ў момант разрыву грамадства ўсведамляе заканамернасці гэтага парадку як увасабленне пэўнай ідэалогіі. Але навукоўцы і мастакі з добрым палітычным успрыманнем і інтуіцыяй павінны былі заўважаць патэрны ў той час, калі яны дзейнічалі. Разглядаючы, да прыкладу, аналітычны погляд сацыяльнай драматургіі на постсацыялізм, можна заўважыць, што вулччыя пратэсты і захоп універсітэтаў – гэта пераважны спосаб выражэння палітычнай незадаволенасці неаліберальнымі капіталістычнымі ўрадамі і іхнай палітыкай, што сведчыць пра недавер да прадстаўнічай дэмакратыі і ейных інстытутаў. Мы таксама можам заўважыць адсутнасць масавых забастовак, што сведчыць пра слабасць сучасных прафсаюзаў і панаванне індывідуалістычнай ідэалогіі, якую няпроста перамагчы, выкарыстоўваючы старую сацыялістычную рыторыку. Я б дадала сюды палярызацыю грамадскай сферы паміж новымі, левымі і ліберальна-левымі групамі, уключна з актывістамі зялёных і ЛГБТК+, з аднаго боку, а з другога – неакансерватыўнымі групамі. Апошнія спрабуюць аднавіць патрыярхальную, нацыянальную і часта нацыяналістычную ды хрысціянскую супольнасць, якую яны лічаць каранем грамадства, што быў падточаны хваробай сацыялізму і камунізму. Польскі мастак Артур Жміеўскі адлюстраваў гэтыя з’явы ў некалькіх працах, асабліва яскрава ў “Дэмакратыях” (2009) і “ix” (2007). Я пагаджуся, што сацыяльныя харэаграфіі постсацыялізму ў сучасным глабалізаваным неаліберальным капіталістычным свеце маюць многа агульнага з іншымі, але мы бачым, што ёсць некаторыя асаблівасці, якія вынікаюць з супярэчлівых гістарычных працэсаў, у прыватнасці з разбуранай гісторыі сацыялізму.

ВС: Ва ўступе да выдання “Сход ужывую: перформанс і палітыка ў сучаснай Еўропе”, рэдактаркай якога вы, разам з Лівіяй Андрэа П’яцца, з’яўляецеся, вы пішаце, што ў заходніх краінах з прадстаўнічай дэмакратыяй “публічная прастора – гэта не галоўная пляцоўка, на якой дзеецца палітыка” і што “сходы людзей у публічных месцах не маюць асаблівага ўплыву”. Шмат хто ў Беларусі, якая, відавочна, не з’яўляецца дэмакратыяй, верыў, што як толькі вялікая маса людзей збярэцца на вуліцах у знак пратэсту – урад сыдзе ў адстаўку, але гэтага не адбылося. Ці лічыце вы, што ў постсацыялістычных недэмакратычных рэжымах грамадскія дэманстрацыі таксама ўжо не маюць палітычнага ўплыву? Ці існуюць, магчыма, іншыя больш значныя і эфектыўныя фор-

мы грамадскіх сходаў, калектыўных жэстаў ці харэаграфій, якія могуць прывесці да палітычных зменаў?

АВ: Я згодная з вамі, але ў той кнізе я не раблю акцэнт на недэмакратычных грамадствах. Мяне хвалюе дэмакратыя, і я спрабую зразумець, што такое перформанс для дэмакратыі і наадварот, таму што я веру ў дэмакратыю і, адначасова, бачу, што яна часта не працуе так, як павінна. Таму маё сцвярджэнне аб тым, што ў заходніх краінах з прадстаўнічай дэмакратыяй “публічная прастора – гэта не галоўная пляцоўка, на якой дзеецца палітыка” і што “сходы людзей у публічных месцах не маюць асаблівага ўплыву”, не азначае, што ў іншых палітычных рэжымах грамадская прастора і сходы адыгрываюць больш важную ролю. У Беларусі гэта, вядома, не так, але я гэтага і не чакала б, у той час як ад дэмакратыі чакаю, бо яна абяцае, што людзі змогуць кіраваць сваім грамадствам і таму сходы, дзе яны абмяркоўваюць і ўяўляюць, якім мусіць быць іх грамадства, павінны мець сілу. Рычард Сенэт наглядна растлумачыў гэта на прыкладах тэатра ў дэмакратычных Афінах і цырка ў Старажытным Рыме. Беларусь у дадзеным выпадку – як Рым: людзі могуць збірацца і рабіць усё, што хочучь, публічна, але гэта не ўплывае на палітыку краіны, таму што структура ўлады схаваная далёка ад людзей і грамадскай сферы, недаступная ім. У дэмакратыі, напрыклад, у Еўрапейскай Саюзе, так не мусіць быць, бо людзі, якія збіраюцца, павінны быць уладай, уладай над самімі сабой. Аднак прадстаўнічая дэмакратыя настолькі стала прафесіяналізаванай, у ёй з’явілася столькі розных працэдур і бюракратыі, што ў працэсе прадстаўніцтва галасы людзей губляюцца. Вось чаму палітычная слабасць і слабы ўплыў тэатра сёння могуць стаць той прасторай, дзе мы звяртаемся да гэтай дэмакратыі і пытаем: што ж важна для нашай дэмакратыі, калі людзі не важныя?

ВС: У святле цяперашніх акцый пратэсту ў Беларусі мне падаецца, што на ўзроўні грамадскіх інстытутаў гэтыя сходы людзей сапраўды не маюць імгненнага эфекту і не прыносяць кардынальных зменаў, але ў палітычным сэнсе на ўзроўні грамадства і суб’ектаў яны падаюцца мне яшчэ больш значнымі і моцнымі, чым у дэмакратычных грамадствах.

АВ: Я разумею і суперажываю вашай пазіцыі і перакананням, аднак, з майго досведу, тое, што мы – народ Сербіі, які пратэставаў за тое, каб мець дэмакратыю, – зрабілі на вуліцы, была кансалідацыя дэмакратычнай сацыяльнай супольнасці, якая ў пачатку 2000-х была інстытуцыяналізаваная і аказалася стандартным прадстаўнічым дэмакратычна-неаліберальным капіталістычным грамадствам, дзе сходы людзей не маюць асаблівай вагі. Улічваючы гэта, мне падаецца, што важна кантэкстуалізаваць нашыя ўчынкi і змясціць цяперашні момант у гістарычны кантэкст, каб зразумець структуру, якая вызначае нашыя дзеянні і ўчынкi. Абапіраючыся на паняцце “communitas” Цёрнэра, я б сказала, што ў сучасным грамадстве адкрытая неразвітая дэмакратыя, здаецца, існуе толькі ў перыяды крызісу, на этапе пераходу ад старога да новага парадку, пры гэтым яна з’яўляецца часткай гістарычнай і глабальнай з’явы, якая называецца неаліберальны капіталізм і прадстаўнічая дэмакратыя – калі толькі вы не рэфлексуеце і свядома не выбіраеце іншы кірунак! Як ні парадаксальна, але Лукашэнка так доўга заставаўся ва ўладзе, што праз дзеянне вы шмат чаго даведаліся пра свае пратэсты, патрэбы і надзеі, дэмакратыю. Паколькі я лічу, што гісторыя ніколі не паўтараецца, паколькі свет заўсёды хаця б крыху змяняецца, у сваім палітычным уяўленні я трымаю трошчачкі прасторы, на тое, што вы будуеце дэмакратыю, якая ў будучыні вас не забудзе.

Ана Вуянавіч мае ступень доктара філасофіі ў галіне гуманітарных навук (тэатразнаўства). Яна чытае лекцыі ў розных універсітэтах, была прафесаркай Цэнтра даследавання перфарматыўных практык Гамбургскага ўніверсітэта. З 2016 года Ана з’яўляецца сябрам каманды і ментаркай у SNDO - Школе развіцця новага танца (Вышэйшая школа мастацтваў, Амстэрдам). Яна была адной з заснавальніц калектыву ТкН [Тэорыя, якая ходзіць] (Бялград) і галоўнай рэдактаркай часопіса ТкН па тэорыі выканаўчага мастацтва (2001-2017). Ана апублікавала шэраг артыкулаў і некалькі кніг, такіх як “Грамадская сфера праз перформанс” разам з Б. Цвеіч (2012), “Сход ужывую: перформанс і палітыка ў сучаснай Еўропе” ў сурэдакцыі з А. П’яца (2019) і “Да трансіндывідуальнага Я” ў супрацы з Б. Цвеіч (2021). Ана таксама працуе драматургіяй у сферы сучаснага тэатра, танца, перформансу і кіно. Разам з кінематаграфісткай Мартай Папівода яна працуе над доўгатэрміновым мастацка-тэарэтычным даследаваннем, якое нядаўна вылілася ў дакументальны фільм “Пейзажы супраціву” (2021).

Ana Vujanović: History never repeats itself

An interview by Olya Sosnovskaya,
artist, research, and organiser

November 2020

In the midst of the ongoing political crisis and uprising in Belarus, which brings many hopes and desires, there is an urge to think about the complex temporalities and geographies of political struggles. Olya Sosnovskaya interviewed Ana Vujanović, a cultural worker in the fields of contemporary performing arts and culture who is a researcher, dramaturg, writer, and lecturer based in Berlin and Belgrade. The interview turns to the not-so-distant turbulent history of Yugoslavia and Serbia, the political change, and its aftermath. Given the differences in the Soviet and Yugoslav systems, moving across geographies and histories might be crucial for understanding the present moment and for the articulation of the demands and political imaginations of the common futures. It addresses the relationship between cultural and political practices and the power of performance art and theory in approaching the complex, multiple, and fluid forms of civil resistance.

Olya Sosnovskaya: During the protests and political events that eventually led to the overthrow of Slobodan Milošević, did anti-Milošević critique have a particular political agenda, or there was instead a strong general discontent with and rejection of the current regime, without a clear agenda? Was there any space and time for reflection of the ongoing resistance? If so, what were those spaces and how did they become possible? I am interested in that in the context of the current uprising in Belarus, where it is hard to formulate any detailed political agenda for the period after Lukashenko, and there are of course certain reasons for that.

Ana Vujanović: During the 1990s, I lived in Belgrade and was attending high school and then university, so it was the time of my own political awakening. It started quite early in my life, as a political and social shock, since the change in former

Yugoslavia in the early 1990s was so radical and brutal that it shook the entire world in which we lived. What started as modernisation in the form of the transition towards a multi-party political system and a series of negotiations regarding the Yugoslav federation soon turned into nationalist hysteria and civil wars, the bloody dissolution of the country with the death of 140,000 people, displacement of 2.4 million refugees, criminal privatisation of the state and social property, the impoverishment of the people, media censorship, and on top of all that, the sanctions of the international community that caused physical and mental isolation. It was impossible to stay neutral or politically indifferent. However, although I was myself 'against the regime of Slobodan Milošević' and took part in all demonstrations in Belgrade, I was pretty young and it was only during the 2000s that I retrospectively started understanding the entire chaos of the previous decade. Given that, what I will answer to this and the following questions is coloured by my indignation and politicisation, which in the 2010s, crystallised as democratic socialist and feminist standpoints.

So, speaking about anti-Milošević critique in general, I would agree that in the 1990s it was predicated on the discontent and resistance towards his regime rather than on a unique political agenda. This, however, does not mean that the individual political groups gathered around that critique were not clear and, from this vantage point, I can identify what they stood for: an enlightened social-democratic critique, a nationalist critique, and a neoliberal-democratic critique. Since Slobodan Milošević himself was a miserable and unsuccessful politician whose regime humiliated and devastated the country and the people they ruled, he provoked discontent in divergent oppositional parties as well as among the politically disinterested, so-called ordinary people as well as young people, who just wanted a better life. Only the socialists were not among them. But this was not because Milošević was a socialist!

OS: In Belarus, most of the people who criticise Lukashenko see him as the incarnation of the Soviet system, which they equate to everything negative in any sphere. This is

obviously not completely accurate. If we could say that Slobodan Milošević was a head of Yugoslavia and then Serbia in its transition from socialism to capitalism, was there a similar attitude in society? Could one say that his politics discredited socialism?

AV: Absolutely! That regime totally dismissed it from the political sphere in Serbia for twenty years. It has, however, been a multifaceted process. The socialist regime of Yugoslavia was already criticised in the late 1980s by various social, political, and intellectual groups for the difficult economic situation, lack of democratic processes and civil involvement in the governing structures, privileges of the top-ranked functionaries, and for its inability to resolve national tensions between the newly-forming nations and republics, especially the Albanian population in Kosovo. In addition, Slobodan Milošević himself came from a socialist political milieu and at the beginning of his political career, before becoming the president of Serbia (1989) and the Federal Republic of Yugoslavia (1997), he was the president of the Serbian League of Communists (SKS) (1986) and then its successor, the Socialist Party of Serbia (SPS) (1990). Its coalition partner, Yugoslav United Left (JUL), in which Mirjana Marković, Milošević's wife, was involved was also of a left-wing orientation. At least on paper. But although both parties claimed to be left-wing and bring together socialists, social democrats, democratic socialists, and communists, in reality, their politics was nationalist, statist, and 'warist', all along with non-transparent and criminal privatisation of the state and social property by the 'tycoons' who were close to the parties or their members. Since the politics of SPS and JUL were so detrimental and unsuccessful, but still used socialist and communist rhetoric, if and when needed, it dismissed the socialist political agenda as a serious social perspective.

In that light, it is, for instance, interesting to recall the 'alternative cultural and artistic community' in the 1990s, which was clearly anti-regime, which means anti-war, anti-nationalism, anti-repression and a lack of democracy, anti-censorship, etc. However, the alternative was commonly predicated on a soft and enlightened liberalism concerned with individual freedoms, human rights, and global perspectives, and, to a large extent, neglected the devastation of the social property and criminal privatisation that belong to common socialist concerns. An aesthetician from Serbia, Miško Šuvaković, invented a cynical name for that type of art, 'Soros-realism', pointing to the fact that it was systematically financed by the Open Society Foundation founded by George Soros and thus supposedly also advanced Soros's neoliberal socio-political and economic agenda. Artists themselves would probably never agree with that, but structurally, I'm speaking of the societal structure or the basis, they might have contributed to this agenda.

OS: How did such militant nationalism become possible in the internationalist socialist state that Yugoslavia used to be? Do you see any anti-nationalist alternatives in post-socialism? Are any legacies of the non-aligned movement, for example, still relevant in the present?

AV: It was a nationalism of 'small differences' so to speak, meaning that the nationalist tensions and conflicts existed within the state, to a greater extent than towards other nations worldwide. There were probably many external factors that influenced that wave of nationalism, but at the same time, the social climate in the late 1980s in Serbia had already become nationalist, and apart from Milošević, I need to mention here a prominent role played by writers, philosophers, and intellectuals, such as Dobrica Ćosić, who made a long journey from being a socialist politician to being a dissident in a socialist state towards being a Serbian nationalist.

In any case, it is a long and complex history, and I am not capable of providing an overarching answer here, so I would just add that those anti-nationalist alternatives certainly exist in the post-socialist countries and the most powerful one is the democratic and internationalist socialist movement.

This has become prominent in the former Yugoslavia and south-eastern Europe, especially after the economic crisis in 2008. It operates in different forms, such as political parties (The Left in Slovenia, the Bulgarian Left, The Party of the Radical Left in Serbia, Workers' Front and New Left in Croatia, etc.), internet portals (Critic Atac in Romania, Mašina / Machine in Serbia), activist movements (Pravo na grad / Right to the city in Zagreb, Lenka and Solidarnost / Solidarity in Macedonia, Krov nad glavom / The Roof Over Our Heads in Serbia, Crna kuća / Black House CK 13 in Novi Sad, etc.), cultural-artistic initiatives (like BLOK and WHW in Zagreb), individual artists (among others, Adela Jušić, Darinka Pop-Mitić, Filip Jovanovski, Kurs, Marta Popivoda, Milica Ružičić, Nika Autor, Želimir Žilnik, etc.), as well as regional initiatives (the left-wing declaration Regional Solidarity within the territory of the former Yugoslavia). These forces and practices are still marginal in our societies, but their prominence will only grow in the future, along with growing class differences and capitalist exploitation, that transcend national borders.

OS: In your texts, in particular the article "The 'Black Wave' in the Yugoslav Slet: The 1987 and 1988 Day of Youth" (Tkh no. 21, 2013) and the book Public Sphere by Performance (written with Bojana Cvejic, b_books: Berlin, 2015 [2012]), you study the concept of social choreography, introduced by Andrew Hewitt, and use it to speak about ideology and its embodiment in late Yugoslavia through the tradition and practice of mass performances at sport stadiums ('slets'). You also note, referring to Hewitt, that the operation of a certain social choreography only becomes visible, and available for critique, retroactively or in the moment it breaks. Is it possible, however, to detect a specific social choreography of post-socialism?

AV: In my research, I am interested in the 'social drama' (a notion of Victor Turner), rather than Hewitt's 'social choreography' and Siegfried Kracauer's 'mass ornaments'. In the research projects in the public sphere today, which I carried out together with Bojana Cvejic and Marta Popivoda, we merged these two phenomena, and analytical tools, into what we call 'social dramaturgy'. So, theoretically speaking, while social choreography instils an order and patterns (modes, models, and 'ornaments') of behaviour in the public sphere, in the workplace, and in private life as well (for instance, shopping in malls, sunbathing at beaches, even dining rituals), social drama (public protests, big social crises, revolutions, massive strikes, etc.) disrupts that order and in the moment of disruptions society becomes aware of the patterns of that order as an embodiment of certain ideology. For a scholar or an artist, however, with good political perception and intuition, the patterns should have been visible even in the period of their operation. If we take the analytical perspective of social dramaturgy on post-socialism, we can notice street protests and occupations of the universities as a predominant way of expressing political discontent with neoliberal capitalist governments and policies, which indicates a distrust in the representative democracy and its institutions. We can also notice a lack of massive strikes, which speaks to a weakness of today's unions and a general individualist ideology that is not easy to beat with old socialist rhetoric.

Here I would add to this a polarisation of the public sphere between new, leftist and liberal-leftist groups, including green and LGBTIQ+ activists, on the one hand, and, on the other, neo-conservative groups, which try to restore a patriarchal, national and often nationalist, and Christian community that is imagined as a lost root of the society which had existed before the malady of socialism and communism. The Polish artist Artur Żmijewski depicted these phenomena in several of his works, especially Democracies (2009) and Them (2007). Although I think that the social choreographies of post-socialism are similar to many others in today's globalised neoliberal capitalist world, here we see that there are still some specificities, coming from divergent histories and a disrupted history of socialism in particular.

OS: In the introduction to the volume that you co-edited with

Livia Andrea Piazza *A Live Gathering: Performance and politics in contemporary Europe*, you write that in Western representative democracies, 'public space is not the main site of politics' and that 'live gathering of people in public is irrelevant'. Many in Belarus, which is obviously not a democracy, believed that as soon as a great mass of people gathers on the streets to protest the government will resign. That has not happened so far. Do you think that in the post-socialist non-democratic regimes public demonstrations no longer have political power? Are there perhaps any other more significant and effective forms of public assemblies, collective gestures, or choreographies that are able to bring about political change?

AV: I agree with you, but non-democratic societies are not my theoretical focus in that book. My concern is a democracy, and I try to understand what is performance to democracy and vice versa. I do this because I believe in democracy and, at the same time, I see that it often malfunctions. Therefore, my claim that in Western representative democracies, 'public space is not the main site of politics' and that 'live gathering of people in public is irrelevant', doesn't imply that public space and gatherings matter in other political regimes. They certainly don't in Belarus, but I don't even have that expectation, while I expect it from democracy; it is a promise that the people govern their society and because of that their gatherings where they discuss and imagine their society must matter. Richard Sennett illustratively explained that through the theatre in democratic Athens and the circus in ancient Rome.

Belarus is like Rome here: people can gather and do whatever they want in public; it doesn't affect the country's politics because the power structure is hidden far from the people and the public sphere. It is out of their reach.

While in democracy, for instance, in the European Union today, it shouldn't be like that, because those people who gather, they should be the power, the power over themselves. However, representative democracy seems to be so much professionalised, procedural, and bureaucratic that in its process of representation, the voices of people are lost. That is why the political weakness and irrelevance of theatre today can be a place where we can address that democracy and ask: what does matter to our democracy if people don't?

OS: In the light of the ongoing protests in Belarus, I have a feeling that maybe in spaces like this, a gathering of people in public doesn't matter for the state institutions to the extent of having an immediate effect or bringing about ground-breaking changes, but in the political sense on the level of society and subjects, they seem to me even more meaningful and powerful than in democratic societies.

AV: I understand and empathise with your point of view and belief; however, in my experience, what we, the people of Serbia protesting for democracy, did on the streets was the consolidation of a democratic social community, which, when it became institutionalised in the early 2000s, turned out to be a standard representative democratic and neoliberal capitalist society, for which gatherings of people do not mean much. Given that, I find it important to contextualise our deeds and historicise the present moment in order to understand the surrounding framework, which determines our actions and deeds. Relying on Turner's notion of *communitas* here, I would say that in modern society an open and rudimentary democracy seems to exist only in the periods of crisis, in-between old and new order, while it is a part of a historical and global phenomenon which is called neoliberal capitalism and representative democracy. That is, unless you deliberately reflect on it and opt for another direction. Paradoxically, Lukashenko has stayed in power for so long that you learn a great deal about your protests, your needs and hopes, and your democracy.

Since I believe that history never repeats itself since the world is always at least a little bit different, I keep a tiny space in my political imagination to remember that you are building a democracy which in the future won't forget you.

Ana Vujanović holds a Ph.D. in Humanities (Theatre Studies). She has lectured at various universities and was a professor in the performance studies department of the University of Hamburg. She has been a team member and mentor at SNDO – School for New Dance Development, AHK Amsterdam since 2016. She was a founding member of the TKH [Walking Theory], a Belgrade-based collective as well as editor-in-chief of the *TkH Journal for Performing Arts Theory* (2001-2017). She has published a number of articles and several books, such as *Public Sphere by Performance*, with B. Cvejic (2012), *A Live Gathering: Performance and Politics in Contemporary Europe*, edited with L. Piazza (2019) and *Toward a Transindividual Self*, with B. Cvejic (2021). She also works as a dramaturg in contemporary theatre, dance, performance, and film. She is engaged in long-term artistic-theoretical research with filmmaker Marta Popivoda, which most recently resulted in a documentary, *Landscapes of Resistance* (2021).

ANA VUJANOVIĆ

72

Їнэс Гайпель: Рэвалюцыя – гэта працяглы стан / Ines Geipel: Revolution ist ein Dauerzustand

у размове з перакладчыцай Їрынай Герасімовіч / Im Gespräch mit Iryna Herasimovich, Übersetzerin

Лістапад 2020 / November 2020

Антаніна Слабодчыкава. Менструальная кроў улады. 2020
Antanina Slabodchikava. Das Menstruationsblut der Macht. 2020

Інэс Гайпель зведала, як гэта – жыць у дзяржаве, дзе няма прасторы для свабоды. З уласнага до-сведу яна ведае, як гэта, калі абрынаецца сістэ-ма. Яна ведае, што гэта адбываецца не з сённа на заўтра, але расцягваецца на доўгія гады. Яна ведае, што сістэма разбураецца не толькі недзе там, у знешнім свеце, але ў кожным з нас. **Інэс Гайпель** напісала дваццаць кніг пра ГДР і пра тое, што было пасля, але ўсходнегерман-ская ідэнтычнасць па-ранейшаму застаецца для яе важнай тэмай. Якія паралелі яна заўва-жае ў беларускіх падзеях пасля 9 жніўня? Што ёй бачыцца падставай для надзеі, а што – небяспе-кай? Пра гэта – у размове з Ёрынай Герасімовіч.

Інэс Гайпель, 2011 год

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Інэс, апішы, калі ласка, як табе бачыцца сённяшняя сітуацыя ў Беларусі. Ці бачыш ты нейкія паралелі з тым, што адбывалася ў ГДР? Калі так, то якія?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Сфальсіфікаваныя выбары 9 жніўня ў Беларусі і масіўны мірны пратэст пасля іх, такое мноства прыгожых жывых твараў на вуліцах Мінска, іх святло – вядома, шмат у каго ў Германіі абудзіліся ўспаміны. Напрыклад, я перажы-вала нешта падобнае ў жніўні 1989-га ў Латвіі і Літве. Чала-вечы ланцуг даўжынёю ў 600 кіламетраў, Балтыйскі шлях, неўзабаве такое адбылося і ва Усходняй Германіі. Энергія, якая на пэўнае імгненне ператварае гісторыю ў белы ар-куш. Сапраўдная рэвалюцыя біяграфічна ж вельмі рэдкая з’ява. Пакуль існавала ГДР, шмат для каго было невера-годна важна, каб замежныя краіны звярталі ўвагу на нашы акцыі і пратэсты. Было важна быць бачнымі. Акурат цяпер, калі ваша рэвалюцыя зрабілася ў першую чаргу пытаннем псіхалогіі, калі прыгажосць пачатку перакрываецца вялікай няпэўнасцю і небяспечнасцю, вы мусіце мець упэўне-насць, што вы – у нашых галовах і сэрцах. Мы шмат раз-маўляем пра моцных беларускіх жанчын, пра гвалт, пра ста-рую сетку ўлады, пра адзіноту. Вядома, мы не ўсё ведаем, мы ведаем не так шмат канкрэтных момантаў вашага жыц-ця, але можам сабе ўявіць, што гэтая восень і зіма, што на-бліжаецца, зробяць усё порыстым і штодзень наоў будучь задаваць пытанне пра сэнс. У гэтым, безумоўна, адроз-насць ад Усходняй Германіі: вам давядзецца прахо-дзіць праз гэтыя месяцы, абаліраючыся перадусім на сваю ўнутраную моц. Гэтая рэвалюцыя, можа быць, вырашаецца не столькі вуліцай, колькі вытрымкай, цярплівасцю і дзей-нымі псіхалагічнымі стратэгіямі. У гэтым ёсць асаблівы вы-клік. Але мо я і памыляюся? Гэта ж усяго толькі мой позірк звонку.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Вельмі кранальна, наколькі дакладна ты апісваеш сітуацыю ізначаеш ключавыя пункты. Мяне за-раз вельмі займае канцэпт позірку звонку. На пачатку ка-стрычніка ябрала ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні Тыдня салідарнасці з беларускімі творцамі, які прайшоў у Берне. Ініцыятарам і галоўным арганізатарам выступіў Валерыян Малі, ён жа прапанаваў і назву – L’ŒIL EXTERIEUR (позірк звонку), а вялося пра тое, каб зазірнуць, што хаваецца за распаўсюджанымі выявамі з бел-чырвона-белымі сцягамі, сэрцайкамі і г.д., паглядзець, якoi беларуская прастора была да таго. У гэтым Тыдні ўдзельнічалі мае сябры і зна-ёмыя як са Швейцарыі, так і з Беларусі. Гэта было вялікай палёгкай – разам паразглядаць беларускую прастору, не хаваючы сваіх сумневаў, супярэчнасцей ды страхў. Адна з мастачак-удзельніц праекта сказала: “Нам неабходныя такія імпрэзы, бо мы тут закладнікі вар’ята, і дзякуючы такім размовам, дзякуючы вашаму інтарэсу да нас мы разумеем, што мы самі не вар’яты”. Такое супольнае разглядванне, абмен досведам, які дапускае і існаванне супярэчнасцей ды сумневаў, як мне падаецца, магчымыя толькі ў тым вы-падку, калі ёсць сапраўдныя стасункі. Можа быць, апора, якую мы знаходзім у сапраўднай адкрытай камунікацыі і ёсць адной з такіх дзейсных псіхалагічных стратэгій, пра якія ты гаварыла?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Гэта абсалютна базавая рэч. Іх жа стратэгія

ў тым, каб разбурыць ваша ўспрыманне, вашы веды, вашы пазіцыі, пазбавіць вас іх, перакруціць іх. Тое, чаго вы да-сягнулі, трэба адматаць назад, сцерці. Старая ўлада хоча заставацца старой уладай. Але вы ўжо дабіліся свайго! Рэвалюцыя адбылася! Толькі вось па-за рэвалюцыяй не аказалася палітычнай прасторы для далейшага руху. Гэта патавая сітуацыя. Сітуацыя вельмі вострая, надзвычай не-бяспечная. Гэта прастора гвалту, ад якога перахоплівае дых. Учора, я чытала, у Беларусі былі затрыманыя амаль 700 чалавек. Вядома, зараз шмат мэтанакіраванай дэзын-фармацыі і блытаніны. Не так проста разабрацца ў сітуацыі звонку, але, можа быць, гэтай рэвалюцыі зараз патрэбнае ахоўнае покрыва, вашай свабодзе патрэбнае сховішча. Ба-юся, іначай ахвяр можа быць занадта шмат.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Апошнім часам гэта часта абмяркоўва-ецца ў маім сяброўскім коле. Маршы робяцца ўсё больш небяспечнымі, усё часцей ствараецца ўражанне, што ісці на такі нядзельны марш – гэта азначанае ахвяраваць сабой. Пачынаюць думаць, якія яшчэ стратэгіі супраціву можна распрацаваць. І як можна абараніць сябе, у тым ліку і псіхалагічна. Усё зрабілася вельмі порыстым, і пытанне сэнсу, як ты казала вышэй, сапраўды паўстае вельмі часта і вельмі настойліва. Як ты мяркуеш, у якім кірунку варта рас-працоўваць такія ахоўныя стратэгіі?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Што робяць звяры, ствараючы сабе ахова-ную прастору на зіму? Для нас зерне – гэта, можа быць, словы, а салома – непасрэдная сустрэча або падтрыман-не сувязі. Мяркую, зараз важна як след заняцца ўнутранай арганізацыяй. Можа быць, неабходная канцэпцыя, як не страціць тое, што было дасягнута: чаго ўдалося дасяг-нуць? Як складваецца сітуацыя? Як нам застацца бачнымі, але каб не адлоўлівалі такую колькасць людзей? І абавяз-кова “заставацца на сувязі”. Размаўляць пра неба, любоў ці нейкую песню. Жыць абсалютна звычайным жыццём. Свядома пашырыць паняцце рэвалюцыі. У цябе такая цу-доўная мова, Ірына. Можа быць, варта пісаць маніфесты. Штосьці кшталту: звычайнае жыццё – гэта таксама рэва-люцыя. Спячы пірог – гэта таксама рэвалюцыя. Баяцца – гэта таксама рэвалюцыя.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Зараз я назіраю, што шмат хто засты-вае ў дзіўным аптымізме і, наколькі магчыма, не падпускае да сябе нічога небяспечнага і няпэўнага. Кшталту “мы пе-раможам” ды на тым і ўсё. Ведаю выпадкі, калі ў суседскіх чатах людзей блакавалі “за песімізм”. З аднаго боку, я магу гэта зразумець. З іншага боку, робіцца неяк сумна, а часам нават і злое. Мне падаецца, што мною маніпулююць, ад-чуваю сябе самотнай. Ці памятаеш, як гэта было ў вас? Ці прымалася, што нехта сумняецца і баіцца? Ці можна было такое адкрыта пражываць?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Са страхамі гэта ж заўжды неверагоднае ба-лансаванне, але чым больш супярэчнасцей дапускаеш, тым ты мацнейшы. Як у добрых стасунках. Калі не звяртаць увагі на патрэбу, абавязкова будзе выбух. У такі складаны, комплексны працэс, вядома, не кожнага ўцягнеш. Гэта ж яшчэ і пытанне таго, наколькі чалавек моцны, але калі вя-дзецца пра блізкіх людзей, то неабходна, каб усё што заў-годна магчыма было абмеркаваць. Можа быць, запатраба-ваныя будучь і розныя сховішчы, розныя падыходы.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Ты казала, што падчас існавання ГДР шмат для каго было надзвычайна важна, каб вашы акцыі і пратэсты ўспрымаліся ў іншых краінах. Ці было ў вас ад-чуванне, што вашы падзеі ўспрымаліся ва ўсёй сваёй ком-плекснасці? А пазней і ў аб’яднанай Германіі?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Гэта дасюль вялікая тэма палітычнага дыскур-су ў Германіі. Каму належыць рэвалюцыя? Хто яе здзей-сніў? Справа ж не толькі ў тым, што цалкам розны досвед на Усходзе і на Захадзе. Адны выходзілі на вуліцу, іншыя бачылі ўсё толькі ў тэлевізары. Не, і сам Усход моцна падзе-лены. Па маім адчуванні, чым далей рэвалюцыя адсоўва-ецца ў часе, тым больш спрэчнай яна робіцца. Французскі антраполог Рэнэ Жырар шмат займаўся архаічнымі гра-мадствамі. Ён пісаў і пра посткамуністычны свет. Дык вось, паводле яго, пабудаванае на міфах камуністычнае грамад-ства ўтрымлівае ў сабе шмат дэструкцыі, шмат схаванага, нявырашанага, так што яно апантанае адмовамі, перашко-

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год. Фота: Ірына Герасімовіч.

дамі, расчараваным прагненнем. Ён выводзіць на аснове гэтага канцэпцыю міметычнага суперніцтва, то–бок мяне зачароўвае штосьці, што я адначасова імкнуса знішчыць любымі сродкамі. Можа быць, мае сэнс улічваць гэты эма-цыйны цяжар.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Тут жа трэба яшчэ з сабою дамовіцца: што дакладна са мною адбываецца, ці не так? Для пачатку класці сваю гісторыю для самой сябе, як на індывідуаль-ным, так і на калектыўным узроўні? Ці дапамагае тут по-зірк звонку? Або мо ён хутчэй перашкаджае, навязваючы пэўныя мадэлі? Напрыклад, я не належу да апранутых у бел-чырвона-белыя колеры жанчын, якія, па словах у тым ліку і Святлана Ціханоўскай, выходзяць на вуліцу “за сваіх мужчын”. Але акурат гэтыя жанчыны вельмі бачныя, так што я зноў і зноў трапляю ў сітуацыі, калі мушу тлумачыць сваю непрыналежнасць да іх, бо мяне адразу ж з імі асацыююць. Мне даводзіцца штораз наоў здабываць сваю індывіду-альную пазіцыю і стратэгію.

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Таму надзвычай важна шмат пісаць, асабліва зараз, у гэтай фазе. Словы – гэта апора, структура, яны размяжоўваюць паняцці, класіфікуюць. А яшчэ гэта не-заменныя сведчанні часу. Хопіць ужо, што той вар’ят на-столькі стратэгічна спрабуе звесці вас з розуму. Як не падацца гэтаму? У Ціханоўскай свая гісторыя, яна ро-біць сваю справу. Ты ідзеш зусім іншым шляхам. І тое, і тое больш чым значна. Рэвалюцыя – гэта штосьці выбітнае. Чым больш вы разнастайныя, тым вы мацнейшыя.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Мы размаўлялі пра парушэнне ўспры-мання як стратэгію дзяржавы, але аўтарытарная дзяржава не спыняецца і перад фізічнай недатыкальнасцю. Дзяржа-ва ўрываецца ў целы, прыхільнікі дзяржаўнай улады раняць целы, забіваюць. Ты ведаеш умяшальніцтва ўлады ў цела са свайго спартовага досведу ў ГДР. Як ты мяркуеш, ці можна гэтай небяспецы нешта супрацьпаставіць? Наколь-кі легітымнае імкненне захаваць сябе? Ты ўжо казала пра ахоўнае покрыва для рэвалюцыі.

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Вы ж вельмі добра спраўляецеся з гэтай за-дачай, ператвараючы буйныя дэманстрацыі ў мноства дробных у розных месцах. Гэта так выдатна і разам з тым так сімвалічна. Вы ствараеце дзялянкі, што дае вам магчы-масць да пэўнай ступені ўхіліцца ад нападаў, якія ў выніку нязменна хочучь целаў, маюць у іх патрэбу. Гвалт імкнецца пранікнуць у целы. Толькі там ён эфектыўны.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Ахвярнасць і гераізм ліацца цяпер у нас вялікімі каштоўнасцамі. Я здаюся пытаннем, наколькі справядліва праслаўляць смерць чалавека, які мо зусім не імкнуўся памерці смерцю героя. Гэта ж яшчэ больш жу-дасна. Можа быць, гларыфікацыяй спрабуюць прыкрыць жудасць ад самачыннага гвалту? Можа быць, не так жудас-на, калі памірае герой, а не звычайны грамадзянін, які вый-шаў ва ўласны двор абараніць стужкі пратэсных колераў?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: І мы таксама былі ў поўным шоку ад смерці Рамана Бандарэнкі і бязмернага гвалту, які быў ужыты су-праць яго. Гэты выпадак адназначна прадэманстравав, на што гатовая пайсці гэтая сістэма. Але ты сама сказала: калі гэты чалавек потым адначасова робіцца героем і ахвярай, ён трапляе ў безнадзейнае становішча. Гэта канец, неда-сягальная вышыня. Тут пачынаецца стварэнне міфа, за якім цалкам знікаюць і боль, і страх, і яго самота. І ў гэтым так-сама ёсць своеасаблівая жорсткасць.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: У сваёй кнізе “Зона змагання” ты па-казваеш два шляхі абыходжання з траўмай: на сваім пры-кладзе і на прыкладзе свайго брата. Гэтая кніга вельмі ўразіла мяне, асабліва твая манера задаваць пытанні, на якія ты, магчыма, ніколі не атрымаеш адказаў. І зноў жа часта бывае, што цалкам розныя робіцца адказам, як у Рыльке: жывучы, ты ўваходзіш у адказ. Але гэта ж працэс вельмі самотны. Можа быць, перажыванне траўмы заўжды самотны працэс? Ці мо толькі перапрацаваная траўма дае шанец па-сапраўднаму сустрэцца з іншым чалавекам? Ці магчымы баланс паміж самотай і салідарнасцю? Як магчы-ма быць блізка да сябе і разам з тым удзельнічаць у гра-мадскім жыцці?

Ірына Герасімовіч і Інэс Гайпель, 2011 год.

Цяпер у мяне адчуванне, што многія ў такім напружаным стане, ажно пытанні і сумневы тут зусім не да месца. Шмат хто хоча прыгожых і ўражальных карцінак нашай перамогі і нашай барацьбы. А калі трохі спрабуеш праверыць кар-цінкі на трываласць, то тут жа робішся ворагам або наогул чымсьці незразумелым, што немагчыма прылічыць ні да ворагаў, ні да сваіх.

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Калі я правільна разумею, дарагая Ірына, то ты маеш на ўвазе пэўную дыстанцыю, якая дае магчы-масць выразней адчуваць, лепш канцэнтравацца на галоў-ным, бачыць больш, мысліць вастрэй, глыбей. Правільна? І, можа быць, гэта тое самае рэальнае “жывучы, увайсці ў адказ”. Калі Лукашэнка нарэшце сядзе, то пытанне ўла-ды хоць і будзе вырашана, але так званае незразумелае зробіцца яшчэ больш важным. Што я хачу гэтым сказаць? Калі б улетку 1989 года тысячы маладых людзей з Усходняй Германіі не кінуліся на ўцёкі праз Чэхію і Венгрыю, то тако-га ціску на ўлады ўсходняга Берліна не ўзнікла б. Карацей, патрэбная матэрыя рэвалюцыі, але і без галавы не абы-сці. Лейпцыгскі пісьменнік Радзёі Монк напісаў моцныя дзённік рэвалюцыі, у якім добра прасочваецца, як у яго паступова страчваюцца словы і думкі. Рэвалюцыя робіцца занадта велізарнай, занадта магутнай, занадта хуткай. На-стане момант, калі зноў усталяецца дыстанцыя.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Як ты ў той час уяўляла сабе будучыню? Ці настала тое, што ты сабе уяўляла? Што было або ёсць нечаканым?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: О, якія ў цябе пытанні, Ірына. Мне ў першую чаргу хацелася ўцячы: з гэтай зруйнаванай краіны, ад сям’і. Я не змагла б знайсці працу, прынамсі такую, якой бы мне хацелася займацца. Карацей, была для мяне такая канечная кропка, калі далей не магчыма. І жыццё на за-хадзе спачатку было зусім не салодкім: службовы пакой у прыватным гатэлі ў Дармштаце, ні кніг, ні сяброў, нічога. І гэта было самае лепшае, што магло са мною адбыцца. Па-чаць абсалютна з чыстага аркуша, вырацца з калектыўнага існавання, толькі самой несці адказнасць за сябе. Нечакан-на было, якім доўгім стаўся шлях да сябе. Нечаканай была ўстойлівасць унутраных шаблонаў. Можа быць, мы ўсе ду-малі, што будзе працей. Але тое, што ў мяне наогул была магчымасць пайсці гэтым шляхам, я лічу вялікім шчасцем. Мяне б сёння не існавала, калі б тады не адкрыўся для мяне гэты шлях. І гэта прысутнічае ў кожным дні.

ІРЫНА ГЕРАСІМОВІЧ: Ці змянялася тваё бачанне тагачасных падзей у ГДР з часам? Ці заўважаеш, што іншыя людзі з ча-сам змяняюць сваё бачанне?

ІНЭС ГАЙПЕЛЬ: Я напісала дваццаць кніг пра ГДР і тое, што было пасля. Кожная кніга і кожная дыскусія змянялі мяне. Мая ўсходнегерманская ідэнтычнасць па-ранейшаму за-стаецца балючай, але цяпер у ёй больш паверхаў, яна куды больш ахоплівае і іншыя пазіцыі, чым спачатку. Сёння мы датычна Усходу знаходзімся ў дзіўным медыйным пузыры, які прапагандуе нейкую ўсходнюю ментальнасць, пакіда-ючы па-за ўвагай гісторыю. Праз гэта гістарычныя веды, якія былі ў грамадскім багажы дзесяць-дваццаць гадоў таму, проста анулююцца. Пакутуюць ад гэтага перадусім ахвяры. Больш за тры мільёны ахвяр дыктатуры ГДР не прысутнічаюць у публічнай прасторы. Так што сама бачыш, дарагая Ірына, рэвалюцыя – гэта не тое, што адбылося і ўсё, гэта працяглы стан.

Інэс Гайпель нарадзілася ў 1960 годзе ў Дрэздэне, да 1985 года была професійнай спартоўкай, вывучала германістыку ў Ене, у 1989 годзе ўцякла ў Федэральную рэспубліку, перабіралася часовымі падпрацоўкамі ў Дармштаце. Скончыла магістратуру па філасофіі ў Дармштаце. Пісьменніца і публіцыстка, жыве ў Берліне. З 2001 года выкладае вершаванае маўленне ў берлінскай Акадэміі драматычнага мастацтва імя Эрнста Буша. Сузаснавальніца “Архіва прыгнечанай літаратуры”. Да 2018 года – старшыня грамадскага аб’яднання “Дапамога ахвярам допінгу”. Мае шматлікія рэзанансныя публікацыі па нямецкай гісторыі дыктатуры і гвалту і па вострых тэмах пасля аб’яднання Германіі. Найноўшая кніга – “Зона змагання. Мой брат, усход і нянавісць”. У 2011 годзе ўзнагароджаная Крыжам за заслугі перад Федэратыўнай Рэспублікай Германія, у 2020 годзе – Прэміяй Лесіна за крытыку.

Ines Geipel weiß nicht nur vom Hörensagen, wie es ist, in einem Staat zu leben, der wenig Freiheit zulässt. Aus eigener Erfahrung weiß sie auch, wie es ist, wenn ein System zusammenbricht. Sie weiß, dass es nicht von heute auf morgen passiert, sondern sich über mehrere Jahre erstreckt. Sie weiß, dass ein Zusammenbruch des Systems nicht nur irgendwo draußen stattfindet, sondern auch in jedem von uns. Ines Geipel hat zwanzig Bücher über die DDR und die Zeit danach geschrieben und ist immer noch dabei, ihr Ostdeutschsein zu verarbeiten. Welche Parallelen erkennt sie zu den belarusischen Ereignissen nach dem 9. August? Wo sieht sie Anlass zur Hoffnung und wo vermutet sie Gefahr? Darüber im Gespräch mit Iryna Herasimovich.

IRYNA HERASIMOVICH:

Ines, könntest du bitte skizzieren, wie du die jetzige Situation in Belarus siehst? Findest du Parallelen zu deinen DDR-Erfahrungen? Wenn ja, welche sind das?

INES GEIPEL: Die gefälschten Wahlen am 9. August in Belarus und der riesige, friedliche Protest, der folgte, diese vielen, so schönen, wachen Gesichter auf den Straßen von Minsk, ihr Leuchten – das hat in so vielen in Deutschland natürlich sofort Erinnerungen geweckt. Ich hatte das beispielsweise im August 1989 in Lettland und Litauen erlebt. Die 600 Kilometer lange Menschenkette, der Baltische Weg, kurz darauf passierte das auch in Ostdeutschland. Diese Energie, die Geschichte für einen Moment zum weißen Blatt macht. Eine echte Revolution ist ja auch biografisch etwas Seltenes. Als die DDR noch existierte, war es für viele enorm wichtig, wenn das Ausland die Aktionen und Proteste in unserem Einschluss wahrgenommen hat. Es war wichtig, gesehen zu werden. Gerade jetzt, wo eure Revolution vor allem zu einer Frage der Psychologie geworden ist, wo die Schönheit des Anfangs von vielen Unsicherheiten überdeckt wird, sollt ihr die Sicherheit haben, dass ihr sehr da seid, in unseren Köpfen und Herzen. Wir reden viel über die starken Frauen von Belarus, über die Gewalt, über das alte Machtnetz, über Einsamkeit. Wir wissen sicher nicht genug, nicht genug Konkretes von eurem Leben, aber wir können uns vorstellen, dass dieser Herbst und kommende Winter dazu da ist, porös zu machen, und jeden Tag neu die Frage nach dem Sinn stellt. Das ist sicherlich der Unterschied zu Ostdeutschland: Ihr müsst durch diese Monate jetzt vor allem aus eurer inneren Stärke heraus. Diese Revolution entscheidet sich möglicherweise nicht zuerst auf den Straßen, sondern durch Langmut und gute Psychostrategien. Das ist eine besondere Herausforderung. Aber vielleicht täusche ich mich ja? Das ist nur mein Blick von außen.

IRYNA HERASIMOVICH: Es ist so bewegend, wie genau du die Situation erfasst und wie treffend du die Stichpunkte benennst. Der Blick von außen ist etwas, was mich im Moment sehr beschäftigt. Anfang Oktober war ich an der Vorbereitung und Durchführung der Solidaritätswoche mit belarusischen Kulturschaffenden in Bern beteiligt. Der Initiator und der wichtigste Organisator war der Künstler Valerian Maly, von ihm stammt der Titel L’ŒIL EXTERIEUR, und es ging darum, dass wir hinschauen, was hinter den gängigen Bildern mit weiß-rot-weißen Fahnen, den Herzchen usw. steckt, wie der belarusische Raum davor war. An der Woche haben sich viele von meinen guten Freund:innen und Bekannten auf beiden Seiten beteiligt. Und das war eine große Erleichterung, dass wir uns zusammen den belarusischen Raum anschauen konnten, auch mit allen Ambivalenzen und Ängsten präsent sein konnten. Eine der beteiligten Künstlerinnen sagte: Wir brauchen solche Veranstaltungen, denn wir sind hier Geiseln eines Verrückten und dank solchen Gesprächen, dank dem Interesse an uns wissen wir, dass wir selbst nicht verrückt sind. Dieses gemeinsame Hinschauen, der auch Ambivalenzen zulassende Austausch gelingen in meinen Augen nur in dem Fall, wenn es zu authentischen Beziehungen kommt. Ich denke mir, vielleicht kann dieser Halt durch den authentischen Austausch eine von solchen guten Psychostrategien sein, von denen du sprichst?

INES GEIPEL: Das ist absolut elementar. Die Strategie ist ja, eure Wahrnehmung, euer Wissen, eure Haltungen zu verstören, sie euch abzusprechen, sie sogar zu drehen. Das, was ihr erreicht habt, soll rückgängig, ja muss gelöscht werden. Die alte Macht will die alte Macht bleiben. Aber ihr seid durch! Die Revolution hat stattgefunden! Es gibt eben nur hinter der Revolution jetzt keinen politischen Raum für ein Weiter. Da ist ein Patt. Und das ist brisant, nein, hochgefährlich. Das ist der Raum für atemberaubende Gewalt. Gestern, habe ich gelesen, hat es in Belarus fast 700 Verhaftungen gegeben. Es findet sicher auch viel gezielte Desinformation und Verwirrung statt. Es ist nicht leicht, das von außen zu beurteilen, aber zuallererst braucht die Revolution vielleicht jetzt einen Schutzmantel, eure Freiheit braucht ein Versteck. Ich fürchte, es könnte sonst zu viele Opfer geben.

IRYNA HERASIMOVICH: Im Moment ist genau das ein großes Thema im Freundeskreis. Die Märsche werden immer gefährlicher, man hat zunehmend den Eindruck, das ist inzwischen schon eine Art Sich-Opfern, wenn man zu solch einem Marsch am Sonntag geht. Man überlegt sich, welche anderen Strategien des Widerstands man noch entwickeln kann. Und ja, wie kann man sich selbst schützen, auch psychologisch? Alles ist sehr porös, und die Frage nach dem Sinn stellt sich tatsächlich ganz oft und ganz eindringlich. Hättest du eine Vermutung, in welche Richtung die Strategien gehen können?

INES GEIPEL: Was machen Tiere, wenn sie sich einen Schutzraum für den Winter bauen? Die Körner sind bei uns vielleicht die Worte, das Stroh vielleicht die direkte Begegnung oder das Kontakthalten. Ich habe die Fantasie, dass es jetzt darum geht, sich nach innen wirklich zu organisieren. Vielleicht geht es um ein Konzept, damit das Erreichte nicht zerrieben wird: Was ist erreicht? Wie ist die Situation? Wie bleiben wir sichtbar, ohne dass so viele Menschen weggefangen werden? Und immer dieses „in Kontakt bleiben“. Über den Himmel, die Liebe, ein Lied reden. Ganz normales Leben leben. Den Revolutionsbegriff bewusst erweitern. Du hast so eine tolle Sprache, Iryna. Man könnte doch vielleicht Manifeste schreiben. So etwas wie: Normales Leben heißt auch Revolution. Einen Kuchen backen heißt auch Revolution. Angst haben heißt auch Revolution.

IRYNA HERASIMOVICH: Ich beobachte im Moment, dass sehr viele in so einem seltsamen Optimismus verharren und nach Möglichkeit gar keine Unbestimmtheit zulassen. Wir würden siegen, heißt es dann und Schluss. Ich weiß, dass in Nachbarschaftschats Menschen wegen „pessimistischer Haltung“ gesperrt werden. Einerseits kann ich das nachvollziehen, andererseits macht mich das sehr traurig und manchmal auch wütend. Ich fühle mich manipuliert und sehr einsam. Erinnerst du dich, wie es damals bei euch war? Durfte man zweifeln und Angst haben? Hat man das offen austragen können?

INES GEIPEL: Das mit den Ängsten ist ja immer ein ungeheurer Balanceakt, aber je mehr Ambivalenzen zugelassen werden können, umso stärker seid ihr. Das ist wie in einer guten Beziehung. Bleiben die Nöte außen vor, kommt es zwangsläufig zum Crash. Ich weiß nicht, man kann in so einem schwierigen, komplexen Prozess sicher nicht alle reinholen. Das ist ja auch eine Kräftefrage, aber bei Menschen, die einem nah sind, müsste alles besprechbar sein. Vielleicht braucht es ja auch unterschiedliche Verstecke, verschiedene Zugänge.

IRYNA HERASIMOVICH: Du hast gesagt: Als die DDR noch existierte, war es für viele enorm wichtig, wenn das Ausland die Aktionen und Proteste in eurem Einschluss wahrgenommen hat. Hattet ihr den Eindruck, dass das, was bei euch passiert, in der ganzen Komplexität wahrgenommen wird? Und später im vereinten Deutschland?

INES GEIPEL: Das ist noch immer im politischen Diskurs in Deutschland ein großes Thema. Wem gehört die Revolution? Wer hat sie gemacht? Es ist ja nicht nur so, dass es da zwischen Ost und West völlig unterschiedliche Erfahrungen gibt. Die einen waren auf der Straße, die anderen schauten nur über den Fernseher zu. Nein, auch der Osten selbst ist dahingehend stark zerstritten. Je länger die Revolution zurückliegt, so mein Eindruck, umso umkämpfter ist sie. Es gibt den französischen Kulturanthropologen Rene Girard, der viel zu archaischen Gesellschaften geforscht hat. Er hat auch einiges über die

postkommunistische Welt geschrieben und sagt, dass die kommunistische Mythengesellschaft viel Destruktion in sich birgt, viel Untergründiges, Unaufgelöstes, und dass diese Welt süchtig nach einem Nein ist, nach Hindernissen, nach einem frustrierten Begehren. Er entwickelt daraus das Konzept der mimetischen Rivalität. Das meint: Ich bin von etwas oder von jemandem fasziniert, was ich gleichzeitig mit allen Mitteln vernichten will. Vielleicht macht es Sinn, sich auf diese emotionale Wucht einzustellen.

IRYNA HERASIMOVICH: Man muss ja auch noch mit sich selbst aushandeln, was genau mit mir passiert, oder? Sich selbst die eigene Geschichte erst mal erzählen, auf der individuellen wie auf der kollektiven Ebene. Hilft der Außenblick dabei? Oder ist er eher störend, indem dadurch bestimmte Muster aufgezwungen werden? Zum Beispiel, ich gehöre nicht zu den Frauen in Weiß-Rot-Weiß, die, wie auch Swiatlana Tsichanouskaya sagt, „für ihre Männer“ auf die Straße gehen. Aber gerade diese Frauen sind sehr sichtbar, und immer wieder gerate ich in Erklärungsnot, denn oft werde ich gleich mit ihnen assoziiert. Und ich muss mir meine eigene Position und Strategie immer von Neuem erkämpfen.

INES GEIPEL: Deswegen ist es enorm wichtig, dass gerade jetzt, in dieser Phase, viel geschrieben wird. Worte sind Halt, Struktur, und sie differenzieren. Außerdem sind es ganz unersetzbare Zeitdokumente. Es reicht ja schon, dass der Verrückte auf derart strategische Weise versucht, euch verrückt zu machen. Wie dem entkommen? Tsichanouskaya hat ihre Geschichte und macht ihr Ding. Du gehst einen ganz anderen Weg. Beides ist mehr als relevant. Eine Revolution ist etwas Großartiges. Je verschiedener ihr seid, umso stärker seid ihr.

IRYNA HERASIMOVICH: Wir haben über die Verstörung der Wahrnehmung als Strategie des Staats gesprochen, aber das autoritäre System macht auch vor physischer Unversehrtheit nicht halt. Der Staat dringt in den Körper, die Anhänger der Staatsmacht versehrten Körper, töten sie. Du kennst das als Sportlerin aus der DDR. Wie, denkst du, kann man dieser Gefahr etwas gegenüberstellen? Inwieweit ist Selbstschutz legitim? Du hast von dem Schutzmantel für die Revolution gesprochen.

INES GEIPEL: Ihr macht das doch sehr gut, indem ihr die Strategie gewechselt habt und die großen Demonstrationen zu vielen kleinen an verschiedenen Orten gemacht habt. Das ist so großartig und doch auch ein symbolisches Bild. Ihr bildet Parzellen und schafft es so, euch den Angriffen ein Stück weit zu entziehen, die am Ende immer die Körper wollen, ja, sie brauchen. Die Gewalt will in die Körper. Nur dort ist sie wirksam.

IRYNA HERASIMOVICH: Opferbereitschaft und Heldentum haben bei uns gerade einen sehr hohen Stellenwert. Ich frage mich, ob man mit der Glorifizierung dem Tod eines Menschen gerecht wird, der womöglich gar nicht einen Heldentod angestrebt hat. Und das ist noch schrecklicher. Versucht man vielleicht mit der Glorifizierung den Schrecken der Willkür zuzudecken? Denn es ist vielleicht dann doch nicht so schrecklich, wenn jemand ein Held ist und nicht ein einfacher Bürger, der die Protestdekoration im eigenen Hof schützen wollte.

INES GEIPEL: Auch wir waren völlig geschockt über den Tod von Roman Bondarenko und zugleich über die maßlose Gewalt gegen ihn – als eindeutiges Zeichen, wozu das System in der Lage ist. Aber du sagst es: Wenn dieser Mensch dann Held und Opfer zugleich wird, kommt er in eine aussichtslose Position. Das ist der Abschluss, die totale Überhöhung. Dann wird ein Mythos gestrickt, hinter der der Schmerz, die Angst, seine Einsamkeit völlig verschwindet. Das ist dann eine neue Art Grausamkeit.

IRYNA HERASIMOVICH: In deinem Buch „Umkämpfte Zone“ zeigst du an deinem Beispiel und an dem deines Bruders zwei unterschiedliche Wege, mit Traumata umzugehen. Das Buch hat mich sehr beeindruckt, vor allem durch deine Art, Fragen zu stellen, auf die du womöglich gar keine Antworten bekommen kannst. Und dann ist es wiederum oft so, dass die Frage schon zur Antwort wird, wie bei Rilke, man lebt in die Antwort hinein. Dieser Prozess ist aber doch oft ein sehr einsamer. Ist Traumaverarbeitung vielleicht immer ein einsamer Prozess? Oder vielleicht ermöglicht die Verarbeitung eines Traumas erst eine authentische Begegnung mit dem anderen? Ist

eine Balance zwischen Einsamkeit und Solidarität überhaupt möglich? Wie kann man gleichzeitig nah bei sich selbst sein und am gesellschaftlichen Leben teilhaben?

Im Moment habe ich das Gefühl, dass viele so angespannt sind, dass Fragen und Zweifel überhaupt fehl am Platz sind. Viele wollen schöne und eindrückliche Bilder von unserem Sieg und unserem Kampf. Und wenn man daran ein bisschen kratzt, wird man rasch zum Feind oder zu etwas Unverständlichem, was weder zu den unseren noch zu den Feinden gehört.

INES GEIPEL: Wenn ich es richtig sehe, liebe Iryna, geht es dir ein Stück weit um Distanz, um klarer, notwendiger fühlen zu können, um mehr sehen zu können, um schärfer, tiefer zu denken. Ist es so? Und vielleicht ist das ja schon Rilkes „in die Antwort hineinleben“. Wenn Lukaschenko endlich weg ist, ist zwar die Machtfrage geklärt, das macht aber das sogenannte Unverständliche, alles das, was von außen denkt, nur umso wichtiger. Was will ich sagen? Wenn im Sommer 1989 nicht Tausende junge Ostdeutsche über Tschechien und Ungarn losgelaufen wären, hätte es nicht diesen Druck auf die Mächtigen in Ostberlin gegeben. Also es braucht die Physis einer Revolution, aber es braucht auch den Kopf. Es gibt ein starkes Revolutionstagebuch des Leipziger Autors Radjo Monk, an dem gut sichtbar wird, wie ihm über die Herbstwochen 1989 sukzessive Sprache und Gedanken abhandenkommen. Die Revolution wird zu wuchtig, zu schnell. Irgendwann ist die Distanz dann wieder da.

IRYNA HERASIMOVICH: Wie hast du dir damals die Zukunft vorgestellt? Ist in etwa eingetreten, was du dir vorgestellt hast? Was war und ist unerwartet?

INES GEIPEL: Oje, was für Fragen, Iryna. Ich wollte vor allem weg, weg aus diesem kaputten Land, weg von der Familie. Ich hätte keine Arbeit bekommen, jedenfalls keine, die ich gewollt hätte. Kurzum, es gab auch einen echten Endpunkt für mich. Und der Anfang im Westen dann war für mich echt karg: ein Dienstzimmer in Darmstadt in einem Privathotel, keine Bücher, keine Freund:innen, kein nichts. Und das war das Beste, was mir passieren konnte. Der komplette Anfang, raus aus der Kollektivexistenz, völlig für mich allein verantwortlich. Unerwartet war, wie lange es brauchte bis zu sich. Unerwartet war die Hartnäckigkeit der inneren Muster. Vielleicht haben wir es uns ja alle leichter vorgestellt. Man steht einer Traumageschichte gegenüber, die ein ganz eigenes Muster hat. Aber dass es überhaupt die Möglichkeit gegeben hat, diesen Weg zu gehen, empfinde ich als ein übergroßes Glück. Mich gäbe es heute nicht mehr ohne die Öffnung, ohne diesen Weg. Und eben das ist in jedem Tag.

IRYNA HERASIMOVICH: Hat sich deine Sicht auf die damaligen Ereignisse in der DDR mit der Zeit verändert? Und die der anderen?

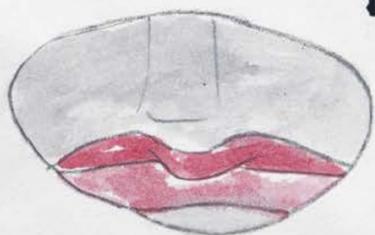
INES GEIPEL: Ich habe zwanzig Bücher über die DDR und ihr Danach geschrieben. Jedes Buch und jede Debatte hat mich verändert. Mein Ostdeutschsein bleibt wund, aber es hat mehr Etagen bekommen, bezieht auch andere Positionen viel stärker ein als am Anfang. Im Moment stehen wir, was den Osten angeht, in so einer merkwürdigen Medienblase, die ein Ostbewusstsein propagiert, ohne seine Geschichte einzubeziehen. Dadurch wird historisches Wissen, das die Gesellschaft vor zehn oder zwanzig Jahren schon mal hatte, schlicht annulliert. Das ist vor allem für die Opfer sehr hart. Mehr als drei Millionen Opfer der DDR-Diktatur, die öffentlich nicht anwesend sind. Du siehst, liebe Iryna, eine Revolution hat man nicht, sie ist ein Dauerzustand.

Ines Geipel 1960 in Dresden geboren, Leistungssportlerin bis 1985, Studium der Germanistik in Jena, 1989 Flucht in die Bundesrepublik, Gelegenheitsjobs in Darmstadt. Lebte als Magisterstudium der Philosophie in Darmstadt. Lebte als Schriftstellerin und Publizistin in Berlin. Seit 2001 Professorin für Verkunst an der Berliner Hochschule für Schauspielkunst „Ernst Busch“, Mitbegründerin des „Archivs unterdrückte Literatur in der DDR“, bis 2018 Vorsitzende der Doping-Opfer-Hilfe. Zahlreiche, viel diskutierte Publikationen über die deutsche Diktatur- und Gewaltgeschichte und zu nervösen Nachwendethemen. Zuletzt erschien ihr Buch „Umkämpfte Zone. Mein Bruder, der Osten und der Hass“. 2011 Bundesverdienstkreuz, 2020 Lessing-Preis für Kritik.

МАСТАЦТВА Ў ПОШУКАХ АБЛІЧЧА

размова вакол адной выставы

Лізавета Міхальчук, куратарка галерэі "Прастора КХ" (Брэст), мастацтвазнаўца
Елізавета Каўцьяк, даследчыцай культуры і грамадства

Канец лістапада 2020

Vasilica Paljanina / Vasilisa Pallanina. She doesn't love me, mom, 2020

Тут, у Беларусі, мы прывыклі жыць без зменаў, прывыклі да паралізоўнай стабільнасці, да таго, што сказанае і зробленае заставалася актуальным на працягу дзесяцігоддзяў. Канфлікт не мяняўся, кожны ведаў сваё месца, акцёры спраўна выконвалі ролі, глядач пазяхаў, але спектакль не здымаў з рэпертуару. І вось прыйшоў 2020 – і ўсе старыя сцэнары адправіліся ў топку. Мы аказаліся бездапаможнымі і знямелымі, у непазнавальных дэкарацыях, якія забыталіся ў новых сюжэтных лініях. Мастацтва спачатку таксама знямела, і хоць у гэтай сферы заўсёды было больш, чым у іншых, гнуткасці і свавольства – новая рэальнасць запатрабавала навыкаў проста-такі віртуознай імпрывізацыі.

Выстава "Безаблічныя", якая паслужыла падставай для гэтай размовы, была задуманая і рэалізаваная на працягу двух тыдняў. Яна адкрылася 18 верасня 2020 у галерэі "Прастора КХ". Як куратарка галерэі, з пачатку года я была вымушана неаднаразова пераглядаць свой выставачны план – ссоўваць, пераносіць, адмяняць, трансфармаваць – увогуле імпрывізаваць. Але гэтая вераснёвая выстава далася асабліва няпроста. Сітуацыя, у якую наша краіна пагрузілася пасля 9 жніўня і ў якой знаходзіцца да гэтага часу, адкрыта не схіляе да празмернасцей і забаў. Але ж для большасці мастацтва месціцца якраз у гэтай сферы. Ці так гэта? Ці мае мастацтва права на існаванне ў часы зацяжных крызісаў? Якое мастацтва магчымае і запатрабаванае ў беспрэцэдэнтнай сітуацыі, што склалася ў Беларусі? Чаму і пра што можна і трэба рабіць выставы сёння?

PARTISANKA #35, 2021

79

ЛІЗАВЕТА МІХАЛЬЧУК: Першапачаткова мы планавалі пагаварыць пра адну выставу, але час ляціць неверагодна хутка, і ў мяне такое адчуванне, што яна была ўжо так даўно, і потым столькі ўсяго адбылося, што хочацца пашырыць фокус і пагаварыць у цэлым пра магчымасць – або магчымасці – мастацтва цяпер, у эпоху крызісу... Хоць не ведаю нават, як правільна назваць часы, якія мы перажываем. Пакуль быў толькі ковід, было больш-менш зразумела – можна было казаць пра мастацтва ў эпоху пандэміі, але цяпер, з улікам нашай... Рэвалюцыі?.. Ці як можна вызначыць тое, што адбываецца?

Для мяне важна, што гэта працэс. Доўгі працэс, нібы расцягнутая ў часе цяжкая хвароба, падчас якой грамадства змагаецца за сваё жыццё. Беларусь змагаецца за сваё жыццё. І тут усё так жа, як з цяжка хворым чалавекам: то яму лепш, то горш, прагнозы розныя. Мы проста цяпер усе знаходзімся ў гэтым працэсе, і знутры практычна немагчыма пазначыць нейкія рамкі і перспектывы! Ад гэтага няведання і напружання вельмі складана чалавечай псіхіцы.

Калі я спрабую апісаць сітуацыю, у якой мы знаходзімся, то часта звяртаюся да гісторыі (і ў прыватнасці гісторыі мастацтва) пачатку 20 стагоддзя, рускага, беларускага, савецкага мастацтва, якое дзесяцігоддзямі стваралася ў нечалавечых умовах – рэвалюцыя, грамадзянская вайна, голад, рэпрэсіі, галеча... Узнікае адчуванне, што мы пражываем (пачынаем пражываць?) штосьці падобнае. Кожны раз, чытаючы пра тыя часы, я думаю: "Якія паэтычныя вечары!? Як вам наогул у галаву прыходзіла гэтым займацца? Як можна было пісаць вершы, калі элементарна не было чаго есці? Як можна было ствараць авангарднае мастацтва ў страху і галечы?" Я вельмі спадзяюся, што наша "сітуацыя" вырашыцца хутчэй і прасцей, але ёсць адчуванне, што адбываецца нешта са старонак кніжак. Я не думаю, што мы зможам вярнуцца нават прыблізна да таго, што было да 2020-га.

ЕЛІЗАВЕТА КАЎЦЬЯК: Гэта незвычайны год для ўсяго свету. Год барацьбы за жыццё. У нас да каранакрызісу дадаецца яшчэ

мясцовая палітычная гісторыя: падобна імуннай сістэме, якая змагаецца з вірусам, дзяржаўная сістэма змагаецца з пратэстам, і наадварот. Гэта адбываецца і ў мастацтве. Мы цяпер знаходзімся ў такім асаблівым перыядзе, калі час цячэ ў незвычайным тэмпе. Нягледзячы на тое, што пасля выставы "Безаблічныя" прайшло зусім няшмат часу, пэўныя пытанні ўжо страцілі сваю вострую актуальнасць. З аднаго боку, здаецца, што мы затрымаліся ў ліхалецце, але пры гэтым усё мяняецца занадта хутка. Да прыкладу, фотакалажы Андрэя Анро ("Person of the System") вельмі ўдала працавалі як крытыка фальсіфікацый на выбарах. Цяпер абмеркаванне гэтай праблемы практычна сышло на нішто. Іншая справа, што праз пэўны час мы вернемся да пераасэнсавання гэтага боку "палітычнага крызісу" і зноў звернемся да гэтых работ. Але цяпер мастацкія работы, даследаванні і аналітыка губляюць сваю актуальнасць да моманту публікацыі. І гэтая размова, напэўна, будзе крыху састарэлай, калі яе будуць чытаць. Што б мы ні рабілі – мы спазняемся. Сітуацыя мяняецца занадта хутка.

ЛМ: Хачу агучыць і абмеркаваць цяпер адно краёвавольнае пытанне, якое мучыць мяне яшчэ з пачатку пандэміі, а са жніўня проста ўзяло за горла: як наогул магчымае мастацтва ў сітуацыі, калі ўвогуле нічога немагчыма? Калі немагчыма проста гаварыць. Пасля 9 жніўня мы нібы ўсё анімелі спачатку, а потым – закрывалі. У гэтым маўчання злілося ўсё – страх, сум, безвыходнасць шматлікіх (у тым ліку работніц і работнікаў культуры і мастацтва) прывялі да ўнутранага паралічу, нібы абсурднасць таго, што адбываецца, пазбавіла нас паветра, слоў, здольнасці праўляцца, спарадзіла сумневы ў тым, ці маем мы наогул права рабіць мастацтва або яно проста недарэчнае тут і цяпер. Калі нам удалося ўсё ж удыхнуць, нашы эмоцыі натуральна выліліся ў крык – у некантраляваную лавіну вулічнага, пратэснага, перфарматыўнага мастацтва. Але ў гэтым мастацтве вельмі шмат дэкларатыўнага, імгненнага, мінулага, яно актуалізуе момант – і разам з гэтым момантам сыходзіць. А што ж больш універсальнае, прафесійнае, крытычнае мастацтва? Ці магчыма глыбокая рэфлексія

таго, што адбываецца, выразная, такая, што выходзіць за межы моманту, або ў ёй проста няма неабходнасці?

Гэта тычылася, вядома, у першую чаргу асабіста маёй дзейнасці. Я бясконца задавалася пытаннем: ці магу я цяпер рабіць выставы? І якія – паводле формы, зместу? Каму гэта цяпер трэба і ці трэба гэта мне, у першую чаргу?

“Безаблічныя”, наколькі я ведаю, сталі першай (галерэйнай) выставай, наўпрост звязанай з асэнсаваннем актуальнай сітуацыі ў нашай краіне. Мы тады ўзялі сябе ў рукі, узялі ў рукі мастакоў (смяецца) і паспрабавалі перайсці ад крыку і стогну да выразнай размовы ў выставачнай прасторы. Потым былі іншыя выставы – і ў нас, і на іншых пляцоўках па краіне… Кожны па-свойму адказвае сёння на пытанне: “Наколькі магчымае мастацтва ў часы глыбокага сацыяльнага крызісу, калі людзі масава пазбаўленыя магчымасці задаволіць нават свае базавыя патрэбы (успамінаючы піраміду Маслоу)?”

ЕК: Тут у мяне дваістае стаўленне. Падзеі 2020 года зрабілі для нас больш зразумелай і блізкай гісторыю 20 стагоддзя. Рэпрэсіі, геройства, вайна, як выжыць, калі нічога няма і ўсё незразумела, – усё гэта стала больш блізкім. Тут усламінаецца фраза Тэадора Адорна пра тое, як можна пісаць вершы пасля Асвенціма. Яна рэзануе з сітуацыяй у Беларусі. Цяпер таксама незразумела, як можна нешта ствараць, калі ўсё разбурана, прычым настолькі жорстка і бесчалавечна. Вядома, мы яшчэ не апынуліся ў кропцы “пасля”. Я ўпэўненая, што працаваць з гэтай тэмай мы будзем яшчэ доўга. Бо да гэтага часу ствараюцца мастацкія работы, якія пераасэнсоўваюць траўму Халакосту. А мы пакуль знаходзімся ў стане, калі на хвалі гэтага крыку пасля паралічу ствараецца шмат работ, але яны часцяком рэактыўныя. Цяпер шмат мастацтва аб палітыцы, але гэта не палітычнае мастацтва. Многія выказванні вострыя і чэпкія, але яны не крытычныя. Гэта нармальна для такой сітуацыі. Я кажу пра беларускую мастацкую сцэну ў цэлым, а не пра “Безаблічных”.

Зразумела, што дзяржаўныя Нацыянальны мастацкі музей і Цэнтр сучасных мастацтваў функцыянуюць так, быццам нічога не было, – працягваюць рабіць непалітычныя выставы. Але адна справа, калі інстытуцыя адыходзіць ад палітыкі, разумеючы, што нам усім вельмі цяжка цяпер, таму трэба адцягнуцца. Зусім іншая справа, калі інстытуцыя робіць выгляд, што ніякіх узрушэнняў не было. Мне здаецца, глядач гэта вельмі тонка адчувае. Куратарам і мастакам цяпер асабліва важна быць сумленнымі з сабой і гледачамі, на гэта ёсць запыт. Фальш адчуваецца вастрэй, а талерантнасць да самацэнзуры значна знізілася. А незалежным інстытуцыям не даводзіцца цяпер адаптавацца да “новых” рэаліяў, таму што ў куратарак і куратараў ды менаджарак і менаджараў, якія працавалі “па-за сістэмай”, было больш яснае ўяўленне пра тое, у якой краіне мы жыём. Было больш гатоўнасці, ці што.

АМ: Праца з праблемнымі зонамі заўсёды была нашай асноўнай працай. І вось цяпер гэтыя праблемныя зоны перасталі быць перыферычнымі, маргінальнымі. Уся Беларусь стала адной вялікай праблемнай зонай. І ўсім відавочна, што менавіта з ёй давядзецца працаваць у бліжэйшы час і ва ўсіх сферах – ад эканомікі да мастацтва. Мы тут ізноў жа ў плюсе, таму што ёсць інструментар, ёсць мова, ёсць разуменне, як і з кім над гэтымі праблемамі можна працаваць.

У Беларусі, як ні дзіўна, многія мастакі і мастачкі працавалі з праблемнымі тэмамі. За 26 гадоў з гэтай уладай

яны авалодалі выдатнай здольнасцю ствараць крытычнае мастацтва “з нічога”, камуфляваць яго пад некрытычнае, выкарыстоўваць іншасказанні і намёкі; навыкі “партызанкі” вывастраныя ў нас проста цудоўна. Але зараз надыходзіць час выкліку: “А зараз можна казаць! А зараз не трэба прыдумляць іншасказы? Не трэба больш шыфравацца!” Мне здаецца, на “Безаблічных” мастакі і мастачкі адчулі тую слодыч моманту, калі можна выказацца практычна наўпрост, пазначыць сваю пазіцыю праз творчасць. І за гэтым вялікая будучыня вольнага новага беларускага мастацтва.

ЕК: Хочацца працытаваць працу Сяргея Шабохін: “Банальнае – новае абстрактнае”. Галоўнае цяпер не шукаць форму выказвання, але працаваць без самацэнзуры і падстройвання. Вось цяперашняя задача для куратара і мастака. Упершыню за апошнія 26 гадоў ёсць прамы запыт на шчырасць, які можа быць нарэшце ажыццёўлены. Расповед пра сябе стаў формай палітычнага мастацтва, або мастацтва пра палітыку.

АМ: Я маю ідэалістычныя надзеі на тое, што ў будучыні на ўзроўні дзяржавы будзе прызнанае фундаментальнае значэнне мастацтва і культуры і будуць распрацаваныя праграмы падтрымкі: каб мастацтва падтрымлівала людзей, трэба падтрымліваць мастацтва. Ніякае дэмакратычнае грамадства немагчымае, пакуль не дасягнутая крытычная маса такіх людзей сярод насельніцтва, якія думаюць і суперажываць. Мы “запусцілі” сітуацыю з культурай, і не толькі з ёй, на жаль. Нам шмат чаго давядзецца “аптымізаваць”, многае пачаць з нуля. І ў гэтым нам вельмі дапаможа інструментар мастацтва, калі мы будзем карыстацца ім правільна і актыўна. І калі ўсё наладзіцца, так ці інакш, важна будзе не забывацца пра свабоду самавыяўлення, пра значэнне культуры і мастацтва для фармавання свабоднай грамадзянскай супольнасці. Каб яно ўсё не згарнулася назад.

ЕК: У гэтым плане я не хвалююся з нагоды мастацтва. У мяне ёсць перажыванні наконт лёсу краіны ў цэлым, але пры ўдалым раскладзе з мастацтвам і культурай усё будзе добра. Мой спакой зыходзіць з таго, што авангард пратэсту блізкі да сферы культуры. Тым больш мастацтва яшчэ ў пачатку лета 2020 дало вялікі штуршок развіццю пратэснага руху. Гэта нельга “пракруціць назад”. У нацыі сфармавалася больш паважлівае стаўленне да культуры, пачала ўсведамляцца яе каштоўнасць.

Я займаюся пытаннямі культуры памяці і мастацтва ўжо некалькі гадоў. І часта заўважала, што людзям гэтая тэма здаецца нечым такім, што ні на што не ўплывае. Кажуць, што эканоміка і камфорт важнейшыя за ўсё, а мастацтва абслугоўвае толькі эстэтычны бок жыцця. Але калі гэта ўсё роўна, дык чаму ўжо больш за 4 месяцы сур’ёзная доля гарадскіх бюджэтаў сыходзіць на пастаянную перафарбоўку лавак у ідэалагічна вытрыманыя колеры і зразанне стужачак? Людзі паміраюць за гэта. Іх забіваюць.

Стужачкі і муралы – вернакулярныя мастацкія выказванні, частка візуальнай мовы культуры. Рэжым актыўнай забаронай народных мастацкіх выказванняў вельмі красамоўна пацвярджае важнасць такіх, хай наіўных, мастацкіх акцый. І ў цэлым значнасць мастацтва ў розных формах. Не падтрымлівалі яны гэтую сферу, таму што адчувалі, які стаіць за ёй патэнцыял, хоць і не да канца яго разумелі. Новы палітычны авангард накіраваны на вялікую падтрымку культуры і мастацтва нават у гэты няпэўны час. Так што… будзем жыць.

Kunst auf der Suche nach einem Gesicht

Ein Gespräch im Kontext einer Ausstellung

Lisaweta Michaltschuk, Kuratorin der Galerie KX Raum (Brest), Kunstwissenschaftlerin
Jelisaveta Kauciak, Kultur- und Gesellschaftsforscherin

Ende November 2020

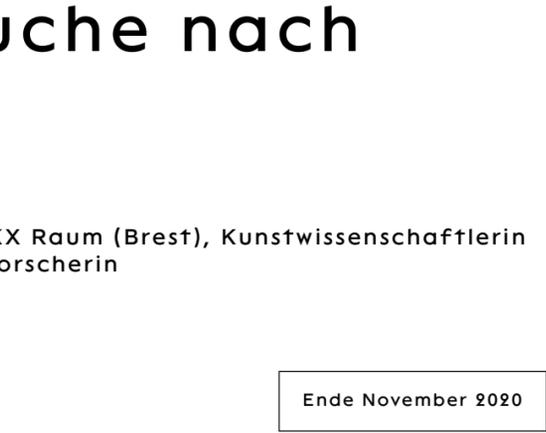
In Belarus haben wir uns daran gewöhnt, ohne Veränderungen zu leben, haben uns an die lähmende Stabilität gewöhnt, daran, dass das Gesagte und Getane jahrzehntelang aktuell bleibt. Der Konflikt veränderte sich nicht, jeder kannte seinen Platz, die Schauspieler:innen spielten ihre Rollen, die Zuschauer:innen gähnten, aber das Stück blieb auf dem Spielplan. Dann kam 2020 und alle alten Szenarien sind unbrauchbar geworden. Wir sind hilf- und sprachlos in dieser unkenntlich gewordenen Szenerie, die sich in neue Sujetlinien verwickelt.

Die Kunst ist anfangs ebenso sprachlos geworden, auch wenn dieser Bereich immer flexibler und eigenwilliger als andere war, verlangte die neue Realität regelrecht virtuose Improvisationsfähigkeit.

Die Ausstellung „Gesichtslose“, die den Anlass für dieses Gespräch gab, wurde innerhalb von zwei Wochen konzipiert und durchgeführt. Die Eröffnung fand am 18. September 2020 in der Galerie KX Raum statt. Als Kuratorin der Galerie musste ich seit Anfang des Jahres meinen Ausstellungsplan mehrmals revidieren – verschieben, umstellen, absagen, umwandeln – und generell improvisieren. Die Ausstellung im September fiel mir vor diesem Hintergrund besonders schwer. Die Situation, in die unser Land nach dem 9. August hinabgesunken ist und in der es sich immer noch befindet, verführt weder zur Unterhaltung noch zum Überschwang. Für die Mehrheit zählt die Kunst gerade zu diesem Terrain. Inwieweit stimmt das? Hat die Kunst das Recht auf Existenz in Zeiten der anhaltenden Krisen? Welche Kunst ist möglich und gefragt in der beispiellosen Situation, in der sich Belarus gerade befindet? Was kann zum Anlass und zum Thema einer Ausstellung heute werden?

LISAVETA MICHALTSCHUK: Ursprünglich hatten wir vor, über eine Ausstellung zu sprechen, doch die Zeit läuft unglaublich schnell, so dass ich das Gefühl habe, dass die Ausstellung schon vor langer Zeit war und seitdem so vieles passiert ist, dass es sich anbietet, den Fokus zu erweitern und über die Möglichkeit bzw. die Möglichkeiten der Kunst jetzt, in der Krisenepoche, zu sprechen ... Eigentlich weiß ich gar nicht, wie man die Zeit, die wir gerade erleben, richtig nennen soll. Solange es nur um Covid ging, war das noch klar: Man konnte über die Kunst in der Pandemiezeit sprechen, aber jetzt, in Anbetracht unsererer ... Revolution? ... Wie kann man definieren, was passiert?

Mir scheint von Bedeutung zu sein, dass das ein Prozess ist. Ein langer Prozess, vergleichbar mit einer langen schweren Krankheit, bei der die Gesellschaft um ihr Leben kämpft. Belarus kämpft um sein Leben. Es ist wie in einem Krankheitsfall: Mal geht es dem Kranken besser, mal schlechter, die Prognosen fallen unterschiedlich aus. Nur dass wir uns momentan alle in diesem Prozess befinden, und von innen können wir weder einen Rahmen noch irgendwelche Perspektiven skizzieren. Die menschliche Psyche hat es schwer mit all der Unbestimmtheit und Anspannung.

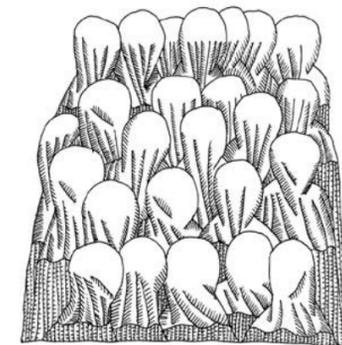
Wenn ich versuche, unsere Situation zu beschreiben, schaue ich oft auf die Geschichte zurück (und speziell in die Kunstgeschichte), auf den Anfang des 20. Jahrhunderts, auf die russische, belarussische, sowjetische Kunst, die jahrzehntelang unter unmenschlichen Bedingungen geschaffen wurde: Revolution, Bürgerkrieg, Hunger, Repressionen, Not ... Manchmal kommt es vor, als ob wir etwas Ähnliches erleben (bzw. zu erleben beginnen?). Jedes Mal, wenn ich über jene Zeiten lese, denke ich: „Lyrikabende? Wie seid ihr damals überhaupt auf die Idee gekommen, so was zu veranstalten? Wie war das möglich, Gedichte zu schreiben, wenn ihr ganz elementar nichts zu essen hattet? Wie konnte man avantgardistische Kunst in Angst und Not schaffen?“ Ich hoffe sehr, dass unsere „Situation“ sich früher und einfacher auflöst, aber das Gefühl, dass wir irgendwas aus den Büchern gerade erleben, geht nicht weg. Ich glaube auch, wir werden nicht mal annähernd in den Zustand vor 2020 zurückkehren können.

Jelisaveta Kauciak: Das ist ein außergewöhnliches Jahr für die ganze Welt. Das Jahr eines Überlebenskampfes. Bei uns kommt zur Corona-Krise noch die lokale politische Geschichte dazu: Wie ein Immunsystem, das den Virus bekämpft, bekämpft das Staatssystem den Protest und umgekehrt. Das spiegelt sich auch in der Kunst wider. Wir sind gerade in einer besonderen Phase, in der die Zeit in einem ungewöhnlichen Tempo verläuft. Obwohl seit der Ausstellung „Gesichtslose“ noch sehr wenig Zeit vergangen ist, sind gewisse Fragen bereits nicht mehr so aktuell. Es entsteht der Eindruck, dass wir in diesen bösen Zeiten stecken geblieben sind, dabei verändert sich alles viel zu schnell. Zum Beispiel funktionierten die Collagen von Andrej Anto „Person of the System“ ganz toll als Kritik der Wahlfälschungen. Jetzt wird aber dieses Problem kaum noch diskutiert. Irgendwann wird diese Seite der „politischen Krise“ reinterpretiert und wir kommen auf seine Werke zurück. Im Moment jedoch verlieren Kunstwerke, Forschungsergebnisse und Analysen ihre Aktualität, noch bevor sie veröffentlicht werden. Dieses Gespräch wird womöglich auch etwas veraltet wirken, wenn es gelesen wird. Was auch immer wir machen, wir sind zu spät. Die Situation verändert sich zu schnell.

LM: Ich würde gerne eine zentrale Frage in den Raum stellen, die mich seit dem Beginn der Pandemie quält und seit August immer virulenter wird: Wie ist Kunst in einer Situation überhaupt möglich, in der nichts möglich ist? Wenn selbst das Sprechen unmöglich ist. Nach dem 9. August hat es allen die Sprache verschlagen und später wurde geschrien. In diesem Schweigen kam alles zusammen: Angst, Trauer, Ausweglosigkeit, die bei vielen (auch bei Kultur- und Kunstschaffenden) zu einer inneren Lähmung führten, als hätte die Absurdität von allem, was passiert, uns Luft, Worte und Ausdrucksfähigkeit weggenommen und Zweifel hervorgerufen, ob wir überhaupt das Recht haben, Kunst zu machen, oder ob das womöglich im Hier und Jetzt überhaupt keinen Sinn macht. Als wir es schaffen, Luft zu holen, kamen unsere Emotionen natürlicherweise im Schrei zum Ausdruck – in einer unkontrollierten Lawine von Street Art, Protestkunst,

Міхаіл Гулін. Палітыкі-злачынцы. 2011
Mikhail Gulin. Verbrecherpolitiker. 2011

Вольга Пранкевіч. 3 серыі "Людзі: плоскія і аб'ёмныя". 2020
Volha Prankevich. Aus der Reihe „Flache und körperhafte Menschen“. 2020
Вольга Пранкевіч. Таварыства з абмежаванай адказнасцю. 2020
Volha Prankevich. Gesellschaft mit beschränkter Haftung. 2020

performativer Kunst. In dieser Kunst gibt es allerdings viel Deklaratives, Momentanes, Vergehendes, sie aktualisiert den Moment und vergeht mit ihm zusammen. Und was ist mit der universelleren, professionellen, kritischen Kunst? Ist eine tiefere aussagekräftige Reflexion über die Ereignisse, die die Grenzen des Augenblicks verlassen würde, überhaupt möglich oder ist das womöglich gar nicht nötig?

Das bezog sich natürlich vor allem auf meine eigene Tätigkeit. Immer wieder fragte ich mich, ob ich jetzt Ausstellungen machen kann? Wie sollen sie inhaltlich und formal gestaltet werden? Wer braucht das jetzt und vor allem brauche ich das überhaupt?

Die Ausstellung „Gesichtslose“ war, soviel ich weiß, die erste Ausstellung (in einer Galerie), die in direkter Verbindung zu der Aufarbeitung der aktuellen Situation in unserem Land stand. Da rissen wir uns zusammen, rissen sich die Künstler:innen zusammen (lacht) und versuchten, den Übergang vom Schreien und Klagen zu einem prägnanten Gespräch im Ausstellungsraum. Später gab es andere Ausstellungen, sowohl bei uns als auch auf anderen Plattformen des Landes ... Jeder beantwortet heute die Frage auf seine eigene Weise: „Inwieweit ist Kunst möglich in Zeiten einer tiefen gesellschaftlichen Krise, wenn viele Menschen nicht mal ihre Basisbedürfnisse befriedigen können (wenn wir an die Maslow'sche Bedürfnishierarchie denken)?“

JK: Dazu habe ich eine gesplante Einstellung. Die Ereignisse 2020 machten die Geschichte des 20. Jahrhunderts für uns näher und verständlicher. Repressionen, Heldentum, Krieg, wie überlebt man, wenn es nichts mehr gibt und alles unklar ist – das alles rückte näher. Hier denke ich an den Satz von Theodor Adorno: „Nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben ist barbarisch.“ Der räsoniert mit der Situation in Belarus. Jetzt ist es auch unklar, wie man etwas erschaffen kann, wenn alles so brutal und unmenschlich zerstört ist. Natürlich sind wir am Punkt eines „Danachs“ noch nicht angekommen. Ich bin überzeugt, dass wir uns mit diesem

Thema noch lange beschäftigen werden. Die Werke, die den Holocaust aufarbeiten, entstehen ja auch noch bis heute. Momentan befinden wir uns in einem Zustand, in dem viele Werke entstehen auf der Welle dieses Schreies, der nach der Lähmung folgte, und das ist nicht selten Reaktionskunst. Im Moment wird viel Kunst über Politik gemacht, politische Kunst jedoch wenig. Viele Aussagen sind spitz und griffig, nicht kritisch. Das ist ganz normal. Ich meine jetzt die allgemeine Situation, nicht die Ausstellung „Gesichtslose“.

Verständlich, dass die staatlichen Institutionen wie das Nationale Kunstmuseum und das Zentrum für moderne Künste funktionieren, als wäre nichts passiert: Sie machen weiter unpolitische Ausstellungen. Das eine ist, wenn eine Institution sich von der Politik distanziert, weil wir alle es schwer haben im Moment, manchmal muss man auf Distanz gehen. Eine ganz andere Sache ist jedoch, wenn eine Institution so tut, als hätte es keine Turbulenzen gegeben. Ich glaube, das Publikum spürt so was ganz genau. Jetzt ist es besonders wichtig, dass Kurator:innen und Künstler:innen sich selbst und den Zuschauer:innen gegenüber ehrlich sind, das ist gefragt. Man spürt die Unaufrichtigkeit schärfer, die Selbstzensur wird viel weniger toleriert. Die unabhängigen Institutionen müssen sich jetzt nicht an die „neuen“ Gegebenheiten anpassen, weil die Kurator:innen und Kulturmanager:innen, die „außerhalb“ des Systems tätig waren, eine klarere Vorstellung davon hatten, in welchem Land wir leben. Sie waren besser vorbereitet, kann man wohl sagen.

LM: Die Beschäftigung mit den Problemzonen stand immer im Zentrum unserer Arbeit. Von nun an sind diese Problemzonen nicht mehr randständig. Das ganze Belarus ist zu einer großen Problemzone geworden. Jetzt ist es für alle offensichtlich, dass man in allen Bereichen mit dieser Problemzone wird arbeiten müssen: von der Wirtschaft bis hin zur Kunst. Hier sind wir wieder im Vorteil, denn wir verfügen über Instrumente, Sprache, das Verständnis dafür, wie und mit

wem man an diesen Problemen arbeiten kann.

In Belarus arbeiteten interessanterweise viele Künstler:innen mit problematischen Themen. In den 26 Jahren unter dieser Macht haben sie sich die wunderbare Fähigkeit angeeignet, kritische Kunst „aus dem Nichts“ zu erschaffen, sie als nicht kritisch zu tarnen, Umschreibungen und Anspielungen zu verwenden; die Qualitäten einer „Partisanin“ sind bei uns bestens ausgeprägt. Nun kommt allerdings die Zeit der Herausforderung: „Jetzt kann man sprechen! Muss man sich etwa keine Umschreibungen einfallen lassen? Man muss nichts mehr verschlüsseln!“ Ich glaube, bei den „Gesichtslosen“ spürten die Künstler:innen die Wonne des Augenblicks, wenn man sich durch das künstlerische Schaffen offen äußern, seine Position markieren kann. Darin liegt die große Zukunft der freien neuen belarussischen Kunst.

JK: Hier würde ich gerne das Werk von Siarhei Schabochin zitieren: „Das Banale ist das neue Abstrakte.“ Das Wichtigste ist, jetzt nicht nach der Form für die Aussage zu suchen, sondern ohne Selbstzensur und Anpassung zu arbeiten. Das ist die Aufgabe, vor der heute Kurator:innen und Künstler:innen stehen. Zum ersten Mal seit 26 Jahren gibt es eine direkte Ehrlichkeitsanforderung, die endlich erfüllt werden kann. Eine Selbsterzählung ist zu einer Form der politischen Kunst bzw. der Kunst über Politik geworden.

LM: Ich habe eine idealistische Hoffnung darauf, dass der fundamentale Wert der Kunst in der Zukunft auf der staatlichen Ebene anerkannt wird und entsprechende Förderprogramme entwickelt werden: Damit die Kunst die Menschen fördert, muss man die Künstler:innen fördern. Eine demokratische Gesellschaft ist erst möglich, wenn es eine kritische Masse an denkenden und mitfühlenden Menschen in der Gesellschaft gibt. Wir haben die Situation mit der Kultur „vernachlässigt“ und leider nicht nur mit der Kultur. Wir werden viel zu „optimieren“ haben und einiges von null anfangen. Da wird die Toolbox der Kunst sehr hilfreich sein, wenn wir die Instrumente richtig und aktiv einsetzen. Und

wenn alles sich einpendelt, in welcher Weise auch immer, darf man die Ausdrucksfreiheit, die Bedeutung von Kunst und Kultur für die Gestaltung einer freien Zivilgesellschaft nicht vergessen. Damit es nicht zum Rückschritt kommt.

JK: Um die Kunst mache ich mir da keine Sorgen. Was mir Sorgen bereitet, ist das Schicksal des Landes insgesamt, doch wenn alles gut läuft, wird auch mit Kunst und Kultur alles in Ordnung sein. Ich bin da so zuversichtlich, weil die Protestavantgarde der Kultursphäre nahesteht. Außerdem hat ja die Kunst der Entwicklung der Protestbewegung noch Anfang Sommer 2020 einen wichtigen Impuls gegeben. Das kann man nicht „rückgängig machen“. Die Nation hat jetzt eine respektvollere Einstellung zur Kultur und erkennt ihren Wert.

Seit einigen Jahren beschäftige ich mich mit den Fragen der Erinnerungskultur und Kunst. Immer wieder bemerkte ich, dass Menschen dieses Thema für etwas halten, was gar keinen Einfluss hat. Die Wirtschaft und der Komfort seien das Wichtigste und die Kunst würde nur die ästhetische Seite des Lebens bedienen. Wenn das so unbedeutend ist, warum wird denn seit vier Monaten ein beträchtlicher Teil der Stadtmittel für das ständige Übermalen der Bänke in ideologisch richtige Farben und das Abschneiden von Streifen ausgegeben? Und man stirbt dafür. Man wird dafür ermordet.

Die Streifen und die Murals sind vernakuläre künstlerische Aussagen, sie gehören zur visuellen Sprache der Kultur. Indem das Regime diese künstlerischen Statements so beharrlich verbietet, bestätigt es die Bedeutung von diesen, wenn auch naiven künstlerischen Aktionen sowie die Bedeutung der Kunst in unterschiedlichen Formen. Das Regime hat diesen Bereich nie gefördert, weil es spürte, dass sich dahinter ein, auch wenn für sie nicht ganz verständliches Potenzial verbirgt. Die neue politische Avantgarde ist darauf ausgerichtet, Kunst und Kultur zu unterstützen, selbst in diesen unsicheren Zeiten. Also ... Wir werden weiterleben.

Насця Стальмахава. Калаж 1 і 2.
Фота: Я. Ацецкі (2020) і www.90s.by
(пачатак 1990-х)

Nastya Stalmachova. Collage 1&2.
Fotos: Y. Atfetski (2020) und www.90s.by
(beg. 1990er)

ФЕЛІКС АКЕРМАН

84

Голас уразлівых. Далёкі пачатак культурнага іншадумства ў Беларусі

Фелікс Акерман, гісторык

Кастрычнік 2020

PARTISANKA #35, 2021

85

Ужо больш за 60 дзён пратэстоўцы ў Мінску ствараюць цудоўныя карцінкі мірнага пратэсту і выразна паведамляюць: Беларусь цяпер – іншая краіна і яна не збіраецца вяртацца да застою, які панаваў там перад прэзідэнцкімі выбарамі 2020 года. У той час як сябры асноўнага складу Каардынацыйнай Рады знаходзяцца за мяжой або за кратамі, шырокая кааліцыя маладых і немаладых людзей, жанчын і мужчын, жыхароў Мінска і перыферыяльных населеных пунктаў працягвае выступаць супраць гвалту з боку дзяржавы і фальсіфікацыі іх галасоў. Нябачаны дагэтуль узровень салідарнасці часткова тлумачыцца досведам пандэміі COVID-19, калі звычайныя грамадзяне самаарганізаваліся і аказвалі дапамогу там, дзе бяздзейнічала дзяржава. Іншым важкім фактарам сталі новыя жаночыя галасы, якія кінупі выклік патрыярхальнаму ладу палітычнага кіравання ў Беларусі і пачалі ўплываць на яе дзяржаўную палітыку. І апошняе, але не менш важнае: новыя гарызантальныя каналы сувязі праз Telegram і іншыя сацыяльныя медыя дазволілі кожнаму карыстальніку мабільнага тэлефона абысці цензуру, што дазволіла раскрыць новую дынаміку стварэння тэкставага і візуальнага наратыву пратэсту.

У гэтым нарысе я параўноўваю сітуацыю 2020 года з сітуацыяй напярэдадні распаду Савецкага Саюза трыццаць гадоў таму і сцвярджаю, што тыя, хто на працягу 1980-х гадоў змагаліся ў паўпублічных рэпрэсіўных умовах, зрабілі вырашальны ўплыў на яго распад. Я таксама звяртаю ўвагу на членаў “старой апазіцыі” і беларускамоўнай культурнай эліты, якія сёння, здаецца, з’яўляюцца даволі перыферычнымі гульцамі

беларускіх пратэстаў. Але іх практыка непадпарадкавання мае доўгатэрміновы ўплыў. Натхненнем для гэтага эсэ стала кніга Таццяны Астроўскай пра культурнае іншадумства ў Савецкай Беларусі¹. Яна пераканаўча паказвае, што такія аўтары і лідары, як Васіль Быкаў, Ларыса Геніюш і Алесь Бяляцкі, знайшлі вельмі розныя спосабы выказаць свой нонканфармізм у Савецкім Саюзе. Створаныя імі прасторы нефармальнага і фармальнага абмену сапраўды адыгралі важную ролю ў стварэнні дыскурсіўных метанаратываў пасля 1990 года. Сярод асноўных тэм былі пошук беларускай нацыянальнай ідэі ды змаганне за беларускую мову.

У 2020 годзе сайт spring96.org праваабарончага цэнтра “Вясна” зноў заблакаваны ў Беларусі, бо Алесь Бяляцкі не спыніў барацьбу за правы чалавека і грамадзянскія свабоды. Бяляцкі – адзін з нешматлікіх актараў авангарду 1980-х, які да гэтага часу з’яўляецца цэнтральнай фігурай грамадскага іншадумства. У кантэксце пачатку 21 стагоддзя ў Беларусі гісторыя жыцця паэткі Ларысы Геніюш, якая ў 1956 годзе вярнулася з ГУЛАГа, мае асаблівае значэнне. Вярнуўшыся ў родную Зэльву на паўночным захадзе БССР, яна працягвала ўласныя пошукі годнасці і пісала ў вельмі асаблівай манеры. Ларысу Геніюш і Алеся Бяляцкага звязвае гатоўнасць заплаціць высокую цану за няўдзел у любых афіцыйных структурах, нават калі цана – зняволенне. З гэтага пункту гледжання партызанская дзейнасць мастакоў і інтэлектуалаў, якія змагаліся за існаванне ўласных нелегальных і паўлегальных прастор у Рэспубліцы Беларусь да 2020 года, адыгрывае важную ролю

1 Таццяна Астроўская “Іншадумства ў Савецкай Беларусі” (1968–1988). Інтэлігенцыя, самвыдат і нонканфармісцкі дыкурс” (Harrassowitz-Verlag 2019), на нямецкай мове. Рыхтуецца да друку пераклад на беларускую мову. З афіцыйнай анатацыі: Савецкую Беларусь часта называюць самай ляльчай з усіх савецкіх рэспублік, дзе не было пратэсту і не з’явілася прыкмет нонканфармізму. Гэты вобраз захоўваўся і ў наступныя дзесяцігоддзі, калі сацыялізм разваліўся і ўзнікла незалежная дзяржава Беларусь, але імпульс дэмакратычнага развіцця зноў быў пастаўлены пад пагрозой ўсталяваннем аўтарытарызму. Гэтая кніга прысвечана іншадумству ў Савецкай Беларусі, які распаўсюджваўся ў асяроддзі беларускай савецкай інтэлігенцыі як у самвыдаце (без цензуры), так і ў афіцыйна апублікаванай літаратуры. Кніга сцвярджае, што апошняе было не менш вырашальным для перадачы нетрадыцыйных вобразаў культуры і ідэнтычнасці, чым першае. Гэтыя ідэі прадбачылі беспрэцэдэнтны ўздым культурнага і палітычнага жыцця ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў, які часта быў азмочаны наступным падзеннем. Кніга ўмоўна пачынаецца з 1968 года, калі падзеі Пражскай вясны і яе гвалтоўнае падаўленне змянілі ўяўленне інтэлектуалаў пра сябе і сацыялістычны лад, і заканчваецца 1988 годам, калі напярэдадні Восені Нацыі ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе інтэлектуальная нязгода ў БССР пераплавілася ў палітычны пратэст. Якія былі ўмовы ўзнікнення і існавання нонканфармізму інтэлігенцыі ў агульнаканфармісцкім грамадстве? Як і з дапамогай якіх інструментаў функцыянавала выдавецкая справа, якім чынам адбываўся абмен ідэямі? І нарэшце, як беларуская інтэлігенцыя адказала на выклікі пісьменніцтва і мыслення ў сацыялістычнай сістэме? Гэтыя пытанні з’яўляюцца галоўнымі для кнігі.

Насця Стальмахава. Калаж 3. Фота: Я. Ацецкі (2020) і С. Брушко (пачатак 1990-х). Калаж 4. Фота: Я. Ацецкі (2020) і www.90s.by (пачатак 1990-х)

Nastya Stalmachova. Collage 3. Fotos: Y. Attetski (2020) und S. Brushko (Beg. 1990er). Collage 4. Fotos: Y. Attetski (2020) und www.90s.by (Beg. 1990er)

ФЕЛІКС АКЕРМАН

86

PARTISANKA #35, 2021

87

The voice of the vulnerable The longue durèe of cultural dissent in Belarus

Felix Ackermann, historian

October 2020

ў масавай мабілізацыі жніўня 2020 года. Не таму што праваабаронца Алясь Бяляцкі, філосаф Ігар Бабкоў і рок-музыка Лявон Вольскі знаходзяцца ў авангардзе новага палітычнага руху, але хутчэй дзякуючы доўгатэрмінаваму ўплыву, які зрабіла іх незалежная пазіцыя ў адносінах да дзяржавы.

Другая ідэя з кнігі Таццяны Астроўскай, якая зацікавіла мяне, – гэта тое, як рэпрэсіўны характар савецкай структуры рабіў значным любі дысідэнцкі рух унутры яе. Такім чынам, на працягу 1980-х гадоў не існавала спосабаў выказаць іншадумства ў віртуальных, паралельных альбо па-іншаму адасобленых прасторах. Усе яны былі непасрэдна звязаныя з афіцыйнай палітычна-сацыяльнай структурай, якая забяспечвалася савецкімі ўстановамі розных узроўняў: рэспубліканскім Саюзам пісьменнікаў, абласной газетай, мясцовым выканаўчым камітэтам Камуністычнай партыі і г.д. Тое самае актуальна для працяглай адкрытай барацьбы паміж вертыкаллю ўлады Лукашэнкі і новымі гарызантальнымі формамі салідарнасці, уласцівымі жаночым шэсцям па суботах і нядзельных па ўсёй краіне і ўвасобленымі прысутнасцю такіх актараў, як Марыя Калеснічава і Святлана Ціханоўская. І хоць афіцыйныя СМІ выстаўляюць пратэсты як нешта цалкам адлучанае ад дзяржаўных спраў Беларусі, праз амаль два месяцы стала відавочным, што розныя новыя гарызантальныя формы самаарганізацыі ўспрымаюцца не толькі як сімвалічная форма іншадумства, але і як рэальная пагроза дзяржаўнаму парадку як такому. І тут мы знаходзім наступную структурную паралель з 80-мі. Любая спроба прадухіліць, асудзіць альбо пераследаваць нефармальныя ці нестандартныя спосабы выказвання адрозных поглядаў у рамках кіравання савецкай улады давала сэнсу дыскурсам, якія паводле вызначэння былі перыферыйнай практыкай праз цензуру, пераслед міліцыі і нагляд КДБ. Тая самая логіка дзейнічае і сёння: любая спроба ігнараваць новую рэальнасць масавых пратэстаў робіць іх больш значнымі, як і спробы разбіць розныя ланцугі салідарнасці грубай сілай з боку АМАПа.

Трэцяе падабенства – зрух у вытворчасці інфармацыі, які мы ўсе цяпер перажываем як сапраўдную рэвалюцыю. У 1990 годзе ў савецкай Вільні перадрукоўвалі першыя нумары самавыдату “Ксэракс беларускі”, полацкага альманаха пад рэдакцыяй Аляся Аркуша, бо ў Мінску яшчэ не было магчымасці карыстацца капіравальнымі машынамі, а ў Літоўскай ССР яны

ўжо шырока выкарыстоўваліся. Да нядаўняга часу падобная сітуацыя з аналагавай тэкставай прадукцыяй была актуальнай для беларускіх выдавецтваў, якія вымушаныя былі друкавацца ў Расіі, каб абысці ідэалагічныя пытанні ў Беларусі. Аднак урэшце я хачу закрануць іншую праблему. У 1970-х гадах вытворчасць тэксту “знізу ўверх” дэстабілізавала логіку кірунку дзяржаўнай цензуры “зверху ўніз” і дала аўтарам высокую ступень свабоды. Магчымасць стварыць больш, чым некалькі асобнікаў на друкарцы, для савецкага кантэксту была рэвалюцыйным крокам. Яшчэ больш радыкальны рух мы назіраем сёння, калі манаполія на інфармацыю фактычна знаходзіцца ў руках каналаў сацыяльных сетак, якія працуюць па-за межамі Беларусі, але затопленыя зместам, знятым на мабільныя тэлефоны па ўсёй краіне. Такая сітуацыя з’яўляецца рэвалюцыйным зрухам у вытворчасці інфармацыі і выяў, паколькі робіць кожнага карыстальніка мабільнага тэлефона адначасова і вытворцам, і спажывцом патэнцыяльна грамадскага кантэксту.

Падобныя аргументы адносяцца да сувязі паміж рэфармацыяй XVI стагоддзя і вынаходніцтвам друкарскага станка. Калі ўважліва прасачыць за аргументацыяй Таццяны Астроўскай датычна культурнага іншадумства ў Савецкай Беларусі, можна зрабіць выснову, што змяненне спосабу кантролю дзяржавай вытворчасці наратываў мела вялікі ўплыў на распад Савецкага Саюза. Письмовы і вусны тэкст усё яшчэ меў значэнне – збольшага дзякуючы савецкай цензуры, – і дыскус ператварыўся ў практыку на вуліцах, ва ўніверсітэтах і ў адміністрацыях. Наўпрост цяпер мы можам назіраць, ці справядліва тут праводзіць паралель з Беларуссю XXI стагоддзя.

Безумоўна, сітуацыя, у якой знаходзіцца дзяржаўны апарат, падкантрольны Аляксандру Лукашэнку, вельмі падобная да сітуацыі, у якой апынуўся першы сакратар Камуністычнай партыі ў канцы 80-х: яго спробы забяспечыць уладу наўрад ці супакояць пратэсную хвалю, ён праіграў. Калі мы не зсяроджаваемся толькі на дзяржаве, а ўлічваем тых суб’ектаў, якія здаваліся слабымі і ўразлівымі, карціна выглядае інакш. Як ранейшыя творы Васіля Быкава і Аляся Бяляцкага адыгралі важную ролю ў шляху да незалежнасці 1991 года, калі Беларусь нарадзілася пасля распаду Савецкага Саюза, так і сёння дысідэнцкі падыход Аляся Бяляцкага, Ігара Бабкова і іншых уплывае на пратэсны рух на беларускіх вуліцах.

For more than 60 days, the protesters in Minsk have been creating beautiful pictures of peaceful protest and sending a clear message: Belarus is a different country and there will be no way back to the stagnation before the presidential elections in August 2020. While the most important members of the coordination council are abroad or in prison, a broad coalition of young and old, women and men, inhabitants of Minsk and peripheral settlements continue to speak out against state violence and the falsification of their votes. Among the explanations for the unseen level of solidarity is the experience of the earlier COVID-19 pandemic, when ordinary citizens started to organise themselves and step in where the state should be present. Another strong argument is the new visibility of strong female voices in public affairs, challenging the patriarchal configuration of political rule in Belarus. And last but not least, the original horizontal channels of peer-to-peer

communication via Telegram and other social media channels enabled every mobile phone user to circumvent censorship and to unleash a new dynamic of the production of images and narratives of protest.

In this essay, I compare the situation in 2020 with the case before the Soviet Union collapsed thirty years ago. I argue that those who have been fighting in semi-public, repressive configurations throughout the 1980s had a crucial impact on the collapse. I pay attention to the members of the ‘old opposition’ and the Belarusian cultural elite, who today seem to be rather peripheral players in the rallies all over Belarus. In their case, however, there is a long-term impact of their practices of dissent. The inspiration for this essay was a recent book by Tatsiana Astrouskaya, *Cultural Dissent in Soviet Belarus*¹. She shows convincingly that such authors and leaders as Vasil Bykau, Larysa Henisuh, and Ales Bialiatiski² found very different modes

1 Astrouskaya, Tatsiana. *Cultural Dissent in Soviet Belarus (1968–1988). Intelligentsia, Samizdat and Nonconformist Discourses*. Harrassowitz-Verlag, 2019.

From the annotation: Soviet Belarus has been often referred to as the most loyal of all Soviet republics, where there was no protest and no sign of nonconformism appeared. This image persisted well into the next decades, when Socialism collapsed, the independent state of Belarus arose, and the impulse of democratic development was once again endangered by the establishment of authoritarianism. This book focuses on the ideas of dissent that circulated in the milieu of the Belarusian Soviet intelligentsia both in samizdat (uncensored) and in the officially published literature. It argues that the latter was not less crucial for the transmission of the unconventional images of culture and identity than the former. These ideas preceded the unprecedented rise of the cultural and political life in the late 1980s–early 1990s, which had been often overshadowed by the further downfall.

The timeframe of the study lies between 1968, when the events of the Prague Spring and its violent suppression altered the intellectuals’ perception of themselves and of the Socialist order and 1988, when, on the eve of the Autumn of Nations in Eastern and Central Europe, the intellectual dissent in the BSSR melted into political protest. What were the conditions of the rise and existence of nonconformism of the intelligentsia in the generally conformist society? How and by which instruments did the samizdat publishing function, how and to which extent did the exchange of ideas take place? And finally, how did the Belarusian intelligentsia responded to the challenges of writing and thinking within the Socialist system? These questions are central to the book.

2 Vasil Bykau (1924 – 2003) was a prolific author of novels about World War II and a significant figure in Soviet and Belarusian literature and civic thought. A fierce critic of President Alexander Lukashenko’s pro-Russian regime, Bykau lived in exile in Finland, Germany, and the Czech Republic from 1998 until shortly before his death.

Larysa Heniush (1910 – 1983) was a Belarusian poet, writer and active participant of the national movement. In 1948, she was arrested by the Soviets. The poet served her term in the camps of the Komi ASSR. After eight years, Larysa Heniush was released in 1956. After her release, the poet settled in her husband’s home in Zelva. The KGB followed the poet everywhere, read the letters sent to her from all around the world, and installed spying devices in her house. For nearly ten years, the poet’s works were totally banned.

Ales Bialiatiski is a Belarusian civic leader and former prisoner of conscience known for his work with the Human Rights Centre Viasna. In the early 1980s, Bialiatiski became involved in a number of pro-democracy initiatives, including a group called the Belarusian Clandestine Party Independence. The group co-organised the first-ever anti-Soviet protests, most notably the Dziady demonstrations in 1987, a rally protesting the demolition of the

to express their means of non-conformism within the Soviet Union. Their spaces of informal and formal exchange did play a crucial role in establishing discursive metanarratives beyond the 1990s. Among core issues were the search for Belarusian nationhood and the fight for the Belarusian language.

In 2020, the website spring96.org run by Viasna Human Rights Center was blocked within Belarus again because the leader Ales Bialiatski did not stop fighting for fundamental civic freedoms and human rights. Bialiatski is among the few actors who were at the forefront in the 1980s and are still central figures of public dissent today. In the context of earlier 21st century in Belarus, the life story of the poet Larysa Heniush as a returnee of the GULAG system in 1956 is of exceptionally high significance. Returning to her native Zelva in the northwest of the Belarusian Socialist Soviet Republic, she continued her search for dignity and commitment to writing in her own way. What connects Larysa Heniush and Ales Bialiatski is the willingness to pay a high price for not participating in any official structures and the readiness to return to imprisonment if necessary.

From this perspective, the partisanship of artists and intellectuals who fought for the existence of their own illegal and semi-legal spaces in Belarus during last decades, plays an essential role for the mass mobilisation in August 2020. This is not because human rights activist Ales Bialiatski, philosopher Ihar Babkou, and rock musician Lavon Volski³ are at the forefront of the new political movement, but rather because of the long-term impact of their independent stance vis-à-vis the state.

A second insight from Tatsiana Astrouskaya's book is the character of the repressive Soviet framework, which made any dissident movement from within meaningful. Thus, the modes of dissent did not exist throughout the 1980s in virtual, parallel, otherwise disconnected spaces. They were directly linked to the official, political, and social frameworks provided by Soviet institutions on various levels: the republican writers union, the oblast newspapers, the local executive committee of the Communist Party, etc. The same link could be found in the ongoing open fight between Lukashenko's vertical power in Belarus and the new horizontal forms of solidarity expressed in Saturday rallies by women and Sunday rallies all over the country and embodied by the presence of female actors such as Maria Kolesnikova and Svjatlana Tsikhanouskaja. While official media outlets uphold a vision of the protests which are entirely disconnected from Belarusian state affairs, it seems clear after almost two months of protest that the various new horizontal forms of self-organisation are perceived not only as a symbolical form of dissent but as a real threat to the state order as such. Here we find the next structural parallel with the 1980s. Any attempt to prevent, condemn, or persecute informal or nonconformist ways of expressing different views within the Soviet power framework added meaning to discourses,

which per definition were peripheral practices due to the strict censorship, police persecution, and KGB surveillance. The same logic applies still today: any attempt to neglect the new reality of mass protests makes them more meaningful. And the attempts to crush the various chains of solidarity with brute force by OMON fills the ranks.

The third similarity is the ongoing shift in information production, which we are all experiencing right now as the actual revolution. In 1990, the first issues of the samizdat newspaper Belaruski Xerox, a Polatsk-based almanac edited by Ales Arkush, were still being copied in Soviet Vilnius. The reason was that it was not yet possible to use copy machines in Minsk, while in the Lithuanian SSR they were already in wide use. Until recently, we had a very similar situation of analogue text production with Belarusian publishing houses being forced to print in the Russian Federation to outlaw ideological questions in Belarus. But in the end, I wish to address something different. In the 1970s, the bottom-up production of text destabilised the logic of the top-down direction of the state censorship and provided the authors with a high degree of agency. To be able to copy more than a few copies on your typing machine was a revolutionary step in the Soviet context. We witness a more radical move today when the monopoly of information is in the hands of social media channels which are operated from outside of Belarus but flooded with content from mobile phones from all over the country. This situation is a revolutionary shift in the production of information and images, as it makes every single mobile phone user both a producer of potentially public content and a consumer at the same time.

There are similar arguments regarding the link between the reformation in the 16th century and the invention of the printing press. If we follow more closely Tatsiana Astrouskaya's idea on cultural dissent in Soviet Belarus, we can conclude that the change in the way the state was able to control the production of narratives had an essential impact on the collapse of the Soviet Union. The written and spoken word was still meaningful, partly thanks to Soviet censorship, and discourse turned into practice in the streets, in universities, and administrations.

We are currently witnessing whether this is a parallel to Belarus in the 21st century. To be sure, the state apparatus controlled by Alexander Lukashenko is in a very similar situation to the First Secretary of the Communist Party in the late 1980s. His attempts to secure power will not necessarily calm the wave of unrest he himself unleashed. If we focus not only on the state but also take those actors who seem weak and vulnerable into consideration, the picture changes. Just as the earlier writings of Vasil Bykau and Ales Bialiatski were meaningful to the investigation of 1991, when the Republic of Belarus emerged from the collapse of the Soviet Union, the dissident approach of Ales Bialiatski, Ihar Babkau and others today also appears to make a difference.

FELIX ACKERMANN

88

Лістапад 2020

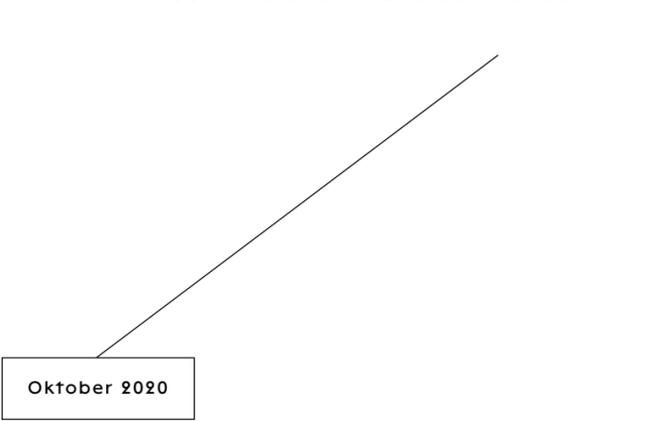
Ганна Комар, паэтка, пісьменніца, перакладчыца

СМЕЛАСЦЬ

Upper Town architectural heritage in Minsk, and a memorial ceremony at Kurapaty in 1988. In December 1987, Bialiatski was on the organising committee of the 1st Assembly of Belarusian Communities.

³ Ihar Babkou, the Belarusian philosopher, poet and writer. In the 1980s, he participated in the first samvydat (self-published) publications, as well as in the first independent meetings in Minsk. He took part in relaunching the weekly Nasha Niva, creating a new non-Soviet Belarusian culture. In 1995, he founded the publishing house Euroforum. He is the author and signatory of the Belarusian Declaration of Freedom. His works have been translated into Polish, Ukrainian, German, Czech, and Hungarian. Lavon Volski is a Belarusian musician, writer, painter, and founder of the Belarusian rock groups Mroja, N.R.M., Zet, and Krambambulawhich have become symbols of the protest music culture in Belarus.

MUT

«MUT» — гэта пераклад на беларускую мову кнігі «Mutter» польскай паэтры Ганны Комар.

„Na und, fühlst du dich wie Anna Frank?“, fragte mich S., als wir uns vor der OMON und GUBAZiK in den Kellerräumen eines fünfstöckigen Hauses in Minsk versteckten. Ich fühlte mich nicht wie Anna Frank, sondern wie meine Urgroßmutter, die mit ihrer ganzen Familie und dem ganzen Dorf im Zweiten Weltkrieg beinahe erschossen worden war. Noch ein paar Minuten und alles wäre für sie zu Ende gewesen. Und für mich hätte es keinen Anfang gegeben. Ich wäre in den stickigen Kellerräumen des genetischen Gedächtnisses geblieben, des Familentraumas, der Ungerechtigkeit und des Schreckens. Die Partisan:innen schafften es, die Dorfbewohner:innen zu retten, unter denen auch meine Großmutter war, und gaben mir die Chance, aus den Kellerräumen in die Korridore rauszukommen. In die Korridore der Stiefel und Schutzschilder des Patriarchats. Und aus den Korridoren weiter in die Partisanenwälder.

Meine Urgroßmutter hatte den Spitznamen „Evuschka“. Nach dem Krieg, als neue Dokumente anstatt der im Dorf verbrannten ausgestellt wurden, wurde sie zur „Ivaschka“ …Bum! Der Schachtdeckel fiel runter. Meine Mutter erzählte mir die Geschichte erst vor Kurzem, und endlich verstand ich, wessen unterdrückte Stimme ich in meinem Inneren höre. An wessen Stelle ich bin. Nur dass ich mir selbst die Eva bin sowie das Dorf, die Henker, die Partisanenbrigade … Und die Urgroßmutter.

Im klebrigen Klumpen des Haferbreis von Akrestina stochere ich die morgige Szene an der Wand heraus, als wir aus der Perschamajski Polizeiabteilung ins Untersuchungsgefängnis gebracht wurden. „Dreh dich zur Wand, was guckst du!“ Ich schaue mich immer um, besonders wenn ich Geräusche im Rücken höre. Die Geräusche im Rücken können von einer:m Passant:in kommen, von einem Raben, der im Müll herumkramt, einer Katze, die sich vor mir vielleicht mehr fürchtet als ich mich vor diesen Geräuschen, einem Baum, der sich von einem Blatt verabschiedet. Die Geräusche können aus meiner Vorstellung oder aus meinem genetischen Gedächtnis kommen.

Auf die genervte Stimme des Wächters drehe ich mich nicht sofort zur Wand um. Vielleicht weil mein Gehirn um vier Uhr morgens die Informationen langsam verarbeitet. Vielleicht weil ich an Befehle nicht gewöhnt bin. Mein Ururgroßvater väterlicherseits soll ein Musiker, ein Geiger im Orchester gewesen sein, am schnellsten reagiere ich auf Musik.

Ich drehe mich langsam zur Wand um und spüre Selbstachtung, die mir sonst nicht eigen ist. Da war meine Wahl getroffen: Ich will wie eine Partisanin in Kleinigkeiten Widerstand leisten. Mein Exfreund hat diese Taktik im Alltag verwendet: Du tust etwas, ohne um Erlaubnis zu bitten, und entschuldigst dich, wenn jemand dich dafür zur Verantwortung zieht. Ich war immer neidisch, dass er das kann, es stellte sich aber heraus, dass jedes Wissen, auch wenn man es nur durch Beobachtung erwirbt, sich

Тата вельмі мала ведае, што рабілі ягоныя бацькі, дзядулі і бабулі падчас вайны. Гэтыя гісторыі ў іхнай сям’і не любілі распавядаць – відаць, таму, што было балюча. Нібыта маўчаннем можна заглушыць тупат цяжкіх чорных ботаў, нібыта гісторыя ніколі не паўторыцца і вайна застанецца кінакадрамі. Нібыта, калі глядзіш на сябе ў люстэрка, бачыш толькі сябе, а са дна чаркі, якой хочаш сагрэцца, шторазу не ўздываецца завея.

Мая кватэра – маё сховішча. Штораз выходзячы з яе, нават вынесці смецце, я ўнутрана рыхтуюся не вярнуцца. Штораз ідучы “гуляць”, я стаўлю за мэту вярнуцца і дзеля матывацыі пакідаю незавершанай важную для мяне справу. Каб штосьці надавала сілаў рабіць правільны выбар – уцякаць, калі заставацца небяспечна, стаяць – калі бегчы няварта, ісці наперад, калі хочацца занырнуць у завулак і дварамі дадому, у камфорт, маўчаць – калі побач глухія, і гаварыць – калі ёсць надзея дастукацца. Але як даведацца дакладна, што правільна? Дзе палягае гэтая мяжа – паміж асцярожнасцю і баязлівасцю, паміж смеласцю і неразважлівасцю?

— Гэта пераклад на беларускую мову кнігі «Mutter» польскай паэтры Ганны Комар.

быць смелай – як стаяць басанож на траве, мокрай ад слёз, табе зноў сем, але ты больш не мілая дзяўчынка – не енчыш, не моліш, крычыш тату, што ён не можа болей гэтага з вамі рабіць, што вы маеце права на бяспечны дом; цвёрда стаіш на глебе сваёй праўды, раптоўна зусім дарослая, глядзіш проста ў вочы тым, хто хоча параніць цябе і тваіх сясцёр, зазіраеш унутр сябе, шукаеш жменьку любові ў віхры гневу

Мяне затрымалі вечарам восьмага верасня каля сцяны на праспекце Машэрава. Раз’юшаныя, загнаныя ў пастку жанчыны, мы абараняліся як умелі – спевамі ды крыкам. Многія маглі сысці – адступіцца адразу, выпусціць мужчын, паенчыць, падняць рукі, пагадзіцца на ўмовы агрэсараў. “Мы маем права на свабоду мірных сходаў і свабоду выказвання!” – круцілася ў галаве мая новаадкрытая праўда. “Мы маем права на свабоду мірных сходаў і свабоду выказвання!” – думала я, але гаварыла іншае. “Пожалуйста, не надо, уходите, оставьте нас, не трогайте, пожалуйста, пожалуйста, пожалуйста!” – спрабавала быць харошай, мілай дзяўчынкай, выклікаць шкадаванне.

Леваруч падаюць жанчыны і цягнуць мяне за сабой. Ваенны ў аліўкавай форме, якому я енчыла, цягнецца дапамагчы падняцца. Штосьці дзіўнае, нечаканае ў ягоных вачах – разгубленасць, спачуванне? Ёмгненне – шчоўк. Я падымаюся – ужо іншая. Колькі можна падавацца мілай і харошай дзяўчынкай? Мне не сем, а гэта – не мой тата. Мы можам размаўляць на роўных. Ё вось я ўжо крычу ім праўду на не зразумелай ім мове правоў чалавека, закона. Яны больш не маюць улады нада мной, я сама сабе ўлада. “Идите”, – адпускалі яны. Але я сама вырашала, сыходзіць мне ці заставацца. Я – сама сабе голас, і воля, і прабабуля, і расстрэльная каманда, і партызанскія лясы…

“Всё, ты меня заебала”, – чорны бык хапае мяне за локаць і вядзе ў аўтазак. Але позна – я ўжо перамагла.

“Ну что, чувствуешь себя Анной Франк?” – спытала С., калі мы хаваліся ад ГУБАЗiKa і АМАПа ў сутарэннях мінскага праціпавярховіка. Я адчувала сябе не Аннай Франк, а маёй прабабулай, якую разам з сям’ёй і цэлай вёскай ледзь не расстралялі падчас Другой сусветнай. Яшчэ некалькі хвілін – і для іх усё магло скончыцца. А для мяне – ніколі не пачацца. Я б засталася ў задумлівых сутарэннях генетычнай памяці, родавай траўмы, несправядлівасці і жаху. Але партызаны паспелі выратаваць жыхароў вёскі, сярод якіх была мая прабабуля, даўшы мне шанец выбрацца з сутарэнняў у калідоры. Калідоры ботаў і шчытоў патрыярхату. А з іх – у партызанскія лясы.

Мая прабабуля мела прозвішча “Евушка”. Пасля вайны, калі замест дакументаў, якія згарэлі разам з вёскаю, рабілі новыя, яна стала “Івашкай”… Бам! Апусцілася крышка люка. Мама зусім нядаўна расказала мне гэтую гісторыю, і я нарэшце зразумела, чый заглушаны голас чую ўнутры сябе. На чым месцы апынулася. Толькі я сама сабе – Ева, і вёска, і карнікі, і партызанскі атрад… Ё прабабуля.

— Гэта пераклад на беларускую мову кнігі «Mutter» польскай паэтры Ганны Комар.

У ліпкім камяку акрэсцінскай аўсянкі я выкалупваю сцэну ля сцяны раніцай, калі нас прывезлі ў ІЧУ з Першамайскага РУУСа. “К стене повернулась, что смотришь!” Я заўжды азіраюся па баках, асабліва калі чую гукі за спінаю. Гукі за спінаю могуць належаць мінаку ці міначцы, гругану, які капаецца ў смецці, котцы, якая баіцца мяне, можа, болей, чым я гэтых гукаў, дрэву, які развітваецца з лісткам. Гукі таксама могуць належаць майму ўяўленню ці генетычнай памяці.

На нервовы голас наглядчыка я адварочваюся да сцяны не адразу. Можа быць таму, што а 4-й раніцы мозг мой апрацоўвае інфармацыю запаволена. Можа таму, што я не звыклая да загадаў. Кажуць, мой прапрадзядуля па татавай лініі быў музыкам, скрыпачом у аркестры, – найбольш хутка я рэагую на музыку.

Павольна адварочваюся назад да сцяны і адчуваю не ўласцівую мне самапавагу. Тады я і зрабіла свой выбар – супраціўляцца, па-партызанску, у дробязях. Мой апошні каханы карыстаўся такой тактыкай па жыцці: робіш, не пытаючы дазволу, і выбачаешся, калі хтосьці захоча спытаць з цябе за здзейсненае. Я заўжды зайздросціла, што ён так умее, але аказваецца, што любая веда, нават тая, якую ты атрымала толькі назіраючы, аднойчы можа табе спатрэбіцца. Не трымаць рукі складзенымі за спінаю, не глядзець строга перад сабою – калі гэтага не патрабуюць жорстка. Разглядаць сцены, як палотны ў музеі. Бруд таксама можа стаць пазэяй – гэтаму я навучылася ў іншага мужчыны, у Чарлза Букоўскі.

— Гэта пераклад на беларускую мову кнігі «Mutter» польскай паэтры Ганны Комар.

Даведаўшыся пра маё затрыманне, тата сказаў: “Допрыгалась”. Гэта ён усё маё дзяцінства і юнацтва выстаўляў крывыя люстэркі ў калідорах, па якіх я шукала выйсця з сутарэнняў. Люстэркі, у якіх множыліся шчыты і грукат ботаў. Ён дзень і ноч глядзіць фільмы пра вайну і мянтоў, але гэта не надае яму смеласці. Смелым ён, відаць, ніколі не быў, як ні спадзявалася я знайсці ў ягонай біяграфіі хоць нешта, што рабіла б яго героем, хаця б з нацяжкай (так мне ў пачатковай школе нацягвалі пяцёркі па матэматыцы, каб я атрымала грамату выдатніцы). Але героем ён не быў, як і ягоныя бацькі падчас вайны. Яны былі проста людзьмі, магчыма, нават такімі, якіх я цяпер асуджаю за бяздзеянне, за тое, што працягваюць жыць сваім жыццём і не далучаюцца да супраціву. Татаў дзед перажыў вайну, але дадому не вярнуўся. Ён памёр у 1947-м дзесці далёка, а дзе – мне ўжо не даведацца, бо тых, хто маглі б расказаць, няма ў жывых. Я магу толькі паслухаць жменьку зямлі, якую мой дзед прывёз з ягонай магілы, але тое, што я пачую, можа мне не спадабацца. Раптам ён быў баязліўцам ці калабарацыяністам?. Ё акажацца, што я адна супраціўляюся за ўвесь свой род?..

СПЯЩИЙ
В КАМЕРЕ

ШАШКИ МЫ
СДЕЛАЛИ ИЗ ХЛЕБА

8.11.20
В ПЕРВОЙ 8 МИ МЕСТНОЙ
КАМЕ МЫ СДЕЛИЛИ 24 ЧЕЛОВЕКА

ПРОГУЛКА 15 МИН

ОДНАЖДЫ НАМ ДАЛИ
РЫБУ ОНА БЫЛА ТРЕХУГОЛАЯ В СЕЧЕНИИ,
БЫЛО ВКУСНО...

В КОРИДОРЕ

mir Kraft für eine richtige Entscheidung gibt: wegzulaufen, wenn das Bleiben gefährlich wird, stehen zu bleiben, wenn das Weglaufen keinen Sinn macht, nach vorne zu gehen, wenn man in die Gasse schlüpfen will, um dann durch die Hinterhöfe nach Hause, in den Komfort zu gelangen, zu schweigen, wenn Stumpfsinnige neben dir sind, und zu sprechen, wenn die Hoffnung besteht, jemanden zu erreichen. Aber wie erkennt man, was richtig ist? Wo verläuft die Trennlinie zwischen Vorsicht und Feigheit, zwischen Mut und Unbedachtsamkeit?

**mutig sein ist
wie barfuß stehen
auf dem tränennassen gras
du bist wieder sieben,
aber nicht mehr ein braves mädchen –
kein klagen, kein betteln,
du schreist dem vater, er dürfe
euch das nicht mehr antun,
ihr habt das recht auf ein
sicheres zuhause;
du bleibst standhaft
auf dem boden deiner wahrheit,
auf einmal ganz erwachsen,
schaust direkt in die augen
derjenigen, die deine schwestern
und dich verletzen wollen,
schaust in dein inneres
suchst nach einer handvoll liebe
im wirbelsturm des zorns**

Ich wurde am 8. September am Abend an der Mauer am Mascherau-Prospekt festgenommen. Wütende, in die Falle getriebene Frauen, wir setzten uns zur Wehr, wie wir konnten: mit Gesang und Geschrei. Viele konnten gehen, gleich zurücktreten, die Männer rauslassen, klagen, die Hände hochheben, auf die Bedingungen der Angreifer eingehen. „Wir haben das Recht auf die friedliche Versammlungs- und Meinungsfreiheit!“, kreiste meine neu entdeckte Wahrheit in meinem Kopf. „Wir haben das Recht auf die friedliche Versammlungs- und Meinungsfreiheit!“, dachte ich, aber sagte was anderes. „Bitte tun Sie das nicht, gehen Sie weg, lassen Sie uns, bitte, bitte, bitte!“ Ich gab mir Mühe, ein braves, nettes Mädchen zu sein und Mitleid hervorzurufen.

Links fallen die Frauen hin und ziehen mich auch zu Boden. Ein Soldat in olivfarbener Uniform, dem ich geklagt hatte, reicht die Hand, um mir auf die Beine zu helfen. Es ist etwas Seltsames und Unerwartetes in seinen Augen: Betretenheit etwa oder Mitgefühl? Ein Augenblick – schwupps! Ich stehe auf und bin nicht mehr so wie früher. Wie lange soll ich mich als nettes, braves Mädchen ausgeben? Ich bin nicht mehr sieben und das ist nicht mein Vater. Wir können auf Augenhöhe reden. Und schon schreie ich ihnen die Wahrheit in der für sie unverständlichen Sprache der Menschenrechte, des Gesetzes entgegen. Sie haben keine Macht mehr über mich, ich bin meine eigene Macht. „Gehen Sie weg“, erlaubten sie uns. Aber ich entschied es selbst, ob ich gehen oder bleiben soll. Ich bin mir selbst eine Stimme und der Wille und die Urgroßmutter und das Erschießungskommando und die Partisanenwälder ...

„Es reicht, du gehst mir schon auf den Sack“, der schwarze Bulle hält mich am Ellenbogen fest und führt mich in den Gefängnistransporter. Aber es ist zu spät – ich hab schon gesiegt.

РЭЙВ, А НЕ ДАЖЫНКІ

Надзя Саяпіна, мастачка

Лістапад 2020

“Рэйв – гэта ўвогуле зброя пралетарыяту ў XXI стагоддзі”.

Ганна Філіпава¹

16 кастрычніка 2020 года ў кіеўскім бары “Хвільовий” прайшоў свайго роду “палітычны рэйв”, пазначаны як акт салідарнасці: “Belarus Outside Sound System – аб’яднаныя салідарнасцю ўсёй Беларусі дыджэі Сінявокай абвешчаюць пра ўвод на тэрыторыю суседніх дзяржаў міратворчай прома-акцыі-операцыі #музыкаоружие. Дэсанты першага флангу рэйв-супраціву не пакідаюць магчымасці застацца ў баку прагрэсіўнага саўнд-масіву Беларусі!”

Вечарына ў перыяд сусветнай пандэміі аб’яднала пад ахоўнымі маскамі і рытмамі ад мінскіх рэйв-перадавікоў Shumaboу і Para Vo Selektah класічных мясцовых і гасцявых тусоўшчыкаў, салідарных, якія экстранна эмігравалі з-за палітычных рэпрэсій ці прыехалі часова для адпачынку і аднаўлення беларусаў.

Асабістыя адчуванні і ўспаміны пра гэтае мерапрыемства сталі зыходным пунктам для наступных разважанняў.

¹ Filipova, Anna. Darya Zhuk: „Kogda nachalis’ protesty v Belarusi, u menya sluchilsya razryv mozga i serdtsa”. GQ, 11.09.2020, [online] www.gq.ru.

“Говорят, что за пять минут до начала вечеринки при- был ОМОН, выстроился в ряд и устроил свою вечеринку, стоячую и иногда бежачую. жаль, ведь наряды уже были подобраны и плейлист был огонечек. Говорят также, что организаторы не отчаиваются и готовы пробовать эх раз еще раз еще много раз. соответствующие слухи и сплетни будут опубликованы в фэйсбуке”.

І гэта аказалася не плёткай, яшчэ адзін анонс прыйшоўся на дзень жаночага маршу 5 верасня. На гэты раз рэйв-калона сапраўды сабралася, была прадстаўленая ЛГБТК+ супольнасцю і танцавала ўнутры жаночага шэсця, зрабіўшы два яркія прыпынкі: адзін – у анансаванай лакацыі старту, на Кама-роўскім рынку, другі – каля будынка КДБ, дзе тыднем раней “парэйвіць” не атрымалася.

Яшчэ адным музычна-танцавальным пратэстам, які быў найбольш масавым, нашумелым і запамінальным, быў паўто-раны двойчы нядзельны дыджэй-сэт ад таго ж Рара Во (Аляксандр Багданаў) і тусоўкі культ. цэнтра “Корпус”, пазначаны як #протестАНЦЫ і #музыкаоружие. Першы нядзельны міні-рэйв ад каманды прайшоў 23 жніўня ў рамках шматсоттысяч-най акцыі пратэсту пад назвай “Марш новай Беларусі”. Рара Во Selektah сабраў мабільную саўнд-сістэму і прайшоў раз-зам з прысутнымі па цэнтральных вуліцах горада. Відэа-сэт, у поўным фармаце выкладзены на YouTube, сабраў каля 90 тыс. і суправаджаецца наступнай апісаннем:

“15-й день протестов в Беларуси. Беспрецедентно огромное количество белорусов ежедневно выходят на акции протеста против произвола властей и жестокости силовых структур. Кроме всем известных спец. средств (дубинки, водомёты, свето-шумовые гранаты, газ) против мирных протестующих применяется аудио-оружие – из громкоговорителей и спец. транспорта оглушительно играет советская военная песня, махровая низкопробная эстрада, которой власти пробуют то ли заглушить скандирующую толпу, то ли разозлить, то ли внушить что-то.

Наша мобильная саунд-система #музыкаоружие вышла на помощь ушам мирного населения Беларуси, желающего перемен, для подъема духа и поддержки чувства единения”.

Другі перасоўны рэйв адбыўся 6 верасня на маштабным нядзельным Маршы Адзінства. І хоць настрой пратэснага дня быў іншым, рэйв быў па-ранейшаму актуальны і, магчыма, яшчэ больш неабходны як мірная зброя:

“Шёл 29-й день протестов в Беларуси. В Минске люди вышли на 4-й большой воскресный Марш Единства. По оценкам независимой платформы “Голос” только в Минске на акцию вышли более 170000 человек. Традиционно люди собирались в своих районах, чтобы объединиться в огромную колонну и пройти через центр города к Дворцу Независимости. Силовики начали brutальные задержания мирных протестующих с начала их следования в центр. Более 600 задержанных за день! В этот день на улицах Минска появились не только силовики из различных официальных структур, но и большое количество неизвестных в спортивных костюмах, балаклавах, с дубинками и помповыми ружьями, действовавшие на стороне карателей. Против мирных протестующих был применён газ.

Мобильная саундсистема #протестАНЦЫ прошла с часовым музыкальным маршем по центру Минска. Вынуждены констатировать, что в этот день настроения улицы сменились с праздничных на настороженные, в том числе из-за вышперечисленных событий. Уже через полчаса практически по всему маршруту начались жёсткие задержания и разгоны участников марша.

#протестАНЦЫ благодарят всех, кто поддерживал как при подготовке, так и на улице. Так победим!”⁸

Культ рэйву & культ пратэсту. Суб’ектыўны погляд: Мінулае-цяперашняе-будучыня, або “Как ашчушчэния?”

16 кастрычніка 2020 года ў кіеўскім бары на “палітыч-ным рэйве” прысутнічалі тыя, хто, магчыма, раней не лічыў сябе прыхільнікам гэтай культуры, тусоўшчыкам, як і не быў палітычным актывістам, не адчуваў рэпрэсіі ці страху перад імі, не з’язджаў у іншую краіну, каб псіхалагічна аднавіцца або знайсці часовы прытулак, як гэта здарылася і са мной пасля перажытага арышту, тыя, хто не ведаў, што будзе танцаваць у падтрымку незнаёмых пратэстуючых беларусаў. Калісьці ўзніклі як своеасаблівы пратэст з музыкай-зброяй, рэйв паступова ўліўся ў масы, стаў цікавы, патрэбны і зразумелы шматлікім пластам грамадства ў розных кутках свету, перастаючы быць як андэграўнднай, так і элітарнай культурай. Беларускі пратэст у 2020 годзе таксама спантанна, але не выпадкова, стаў масавым, стаў практычна ладам жыцця для многіх людзей на цэлыя месяцы.

Новы няпросты вопыт і яркія перажыванні, новыя магчы-масці, адчуванні і іх наступствы па-рознаму адбіваюцца на людзях. Кагосьці гэта настолькі бянтэжыць ці траўмуе, падоб-на алкагольнай або наркатычнай празмернасці, што рашэн-нем становіцца не ўдзельнічаць у гэтым надалей або часова ўстрымацца, аднавіцца і наступным разам быць больш асця-рожным. Другіх гэта настолькі бударажыць, здаецца патрэб-ным і правільным, што ніякія страх, знясіленне, перадоз, неб-яспека, рызыка не прымусяць адмовіцца. Трэція ўжо адчулі на сабе наступствы не раз, таму ведаюць, як іх пражываць зноў, і заўсёды гатовыя. Ёсць і, на жаль, будучы тыя, хто траў-муецца на ўсё жыццё або зусім губляе яго, і часцей за ўсё гэта цалкам выпадковыя маладыя ахвяры, якім так часта “проста не пашанцавала”. Будучы і тыя, і іх заўсёды таксама шмат, каму чужая або абьякавая гэтая культура, гэты пратэст, гэтыя пра-тэстоўцы – шукальнікі свабоды і руху.

Будучы усплёск і памылкі навізны, будучы камерцыяліза-цыя і/або сыход у андэграўнд, будучы рэнесанс ды новая ак-туальнасць і маштаб.

Але самае галоўнае, што адзначае большасць беларусаў і беларусак, гэта перамены ў свядомасці, паводзінах і харак-тары грамадства, фармаванні грамадзянскай пазіцыі, праяве салідарнасці і цікавасці да самавыяўлення, галоснасці. Гэта значыць нешта незваротнае ўжо адбылося, працэс запушча-ны і будзе праходзіць усе свае стадыі. Таму будучыня, на мой погляд, адназначна будзе прадстаўлена культурай беларуска-га пратэсту як чымсьці масавым, якое актыўна і рознабакова праяўляецца і мае сваё развіццё і характэрныя асаблівасці, сучасным свабодным рухам новай генерацыі, што прыйшла на змену састарэлым праграмам, парадыгмы і прадстаўнікам.

“И вот толпа в свете вечерних фонарей. Волнующееся, непредсказуемое море людей, возмущенных арестами без причины. Они требуют отставки министра внутренних дел и премьер-министра: “Если уйдем домой, они поймут собственную безнаказанность!” И кому-то приходит простая до гениальности идея — врубить техно. Начинается рейв и самый необычный митинг в истории. Парламент замер. А молодые люди не расходятся, они танцуют революцию: “Мы танцуем вместе. Мы боремся вместе!”⁹

“Ваши дети могут поинтересоваться, были ли вы там. Не подведите их. Их будущее под угрозой!” — говорит радиопират своим слушателям”¹⁰.

НАДЗЯ САЯПІНА

98

8 Из описания видео-сета на YouTube канале Vorqomo.
9 Малюкова, Лариса. Танцуй революцию! На российские экраны выходит кино о молодежных демонстрациях в Грузии “Рейв у парламента”. Новая газета, 28.10.2019. [online] www.novayagazeta.ru/articles/2019/10/28/82532-tantsuy-revolutsiyu.
10 Воронков, Павел. Бит шатает голову: “Рейв” — фильм закрытия Beat Film Festival. Газета.ру, 05.06.2019. [online] www.gazeta.ru/culture/2019/05/16/a_12358993.shtml

RAVE STATT ERNTEDANK

Nadzia Sayapina, Künstlerin

November 2020

„Rave ist eigentlich die Waffe des Proletariats im 21. Jahrhundert“. Anna Fillipowa¹

¹ Fillipova, Anna. Darya Zhuk: „Kogda nachalis' protesty v Belarusi, u menya sluchilsya razryv mozga i serdtsa“. GQ, 11.09.2020, [online] www.gq.ru.

Надзя Саяпіна. Рэйв а не дожынкi. 2020 / Nadzia Sayapina. Rave statt Erntedank. 2020

Am 16. Oktober 2020 fand in der Kiewer Bar Chwiljowi eine Art „politischer Rave“ statt, angekündigt als Solidaritätsakt: „Belarus Outside Sound System – solidarisch vereint mit ganz Belarus kündigen die DJs aus dem Land der blauen Seen auf dem Territorium ihrer Nachbarstaaten die friedenserhaltende Promo-Aktion-Operation #musikwaffe an. Die Landungstruppen der ersten Flanke des Rave-Widerstandes vernichten jede Chance, dem progressiven Line-Array aus Belarus zu entkommen!“ Das Event versammelte in Zeiten der globalen Pandemie unter Maskenpflicht und Rhythmen der Minsker Spitzenraver Shumaboy und Papa Bo Selektah ortsansässige und gastierende Partypeople, Belarus:innen, die entweder aufgrund politischer Repressionen dringend ausreisen mussten oder zum Kräftetanken und zur Erholung vorübergehend in Kiew waren. Persönliche Eindrücke und Erinnerungen an diese Veranstaltung sind Ausgangspunkt für diese Überlegungen.

Jede kulturelle und gesellschaftliche Bewegung ist eine Reaktion auf einen historischen Kontext, auf eine sozialpolitische Situation und durchläuft daher häufig Phasen des Aufstiegs, des Niedergangs und der Renaissance, die durch Reorganisation, Erneuerung (mit der typischen Vorsilbe „neo“) und Erwerb regionaler Besonderheiten gekennzeichnet sind. Die Rave-Kultur ist keine Ausnahme. Sie kam mit ordentlicher Verspätung in Belarus an, bildete spezifische Merkmale aus und machte verschiedene Phasen durch: einen Aufstieg in ihrer Entstehungs- und Demokratisierungsphase in den 1990er-Jahren, ein Abtauchen in den Untergrund angesichts ihrer Kommerzialisierung mit einhergehendem Qualitätsverlust in den 2000er-Jahren sowie eine totale Ausbreitung und Glanzzeit in ihrer Renaissance in den Jahren 2015–2020.

Hier ihre Geschichte in den Worten von Apologet:innen verschiedener Zeiträume: 1990er. Neue Kultur

Alexander Terlezki

„Eigentlich war damals eine erstaunliche Zeit. Der Eisenerne Vorhang war gerade erst gefallen, und seit dem Zusammenbruch der Sowjetunion war kaum ein Jahr vergangen. Rundherum herrschte Chaos, die Menschen waren sich selbst überlassen, atmeten frei, aus voller Brust, und schmiedeten große Pläne für die Zukunft. Es gab nicht mehr die totale Verwaltungskontrolle seitens des Staates, und jeder Einfall konnte ohne Schwierigkeiten umgesetzt werden. Wir waren damals um die zwanzig, und die neue Musik im Techno-Stil mit völlig neuen Klängen und Rhythmen war eigentlich ein Soundtrack zu allem, was passierte. Damals schien es, dass diese Musik dumme Vorurteile, Mauern aller Art und Missverständnisse zwischen Menschen hinwegfegen würde.“

2000–2015. Pop und Untergrund.

Alexej Kutusow:

„In den Nullerjahren kommerzialisierte sich auch die Clubkultur. Im Vergleich zu den 90er-Jahren, als alle für die Idee spielten, bekamen in den 2000ern die höchstbezahlten Minsker DJs für

ein zweistündiges Set 200 bis 300 Dollar. Dies setzte sich bis zur Krise von 2008 fort. Ab da wollten die Leute lieber trinken und Spaß haben, wo es günstiger war und es mehr Mädels gab. Deshalb gingen zu Beginn der Zehnerjahre alle in die Popmusik.“

Ljoscha Delas

„Das waren die reinsten Undergroundpartys, wir organisierten sie nach den Abenddiscos im Club des Minsker Traktorenwerks. Dort stand oft die Polizei, und wir ließen die Leute erst aus der U-Bahn raus, wenn die Bullen weg waren. Alle Türen wurden um ein Uhr nachts geschlossen, und niemand konnte bis zum Morgen rein- oder rausgehen, so waren die Bedingungen.“²

2016–2020. Die Blütezeit. Minsker Berlin

Pascha Dankov

„Ich fange mit 2016 an – das war die Zeit des Aufschwungs nicht nur bei uns, sondern auf der ganzen Welt. Mit einer Rückkehr zu härterer, eher animalischer Musik, wenn man so will, Techno, Electro. Damals kamen die Menschen gern, waren interessiert. In der Folge gab es mehr DJs, mehr Partys und Events. Da bei uns die Kontinuität unterbrochen war, schauen die Leute sich um, nach Berlin – dem Zentrum der europäischen Clubkultur. Ich sehe nichts Falsches an diesem Vergleich. Es ist gut, wenn die Leute wissen, dass wir eine besondere Szene haben: Hier ist weder Berlin noch Moskau oder Vilnius. Wir tun alles dafür, etwas anderes zu schaffen. Obwohl auch einiges übernommen wird. ... die Menschen haben gelernt, ihre Wochenenden aktiv zu verbringen. Sie sind wählerischer geworden, sie reisen, erweitern ihren musikalischen Horizont, sammeln Club-Erfahrungen. Jeder geht zu ‚seiner‘ Party, der harte Kern versucht, alle spannenden Events zu besuchen. Das Niveau der Minsker Partys ist klasse: eine eigene Atmosphäre, kein massenhafter Drogenkonsum. Unser Rave ist kultiviert.“³

¹ Moroz, Yelizaveta. 600 chelovek, bandity i shprintsy na tantspole. Kak menyalas' klubnaya zhizn' i tusovka Minska s 90-kh. Kyky.org, 17.6.2019, [online] www.kyky.org/cult/600-chelovek-12-chasovoy-set-i-shprintsy-na-tantspole-kak-menyalas-klubnaya-zhizn-i-tusovka-minska-s-90-h.
² 15 let Euthanasia Promo. 34mag, 7.3.2018, [online] www.34mag.net/piarshak/post/euthanasia-promo-15.
³ „Kogda razrukha v ekonomike, lyudi aktivno khodyat na vecherinki“. Interv'yu s organizatorom „Mechty“. Citydog, 26.06.2019, [online] www.citydog.by/post/mechta-dankov/.

Prägende Aktionen des belarusischen Protestes 2020: #musikwaffe

Eine der ersten wichtigen musikalischen Protestperformances fand noch im Vorfeld der traurigen Ereignisse rund um die belarusischen Wahlen 2020 statt. Anlass waren eine Großparade und andere Massenveranstaltungen, die trotz der wachsenden Zahl von COVID-19-Fällen in Belarus zur Feier des 75. Jahrestags des Sieges am 9. Mai in Minsk stattfanden. Das Kulturzentrum Korpus arrangierte vor dem Hintergrund der Militärtechnik ein DJ-Set. Das Kulturzentrum befindet sich am Mascherow-Prospekt, den die Siegesparade am 9. Mai entlangzog. Die Aufzeichnung des Sets, bespielt vom künstlerischen Leiter von Korpus, Alexander Bogdanow, wurde auf YouTube veröffentlicht. Das Kulturzentrum nannte seine Performance „tagdessiegestagdesabsurden“ und kommentierte sie wie folgt:

„,Tagdessiegestagdesabsurden‘ ist eine ausschließlich kulturelle Veranstaltung von Gleichgesinnten des Kulturzentrums ‚Korpus‘. Im einzigen Land, das in einer so schwierigen Zeit eine Militärparade veranstaltet und priorisiert, ist es aus unserer Sicht die einzig mögliche Reaktion auf die Panzer in der Hauptstadt, diese Absurdität auf die Spitze zu treiben und der Angst ins Gesicht zu lachen. Mit diesem Video wollen wir weder jemanden beleidigen oder verletzen, noch das Gedenken an den Sieg am 9. Mai 1945 verhöhnern. Denken Sie daran: Panzer, Schusswaffen, Rauchen sowie der Verzicht auf Selbstisolation und soziale Distanz können Ihrer Gesundheit schaden“.

Die nächste Performance hatte wiederkehrenden Charakter und den Titel „Rave statt Erntedank“ auf einem großen roten Banner. Zuerst kam die Sonntagsankündigung des unabhängigen Minsker Internetradios RadioPlato vom 30. August:

„Schon lange wollten wir eine geile Party schmeißen, und jetzt bietet sich auch die Gelegenheit! Heute um 14.30 Uhr senden wir bei RadioPlato einen Techno Rave. Verbindet in der ganzen Stadt <https://radioplato.by/> mit euren Bluetooth-Boxen. Die Idee kam von Vika Biran ...“

Die Veranstaltung wurde jedoch auf vorhersehbare Weise gekippt. In den Kommentaren zum RadioPlato-Post auf Facebook stand:

„Angeblich kam fünf Minuten vor Beginn der Party die OMON, stellte ihre Mannen auf und schmiss ihre eigene Party, im Stehen und manchmal im Rennen. Schade, das Line-up stand schon fest und die Playlist war der Hammer. Die Veranstalter lassen angeblich die Köpfe nicht hängen und wollen es wieder und immer wieder versuchen. Entsprechender Klatsch und Tratsch wird auf Facebook gepostet.“

Und wie sich zeigte, war das kein Klatsch und Tratsch – die nächste Ankündigung kam am Tag des Frauenmarsches am 5. September. Diesmal kam tatsächlich eine Rave-Kolonne zusammen, vertreten von der LGBTQ+-Community. Sie tanzte inmitten des Frauenmarsches und legte zwei beeindruckende Stopps ein: einen am angekündigten Startort, dem Komarowski-Markt, den zweiten in der Nähe des KGB-Gebäudes, wo eine Woche zuvor „Raven“ nicht möglich gewesen war.

Ein weiterer, besonders gut besuchter, spektakulärer und einprägsamer Musik- und Tanzprotest war ein zweimaliges Sonntags-DJ-Set des bereits erwähnten Papa Bo (Aleksandr Bogdanow) und der Clique des Kulturzentrums Korpus, genannt #protesTÄNZE und #musikwaffe. Der erste sonntägliche Mini-Rave dieses Teams fand am 23. August im Rahmen der Protestaktion „Marsch des neuen Belarus“ statt, zu der sich einige Hunderttausende Menschen versammelten. Papa Bo Selektah baute ein mobiles Soundsystem auf und zog mit den Demonstrant:innen durch die Hauptstraßen der Stadt. Das

Videoset, das in vollem Format auf YouTube veröffentlicht wurde und etwa 90.000 Leute versammelte, wird folgendermaßen beschrieben:

„Der 15. Protesttag in Belarus. Belarus:innen in beispiellosen Massen gehen jeden Tag auf die Straße, um gegen die Willkür der Staatsmacht und die Brutalität der Sicherheitsbehörden zu protestieren. Neben allen bekannten (Spezial-)Mitteln (Schlagstöcken, Wasserwerfern, Licht- und Lärmgranaten, Gas) werden gegen friedliche Demonstrant:innen Tonwaffen eingesetzt: Aus Lautsprechern und Spezialfahrzeugen ertönen in ohrenbetäubender Lautstärke sowjetische Kriegslieder und Schlager der untersten Schublade, mit denen die Behörden versuchen, die skandierende Menschenmenge entweder zu übertönen oder zu verärgern oder ihr etwas zu suggerieren. Unser mobiles Soundsystem #musikwaffe kommt den Ohren der friedlichen, sich nach Veränderungen sehnenden Bevölkerung von Belarus zu Hilfe, um sie aufzuheitern und im Einigkeitsgefühl zu unterstützen“.

Der zweite mobile Rave fand am 6. September am großen Sonntagsmarsch der Einheit statt. Obwohl die Stimmung des Protesttages eine andere war, war der Rave als friedliche Waffe immer noch relevant und vielleicht sogar noch notwendiger:

„Es war der 29. Protesttag in Belarus. In Minsk gingen die Menschen zum vierten großen Sonntagsmarsch der Einheit. Nach Schätzungen der unabhängigen Plattform ‚Golos‘ (Stimme) gingen allein in Minsk mehr als 170.000 Menschen auf die Straße. Traditionell versammelten sich die Leute in ihren Bezirken, um sich zu einer riesigen Kolonne zu verbinden und durch das Stadtzentrum zum Unabhängigkeitspalast zu ziehen. Sobald die friedlichen Demonstrant:innen sich Richtung Zentrum bewegten, fingen die Sicherheitskräfte mit brutalen Verhaftungen an. An diesem Tag erschienen auf den Straßen von Minsk nicht nur Sicherheitskräfte aus offiziellen Strukturen, sondern auch eine große Zahl Unbekannter in Sportanzügen, Sturmhauben, mit Knüppeln und Pumpguns, die auf der Seite der Henker agierten. Gegen friedliche Demonstrant:innen wurde Gas eingesetzt. Das mobile Soundsystem #protesTÄNZE zog eine Stunde lang durch das Zentrum von Minsk. Leider hatte sich bis zu diesem Tag die Stimmung auf den Straßen von festlich zu misstrauisch verändert, unter anderem aufgrund der oben genannten Ereignisse. Bereits in der ersten halben Stunde kam es fast der gesamten Route entlang zu brutalen Verhaftungen und zur Vertreibung der Mitmarschierenden. #protesTÄNZE dankt allen, die uns sowohl bei der Vorbereitung als auch auf der Straße unterstützt haben. So werden wir siegen!“ ⁴

Rave-Kult & Protestkult. Subjektive Sicht: Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft, oder – wie fühlt es sich an?

Beim „politischen Rave“ am 16. Oktober 2020 in Kiew waren Leute dabei, die sich vorher wahrscheinlich nicht als Fans dieser Kultur betrachtet hatten, keine politischen Aktivist:innen waren, keine Repressionen oder Angst davor erlebt hatten, die nicht in ein anderes Land geflohen waren, um sich psychisch zu erholen oder vorübergehend Zuflucht zu suchen, wie ich nach meiner Verhaftung, Leute, die nicht wussten, dass sie jemals zur Unterstützung ihnen unbekannter protestierender Belarus:innen tanzen würden. Einst als eine Art Protest mit Musik als Waffe entstanden, ist Rave nach und nach zu einer Massenerscheinung geworden, für alle möglichen Gesellschaftsschichten in verschiedenen Ecken der Welt attraktiv, notwendig und verständlich. Somit gehört er

mittlerweile weder zur Untergrund- noch zur Elitkultur. Auch der belarusische Protest 2020 ist spontan, wenn auch nicht zufällig, zu einer Massenerscheinung und monatelang zu einer Lebensweise vieler Menschen geworden.

Neue, herbe Erfahrungen und eindrucksvolle Erlebnisse, neue Möglichkeiten, Empfindungen und deren Folgen hinterlassen bei den Menschen unterschiedliche Spuren. Manche sind so irritiert oder traumatisiert, ähnlich wie bei einer Überdosis Alkohol oder Drogen, dass sie beschließen, nicht mehr mitzumachen oder vorübergehend zu verzichten, sich zu erholen und beim nächsten Mal vorsichtiger zu sein. Andere sind so beseelt, finden das alles so notwendig und so richtig, dass weder Angst noch Erschöpfung, weder Überdosis noch Gefahr oder Risiko sie dazu bringen können, sich fernzuhalten. Einige haben die Folgen bereits mehrmals hinter sich, sodass sie wissen, wie sie sie meistern, und immer bereit sind. Es gibt und wird leider auch immer diejenigen geben, die für das ganze Leben traumatisiert sind oder ihr Leben sogar verlieren, und meistens sind das zufällige, unbedarfte junge Opfer, die so oft „einfach nur Pech hatten“. Es wird welche geben, und auch sie werden immer viele sein, denen diese Kultur und dieser Protest, all die für Freiheit und Beweglichkeit Protestierenden fremd sind.

Es wird ein Hoch geben und der Neuartigkeit geschuldete Fehler, es wird eine Kommerzialisierung und/oder ein Abtauchen in den Untergrund geben, es wird eine Renaissance und eine neue Relevanz und Größenordnung geben.

Aber das Wichtigste, was Belarus:innen in ihrer Mehrheit

feststellen, sind Veränderungen im Bewusstsein, im Verhalten und im Charakter der Gesellschaft, die Herausbildung einer zivilgesellschaftlichen Position, Solidarität und Interesse an Selbstverwirklichung und Öffentlichkeit. Das heißt, es ist bereits etwas Unumkehrbares geschehen, der Prozess ist eingeleitet und wird alle seine Phasen durchlaufen. Deshalb wird, wie ich glaube, die Zukunft eindeutig von der belarusischen Protestkultur als Massenerscheinung repräsentiert, die sich aktiv und vielseitig manifestiert und über ihre eigene Entwicklung und Besonderheit verfügt, von einer zeitgemäßen, freien Bewegung einer neuen Generation, die überholte Programme, Paradigmen und Repräsentant:innen ablöst.

„Und hier ist die Menge im Abendlicht. Ein aufgewühltes, unberechenbares Meer von Menschen, die empört sind über die grundlosen Verhaftungen. Sie fordern den Rücktritt des Innenministers und des Ministerpräsidenten: ‚Wenn wir nach Hause gehen, begreifen sie, fühlen sie sich straffrei! Da kommt jemand auf die einfache und geniale Idee, Techno einzuschalten. Damit beginnt ein Rave, aus dem die ungewöhnlichste Kundgebung der Geschichte wird. Das Parlament erstarrt. Und die jungen Leute bleiben, sie tanzen die Revolution: ‚Wir tanzen gemeinsam. Wir kämpfen gemeinsam!‘“⁵

„Ihre Kinder fragen Sie vielleicht einmal, ob Sie dabei waren. Lassen Sie sie nicht im Stich. Ihre Zukunft ist in Gefahr!“, sagt ein Radiopirat zu seinen Zuhörer:innen.⁶

Deutsche Übersetzung von Iryna Herasimovich und Ruth Altenhofer

PARTISANKA #35, 2021

NADZIA SAVAPINA

103

102

⁵ Malyukova, Larisa. Tantsuy revolyutsiyu! Na rossiyskiye ekrany vykhodit kino o molodezhnykh demonstratsiyakh v Gruzii „Reyv u parlamenta“. Novaya gazeta, 28.10.2019, [online] www.novayagazeta.ru/articles/2019/10/28/82532-tantsuy-revolyutsiyu.

⁶ Voronkov, Pavel. Bit shatayet golovu: „Reyv“ – fil'm zakrytiya Beat Film Festival. Gazeta.ru, 5.6.2019, [online] www.gazeta.ru/culture/2019/05/16/a_12358993.shtml.

Julia Cimaŭejeva / Юля Цімафеева

My European Poem

This poem should be written in English.
This poem should be written in German.
This poem should be written in French,
In Swedish, in Spanish, in my adorable Norwegian,
Maybe in Finnish, Danish and Dutch.
Baltic languages should decide for themselves.
No Belarusian version for the poem,
No Russian version for the poem,
No Ukrainian version for the poem.
The rest are at your choice.
This poem should be written in the languages
Of human rights organizations,
Of those multiple expressed concerns
by European politicians.

So
Shall I get used to the thought
That I could be taken to prison
By the men wearing black,
By the men in plain clothes,
By the men with four fat letters
On their fat black backs?
Otherwise, my country
Won't gain any freedom.
And it could not work anyways,
As usual.

Shall I take it calmly that I
Could be beaten and ultimately
Found guilty for that because
(They would say)
I cried antistate slogans like "Freedom!"
Or "Release all political prisoners!"
Though I would not need to cry them out at all
(Like my Facebook friends and thousands of
Someone else's friends)
In order to be arrested or beaten.
I won't have to cry anything,
I won't have to do anything,
Just stand silently, just be.
I know I have to get used to that thought
Just in case, because it's so likely to happen.
(Oh, my! I haven't saved those telephones yet
Whom to contact in case of detention.)

I can't say that in Belarusian,
I can't say that in Russian,
I can't say that in Ukrainian,
Only in English: I am afraid,
Only in German: Ich habe Angst,
Only in Norwegian: Jeg er redd.
That's enough, for other variants,
Please, use Google translate.
The translations should be more
Or less accurate. These are not

Those strange East European languages
With their funny Cyrillic letters.

I'm afraid
Like you would be in my place,
If you lived in a country that is not free
Where they've had the same president
For 26 (!) years. Oh, my god! more than
Two thirds of my life I've spent
Under the power of a crazy person
Whom I've never voted for!

Sorry, it's a long poem,
Because it's a long story,
I spent more than two thirds of my life
Under the power of the man
I've never voted for,
Who harassed and suppressed and killed
(They say).

And when I come to the literary festivals abroad,
And when I speak English
I try to tell the complicated history of my country
(When I am asked)
As if I am another person,
As if I am like all those European poets and writers,
Who do not have to get used to the thought
That they could be arrested and beaten
For the sake of their country's freedom.
As if my ugly history is just a harsh story
That I can easily put out from the Anthology of
Modern European short stories because
It's too long,
And too dull.

When I tell it in English,
I want to pretend that I am you,
That I don't have that painful experience
Of constant protesting and constant failing,
That nasty feeling of frustration and dismay.
I want to pretend that I have a hope,
Because when I tell it in Belarusian
I realize, we all realize, there is none
We can look forward to.

So forgive me my nagging in a half-broken English,
My Eastern European neverending complaints,
As having read the books you've read,
I still want to have a hope,
I still believe I have a right for a hope,
That hope could build its nest
On my roof and sing its songs
In Belarusian
(Not in Russian).

Чужой мовай: чаму я напісала “Мой еўрапейскі верш”

Юля Цімафеева, паэтка, перакладчыца

Мова для мяне – адна з найвялікшых таямніц, прыгожых і небяспечных. З першай салодкай калыханкай яна забіраецца ў вуха і пасяляецца ўнутры нас назаўжды. Трывалы арганізм, які паразітуе на чалавечай цікаўнасці да свету, на неўтаймоўным жаданні нечым падзяліцца або штосьці запатрабаваць. Яна жыве сваім жыццём, фармуе нас паводле ўласных уяўленняў пра добрае і кепскае, прывучае слухацца і адпавядаць яе чаканням, дазваляе нам бачыць свет толькі такім, якім зручна ёй.

Але як вырвацца з–пад яе жорсткага паразітызму? Як адмовіцца ад дэспатыі мовы? Толькі пасяліўшы ў сваёй галаве яшчэ адну паразітку, яшчэ адну мову, рухавую і дзейную. А лепш дзве, тры, чатыры. Няхай спрачаюцца паміж сабой і адваёўваюць тэрыторыю свядомасці, няхай бегаюць у сцяпях падсвядомага, няхай крычаць і спрачаюцца, пакуль я не задаволю да канца сваю цікаўнасць, пакуль не скончыцца тое, чым хачу падзяліцца, і тое, што хачу запатрабаваць. З дзяцінства я гаварыла на бруднай мове. На мове няправільнай, нячыстай, на мове, якая нарадзілася ў цёмных вясковых хатах, на мове, якой пастух бэсціў кароў, а гаспадыня – свіней, на мове, якую разумелі куры і пчолы, на мове, якой спявалі тужлівыя песні і енчылі над дзіцячай труною. На мове жывучай, як сакавіцкая рунь, на мове прыгожай, як травенскі луг, на мове багатай, як жнівеньскі стог, на мове грубай і жорсткай, як удар каровінага хваста па твары няўмелай даяркі.

На гэтай мове не друкавалі кніжак, фарбаванымі ў чорнае вуснамі не муркалі тэледыктаркі, гулкія галасы на радыё не расказвалі пра поспехі цяжкай прамысловасці. Яна існавала толькі ў бяззубых ратах сваіх нешматлікіх носьбітаў, на клятчастых старонках лістоў ад родзічаў, у казках і песеньках, што мармыталі нанач дзецям.

Беларуская мова жыла адно на паперы, у кніжках з карцінкамі, у практыкаваннях на разбор сказа: дзейнік, выказнік, акалічнасць. У школе з вуснаў настаўніцы беларускай літаратуры, у творах айчынных пісьменнікаў аб вайне і прыгажосці роднага краю. У падручніках па матэматыцы, фізіцы, хіміі і гісторыі. Беларуская была мовай базавай адукацыі для вясковых школьнікаў, аб вышэйшай яны не мусілі марыць.

Руская мова дала мне шанец адчуць сябе гарадской, дазволіла стаць нагамі на мапу культуры. Я старалася гаварыць на мове Ясеніна, на мове Мандэльштама, на мове Блока і Цвя-

In einer Fremdsprache: Warum ich „My European Poem“ schrieb

Julia Cimafiejeva, Dichterin, Übersetzerin

Мова для мяне – адна з найвялікшых таямніц, прыгожых і небяспечных. З першай салодкай калыханкай яна забіраецца ў вуха і пасяляецца ўнутры нас назаўжды. Трывалы арганізм, які паразітуе на чалавечай цікаўнасці да свету, на неўтаймоўным жаданні нечым падзяліцца або штосьці запатрабаваць. Яна жыве сваім жыццём, фармуе нас паводле ўласных уяўленняў пра добрае і кепскае, прывучае слухацца і адпавядаць яе чаканням, дазваляе нам бачыць свет толькі такім, якім зручна ёй.

Але як вырвацца з–пад яе жорсткага паразітызму? Як адмовіцца ад дэспатыі мовы? Толькі пасяліўшы ў сваёй галаве яшчэ адну паразітку, яшчэ адну мову, рухавую і дзейную. А лепш дзве, тры, чатыры. Няхай спрачаюцца паміж сабой і адваёўваюць тэрыторыю свядомасці, няхай бегаюць у сцяпях падсвядомага, няхай крычаць і спрачаюцца, пакуль я не задаволю да канца сваю цікаўнасць, пакуль не скончыцца тое, чым хачу падзяліцца, і тое, што хачу запатрабаваць.

З дзяцінства я гаварыла на бруднай мове. На мове няправільнай, нячыстай, на мове, якая нарадзілася ў цёмных вясковых хатах, на мове, якой пастух бэсціў кароў, а гаспадыня – свіней, на мове, якую разумелі куры і пчолы, на мове, якой спявалі тужлівыя песні і енчылі над дзіцячай труною. На мове жывучай, як сакавіцкая рунь, на мове прыгожай, як травенскі луг, на мове багатай, як жнівеньскі стог, на мове грубай і жорсткай, як удар каровінага хваста па твары няўмелай даяркі.

На гэтай мове не друкавалі кніжак, фарбаванымі ў чорнае вуснамі не муркалі тэледыктаркі, гулкія галасы на радыё не расказвалі пра поспехі цяжкай прамысловасці. Яна існавала толькі ў бяззубых ратах сваіх нешматлікіх носьбітаў, на клятчастых старонках лістоў ад родзічаў, у казках і песеньках, што мармыталі нанач дзецям.

Беларуская мова жыла адно на паперы, у кніжках з карцінкамі, у практыкаваннях на разбор сказа: дзейнік, выказнік, акалічнасць. У школе з вуснаў настаўніцы беларускай літаратуры, у творах айчынных пісьменнікаў аб вайне і прыгажосці роднага краю. У падручніках па матэматыцы, фізіцы, хіміі і гісторыі. Беларуская была мовай базавай адукацыі для вясковых школьнікаў, аб вышэйшай яны не мусілі марыць.

Руская мова дала мне шанец адчуць сябе гарадской, дазволіла стаць нагамі на мапу культуры. Я старалася гаварыць на мове Ясеніна, на мове Мандэльштама, на мове Блока і Цвя-

Сprache ist für mich eines der größten Geheimnisse, eines von den schönen und gefährlichen. Mit dem ersten süßen Gute-Nacht-Lied kriecht sie ins Ohr und richtet sich in uns für immer ein. Ein robuster Organismus, der die menschliche Neugier auf die Welt parasitiert, den unbändigen Wunsch, etwas zu teilen oder zu fordern. Sie führt ihr eigenes Leben, gestaltet uns nach ihren eigenen Vorstellungen von Gut und Böse, bringt uns bei, ihr zu gehorchen und ihre Erwartungen zu erfüllen, lässt uns die Welt nur so sehen, wie es ihr bequem.

Aber wie können wir uns von ihrem schonungslosen Parasitentum lösen? Wie kann man auf die Despotie der Sprache verzichten? Nur indem man in den eigenen Kopf eine andere Parasitin reinlässt, eine weitere bewegliche und wirksame Sprache. Noch besser zwei, drei, vier. Da sollen sie sich streiten und im Bewusstsein um das Territorium kämpfen, in den Kellerräumen des Unterbewusstseins rumlaufen, schreien und streiten, solange ich meine Neugier stille, solange es noch etwas gibt, was ich teilen oder fordern will.

Von Kindheit an habe ich eine schmutzige Sprache gesprochen. Eine falsche, unreine Sprache, die in dunklen Dorfhütten zur Welt kam, eine Sprache, in der ein Hirte seine Kühe und eine Wirtin ihre Schweine verwöhnte, eine Sprache, die Hühner und Bienen verstanden, eine Sprache, in der wehmütige Lieder gesungen und an einem Kindersarg geklagt wurde. Eine Sprache so zählebig wie Winterkorn im März, eine Sprache so schön wie eine Wiese im Mai, eine Sprache so reich wie ein Heuhaufen im August, eine grobe und harte Sprache wie der Schlag eines Kuhschwanzes auf dem Gesicht einer ungeschickten Melkerin.

In dieser Sprache wurden keine Bücher gedruckt, in ihr schnurrten keine Fernsehmoderatorinnen mit ihren schwarz gefärbten Lippen, in ihr berichteten keine hallenden Stimmen im Radio von den Errungenschaften der Schwerindustrie. Sie existierte nur in zahnlosen Mündern ihrer unzählreichen Träger:innen, auf den karierten Seiten der Briefe von Verwandten, in den Märchen und Liedern, die man den Kindern vor dem Einschlafen brummt.

Die belarusische Sprache lebte nur auf Papier, in den Bilderbüchern, in den Übungen zur Satzanalyse: Subjekt, Prädikat, Adverb. In der Schule auf den Lippen der Lehrerin

таевай, на мове дырэктараў і чыноўнікаў, на мове сапраўднай улады. З вясковай стараннасцю я начышчала да бялску сваё гарадское рускамоўнае вымаўленне і хавала “брудную” мову ад чужых вачэй.

Чацвёртаю мовай стала англійская, мова сям’і Стогавых з бледнага савецкага падручніка. Мама – доктар, тата – інжынер, дзядуля – ветэран, Лена з Барысам – вучні. Ці мог нейкі прадмет быць больш бессэнсоўным для вясковых школьнікаў пачатку 90–х, чым англійская мова? Можа, музыка, на якой мы зубрылі словы патрыятычных песень на памяць, ніколі іх не спяваючы? “Эх, тачанка-растаўчанка”. Я нават не ўпэўненая, ці быў у настаўніцы фізкультуры і музыкі добры слых.

Усім, уключна з “англічанкай”, было ясна: ніхто з нас ніколі не трапіць за мяжу, ніколі не сустрэне замежніка, а калі і сустрэне, то не падумае з ім загаварыць. Англійская для мяне спачатку была проста рэбусам, загадкай, наборам прыгожых формул. Словы нанізваліся на лёску сказау, як лічбы: цікава, якім будзе вынік.

Але самае дзіўнае пачалося, калі настаўніца на факультатыве, які я наведвала зусім адна (маё захапленне не прайшло незаўважна), папрасіла расказаць пра сябе. Мая сям’я, апісаная па-англійску, зрабілася такой жа далёкай, як міфічная сям’я Стогавых. Маці, тата, сястра і дзядуля пачалі нагадваць герояў кепска прамаляванага мультфільма: усяго некалькі крываватых ліній – толькі імя, узрост і занятак. Я не сказала, што тата сыходзіў у запоі, што мама тыднямі магла маўчаць і плакаць, што з сястрою мы часам біліся, а ў дзядулі балелі ногі. Ды і сама я зрабілася ў гэтым аповедзе іншай дзяўчынкай, з іншым мінулым і спадзевам на іншую будучыню.

Цяпер мне 38, я шмат разоў была за мяжой, я гаварыла з сотнямі замежнікаў з розных краін. Дзякуючы англійскай я атрымала шанец пабачыць і спазнаць свет, няхай і далёка не цалкам, але нашмат шырэй і глыбей, чым калі-небудзь даводзілася маім бацькам і дзядам. А ў жніўні 2020 года я таксама адчула, што гэта мова можа даць мне шанец на надзею.

Верш “My European Poem” нарадзіўся з жадання выказаць боль, сумнеў і фрустрацыю, якія многія насілі ў сабе ў апошнія дні перад прэзідэнцкімі выбарамі. Выказаць іншым, але найперш выказаць сабе.

Збіраючыся разам, абмяркоўваючы падзеі тых дзён, мы з калегамі ды сябрамі хацелі і не маглі паверыць, што перамены, якіх моцна “праглі нашыя сэрцы”, напраўду адбудуцца. Мы аджартоўваліся або замаўкалі, заглыбляючыся ў кепскія прадчуванні. Багаты досвед параз спыняў самыя смелыя чаканні, адбіраў мову: мы добра ведалі, як часта агучаныя спадзевы не апраўдваліся, застаючыся адно пустымі абгорткамі, вартым жалю смеццем, што пасля чарговых выбараў разносілася ад аналітыка да аналітыка, а потым згралася некуды ўбок і хавалася чым далей, каб не нагадаць пра мінулае.

Але неяк у маёй галаве загучала: “This poem should be written in English”. Я паслухалася голасу ўнутранай паразіткі і зрабіла гэты сказ першым радком свайго верша. Я паспрабавала адчуць сябе носьбіткай мовы вялікай імперыі, мовы краіны, што вяла пераможныя войны і мела калоніі, а не была прыгнечанай, разбітай і пагарджанай, нікому не бачнай і не патрэбнай; краіны, якая была калоніяй сама. Я паспрабавала ўявіць сябе адной з тых гордых паэтак, якіх сустракала на еўрапейскіх літаратурных пляцоўках.

Мы жахаліся таго, што можа адбыцца з краінай і з намі, што можа праліцца кроў. Мы не маглі прызнацца адно аднаму ў тым вусцішным адчуванні, якім традыцыйна спавіваюць усё новаы пакаленні беларусаў.

Толькі прыслухаўшыся да англійскага голасу ў сабе, я нарэшце здолела вербалізаваць жاخ, што мяне мучыў, бо толькі напраўду моцны можа паскардзіцца, толькі той, хто не адчувае страх пастаянна, здольны прызнацца, што баіцца.

І па форме верш вельмі блізкі да слямавай паэзіі, якую чытаюць са сцэны, задраўшы вышэй падбароддзе, размяра-на пагойдваючыся ўсім цэлам, выстукваючы рытм мыском, прымушаючы галовы ўважлівай публікі ківаць у такт чалавечаму метраному. А яшчэ нескладаная вобразнасць і выразнае палітычнае пасланне.

Ад пачатку ў вершы таксама былі радкі пра маіх бацькоў, чыя пазіцыя што да палітычнага ладу ў Беларусі была моцна

für belarusische Literatur, in den Werken vaterländischer Schriftsteller:innen über den Krieg und die Schönheit des Heimatlandes. In den Lehrbüchern für Mathematik, Physik, Chemie und Geschichte. Belarusisch war die Sprache der Schulbildung für Dorfschüler:innen, vom Studium sollten sie lieber nicht träumen.

Die russische Sprache gab mir die Chance, mich städtisch zu fühlen, ließ mich auf der Landkarte der Kultur Boden unter den Füßen finden. Ich gab mir Mühe, in der Sprache von Jessenin zu sprechen, in der Sprache von Mandelstam, in der Sprache von Blok und Zwetajewa, in der Sprache der Direktoren und Beamten, in der Sprache der realen Macht. Mit dörflichem Fleiß polierte ich meine städtische russische Aussprache und verbarg meine „schmutzige“ Sprache vor fremden Augen.

Die vierte Sprache war Englisch, die Sprache der Stogov-Familie aus dem blassen sowjetischen Lehrbuch. Die Mutter war Ärztin, der Vater Ingenieur, der Opa Veteran, Boris und Lena Schüler. Ob noch irgendein Fach für Dorfschüler:innen Anfang der 1990er-Jahre sinnloser als Englisch sein könnte? Vielleicht Gesang, wo wir Texte patriotischer Lieder paukten, ohne sie jemals zu singen? „Ech, tatschanka-rostowtschanka“. Ich bin nicht mal sicher, ob die Sport- und Gesangslehrerin ein gutes Gehör hatte.

Allen, auch der Englischlehrerin, war klar: Niemand von uns wird je weder ins Ausland fahren, noch einer:m Ausländer:in begegnen, und wenn doch, würde sie:er nicht mal daran denken, ihn anzusprechen. Englisch war für mich zuerst nur ein Rebus, ein Rätsel, ein Set von schönen Formeln. Die Wörter reihten sich an der Satzschnur aneinander, wie Zahlen: Wie wohl die Lösung sein wird.

Aber das Seltsamste begann, als die Lehrerin im Wahlpflichtfach, das ich ganz alleine besuchte (meine Begeisterung blieb nicht unbemerkt), mich bat, über meine Familie zu erzählen. Auf Englisch beschrieben ist meine Familie so fern geworden wie die mythische Stogov-Familie. Die Mutter, der Vater, die Schwester und der Opa ähnelten plötzlich unscharf gezeichneten Figuren aus einem Zeichentrickfilm. Nur ein paar krumme Linien: Name, Alter und Beruf. Ich habe nicht erzählt, dass Papa von Zeit zu Zeit gesoffen hat, dass Mama wochenlang schweigen und weinen konnte, dass meine Schwester und ich uns manchmal geschlagen haben und der Opa Schmerzen in den Beinen hatte. Auch ich selbst bin in dieser Erzählung zu einem anderen Mädchen geworden, mit einer anderen Vergangenheit und mit der Hoffnung auf eine andere Zukunft.

Jetzt bin ich 38, inzwischen war ich mehrmals im Ausland sprach mit Hunderten Ausländer:innen aus verschiedenen Ecken der Welt. Dank der englischen Sprache habe ich die Chance bekommen, die Welt zu sehen und zu erkunden, auch wenn bei Weitem nicht vollständig, aber ausgedehnter und intensiver, als meine Eltern und Großeltern es je konnten. Im August 2020 spürte ich wieder, dass diese Sprache mir eine Chance auf Hoffnung geben kann.

Das Gedicht „My European Poem“ ist aus dem Wunsch entstanden, den Schmerz, die Zweifel und die Frustration auszudrücken, die viele in den letzten Tagen vor den Wahlen in sich trugen. Ich wollte es vor den anderen aussprechen, aber vor allem vor mir selbst.

Wenn wir zusammenkamen und über die Ereignisse jener Tage sprachen, konnten wir alle, meine Kolleg:innen und Freund:innen, kaum glauben, dass es tatsächlich zu den Veränderungen kommt, die „unsere Herzen so sehr herbeigesehnt“ hatten. Wir versuchten, es mit einem Scherz abzutun oder schwiegen, in böse Vorahnungen versunken. Zahlreiche Niederlageerfahrungen hemmten die kühnsten Erwartungen, nahmen uns die Sprache: Wir wussten nur allzu gut, wie oft verbalisierte Hoffnungen sich nicht bestätigten, nur als leere Bonbonverpackungen zurückblieben, schäbiger Müll, der jeweils nach den Wahlen mal zu einem, mal zum anderen Analytiker getragen wurde, um später dann zur Seite geschoben und möglichst weiter versteckt zu werden, um nicht an die Vergangenheit zu erinnern.

Aber einmal erklang plötzlich in meinem Kopf: „This poem should be written in English“. Ich hörte auf die Stimme der inneren

адрознай ад маёй. Доўгія гады гэта часта рабілася прычынай нашых сямейных спрэчак. І пра гэта я таксама не магла б сказаць на беларускай, якой пішу. Толькі пазней я вырашыла выкінуць гэтую страфу з верша, бо, на шчасце, радкі аказаліся не да канца праўдзівымі.

А, мабыць, галоўнае, што я змагла сказаць па-англійску, гэта тое, што мы маем права на надзею, якой былі пазбаўленыя доўгія гады. Надзею, што наша барацьба не скончыцца праз дзень або тыдзень, надзею, што нязгодных будзе нашмат больш за пяць тысяч, надзею, што мы ўсё ж здолеем пакласці канец дыктатуры, пры якой я жыву амаль усё свядомае жыццё.

Свой верш я назвала „My European Poem“, таму што, вядома, адчуваю беларускую і сваю ўласную гісторыю (як „history“ і „story“) неад’емнай часткай еўрапейскага досведу. Але яшчэ і таму, што адной з важных рыс сучасных (ды і ранейшых) еўрапейцаў я лічу шматмоўнасць. Спрабаваць глядзець на свет суседскімі вачыма, адкрываючы яго з розных бакоў, не дазваляць непаразуменню распаўсюджаць фобіі, не даваць адной-адзінай паразітцы задурыць табе галаву нам дапамагаюць мовы. Няхай яны множацца, няхай спрачаюцца, няхай жывуць.

Бергамот. Палёт. Перформанс.
Відэа. 2020
Bergamot Künstlergruppe. Der Flug.
Performance. Video. 2020

Parasitin und machte diesen Satz zur ersten Zeile meines Gedichts. Ich versuchte, mich als Trägerin der Sprache eines großen Imperiums zu fühlen, eines Landes, das siegreiche Kriege führte und Kolonien besaß, nicht der Sprache eines unterdrückten, zerschlagenen und erniedrigten Landes, das für niemanden sichtbar, von keinem gebraucht wurde; eines Landes, das selbst eine Kolonie war. Ich versuchte, mich als eine der stolzen Dichterinnen vorzustellen, denen ich bei europäischen Literaturveranstaltungen begegnete.

Mit Entsetzen dachten wir daran, was mit dem Land und mit uns passieren könnte, dass es zum Blutvergießen kommen könnte. Wir konnten einander dieses schreckliche Gefühl nicht eingestehen, in das traditionell alle neuen Generationen von Belarus:innen eingewickelt werden.

Nur wenn ich auf die englische Stimme in mir hörte, konnte ich endlich den Schrecken verbalisieren, der mich quälte, weil nur jemand, der wirklich stark ist, klagen kann, nur der, der nicht ständig in Angst lebt, kann zugeben, dass er Angst hat.

Auch in seiner Form ähnelt das Gedicht sehr dem Poetry Slam, der von der Bühne vorgetragen wird, mit einem gehobenen Kinn, den Körper gleichmäßig schwankend, den Rhythmus mit der Schuhspitze klopfend, die Köpfe des aufmerksamen Publikums zum Nicken im Takt des menschlichen Metronoms zwingend. Dazu kommen noch eine unkomplizierte Bildhaftigkeit und eine explizite politische Botschaft.

Am Anfang gab es in dem Gedicht noch Zeilen über meine Eltern, deren Position bezüglich der politischen Ordnung in Belarus sich sehr stark von der meinigen unterschied. Über Jahre gab das uns oft Grund zum Streit in der Familie. Darüber hätte ich auch nicht in der belarusischen Sprache sprechen können, in der ich schreibe. Erst später beschloss ich, diese Zeilen wegzustreichen, weil sie sich zum Glück nicht als ganz wahr erwiesen.

Das Wichtigste, was ich auf Englisch sagen konnte, war, dass wir das Recht auf Hoffnung haben, die uns über Jahre vorenthalten wurde. Die Hoffnung darauf, dass unser Kampf nicht am nächsten Tag oder in einer Woche zu Ende geht, die Hoffnung, dass es viel mehr Andersdenkende als fünftausend gibt, die Hoffnung, dass wir der Diktatur, unter der ich so gut wie mein ganzes bewusstes Leben verbracht habe, doch ein Ende setzen können.

Ich gab meinem Gedicht den Titel „My European Poem“, weil ich meine eigene Geschichte (als „history“ und „story“) als einen unabdingbaren Teil der europäischen Erfahrung sehe. Aber auch, weil ich die Mehrsprachigkeit für eines der wichtigsten Merkmale der modernen (aber auch der früheren) Europäer:innen halte. Die Sprachen helfen uns bei den Versuchen, mit den Augen der Nachbar:innen auf die Welt zu schauen, sie von verschiedenen Seiten aus zu betrachten, dem Missverstehen nicht zu gestatten, Phobien zu verbreiten, und nicht zuzulassen, dass eine einzige Parasitin täuscht/kopflös macht. Vermehren sollen sich sich, sich streiten und leben.

Ваша мінулае – наша будучыня?
Eure Vergangenheit – unsere Zukunft?

Андрэй Анро. Плакат. 2020
Andrey Anro. Plakat. 2020

